

Dr.phil. Tove Skutnabb-Kangas:

Kommentárat raportii

**ISKKADEAPMI SÁMEGIELA
GEAVAHEAMI BIRRA**

Kommentarer til rapporten

**UNDERSØKELSE OM BRUK
AV SAMISK SPRÅK**

SISDOALLU / INNHOLD:

Sámegilli:

1. OASSI, OPPALAŠ FUOMÁŠUMIT ÁITOJUUVON GIELAID DÁFUS, JA SÁMEGIELA SAJI MEARRIDEAPMI::.....	5
Máilmmi áitojuuvon gielat.....	5
Giella váttisvuohtan, vuoigatvuohtan vai resursan?.....	7
Gielalaš vuoigatvuođat leat dárbbášlaččat, muhto eai fal doarvái ovddidit sámegiela - dárbbášuvvojit sihke affektiivva ja instrumentála «vuoittut».....	8
Sámegiela vuosttašgielagat nubbingielagiid ektui.....	9
Kultuvrralaš gelbbolašvuohta, integrašuvdna ja assimilašuvdna ja sámegiela vuosttašgiellan (dahje nubbingiellan) identifikašuvnna, gelbbolašvuođa ja doaimma gaskavuodat	10
Dutkančuovvoleapmi.....	16
2. OASSI, NJUOLGGA KOMMENTÁRAT IEŠ RAPORTII.....	17
1.2 Lávdegoddi	17
1.4 Geassádeapmi	18
1.5 Boasttuvuođat ja mihtilmasvuodat	18
2.1 Sámegielaigiid lohku olles sámegiela guovllus.....	18
2.3 Iešguđetge sámegielaid ja váldosuopmaniid laskan	19
3.1 Goas ipmirdišgoahtá sámegiela?	20
3.2 Movt leat oahppan sámegiela?	20
4.1 Sámegiela máhttu iešguđetge dásiin	21
4.3 Man muddui háliidit buoridit sámegiela máhtuid?	26
5. Sámegiela geavaheapmi	28
5.1 Man olu geavaha sámegiela iešguđetge báikkiin/diliin?	28
5.2 Man muddui váillahe vejolašvuođa geavahit sámegiela iešguđetlágán báikkiin/diliin?	30
6.1 Man bures máhttit iežas mánát sámegiela?	30
6.2 Man deatalaš lea ahte mánát máhttet sámegiela?	31
7.1 Dálá sámegiela diliin Norggas.	32
7.2 Sámi giella ja kultuvra iežas gielladas.	32
8.1 Man deatalaččat leat dat iešguđetge sámegiela gaskaoamit?	32
8.2 Man duhtavaččat leat gaskaomiid dálá sturrodagain?	32
8.3 Makkár sámegiela gaskaomiid berre eanemusat vuoruhit boahteáiggis?	33
9. Ii-sámegielaigiid beroštupmi oahppat sámegiela.....	33

DEL 1, ALLMÄNNA IAKTTAGELSER OM HOTADE SPRÅK, MED PLACERING AV SAMISKAN.....	37
Världens hotade språk	37
Språk som problem, rätt eller resurs?	38
Språkliga rättigheter är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att vidareföra de samiska språken - både affektiv och instrumentell 'belöning' behövs	39
Förstaspråkstalare vs andraspråkstalare av samiska	40
Kulturell kompetens samt integration och assimilation och och förhållandet mellan identifikation med, kompetens i och funktion av samiska som förstaspråk (eller andraspråk)	42
Forskningsuppföljning.....	48
DEL 2, DIREKTA KOMMENTARER TILL SJÄLVA RAPPORTEN.....	49
1.2 Utvalget	49
1.4 Frafall	49
1.5 Feilmarginaler og signifikans	50
2.1 Andel samiskspråklige i hele det samiskspråklig området.....	50
2.3 Utbredelse av de ulike samiske språk og hoveddialekter	51
3.1 Når begynner man å forstå samisk?.....	52
3.2. Hvordan har man lært samisk?	52
4.1 Samiskkunnskaper på ulike nivå	52
4.3. I hvilken grad ønsker man å bedre samiskkunskapene?.....	58
5. Bruk av samisk språk	59
5.1. I hvilken grad bruker man samisk på ulike steder/ situasjoner?.....	60
5.2. I hvilken grad savner man å bruke samisk på ulike steder / situasjoner?.....	61
6.1. Hvor godt kan egne barn samisk?	61
6.2. Hvor viktig er det at barna kan samisk?	62
7.1. Samisk språk sin stilling i Norge i dag.....	63
7.2. Samisk språk og kultur i egen kommune.	63
8.1. Hvor viktige er ulike samiskspråklige virkemidler?	63
8.2. Hvor tilfreds er man med omfanget av virkemidlene i dag?.....	63
8.3. Hvilke samiskspråklige virkemidler bør det satses mest på i tiden fremover?	64
9. Interesse av å lære sig samisk blant ikke-samiskspråklige.....	64

APPENDIXER

Appendix 1..... 65
Appendix 2..... 66
Appendix 3..... 67
Appendix 4..... 67
Appendix 5..... 68

Kommentárat Sámegiela geavaheami birra. Iskkadeapmi sámegielagiid ja ii-sámegielagiid gaskkas. Raporta ja tabeallamielddus. 2000. Ohcejohka: Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš.

Tove Skutnabb-Kangas, dr. phil.

e-poasta <tovesku@ruc.dk>; home page <<http://babel.ruc.dk/~tovesku/>>;

Robert: Copenhagen Business School, Dept of English, Dalgas Have 15, 2000 Frederiksberg, phone (45)-31-153 150; email: rp.eng@cbs.dk; home page <<http://babel.ruc.dk/~robert/>>

Kommentárat leat **guovtti oasis** ja galget lohkkjuvvot raporttain oktanaga.

Vuosttaš oasis leat muhtun oppalaš kommentárat áitojuvvon gielaid birra, ja sámegiella biddjo dás oppalaš dássái, sihke raportta ja eará sámegiel dieđuid vuodul.

Nuppi oasis leat raportta bohtosiid kommentárat, sisdoallolisttu bajilčállagiid vuodul.

Dás leat prinsihpalaččat golmmalágán kommentárat (vaikko eai álo sáhte earuhuvvot):

A. Kommentárat ja jearaldagat metodaide;

B. Kommentárat sisdollui (dulkomat ja bohtosat), ja eambo teorehtalaš kommentárat, main iežan lasáhusat ja lassidulkomat leat mielde, ja maiddá eará vejolaš molssaeavttut raportta detáljaide (B. ii leat álo merkejuvvon); ja

C. *Evttohusat doaimmaide* (álo fitnjut). Guhte háliida, sáhtta omd. lohkat dušše C-osiid, evttohusat doaimmaide.

Nuppi oasis kommenteren maiddá dihto tabeallaid raportta 381 siidosaš tabeallaoasis.

Kommentárat leat čállojuvvon čavgadis áigemeriid vuolde, ja ee. váilu bibliografiija. Jus leažžá vejolaš, de áinnas veahkehivččen boahttevaš doaimmaid oktavuodas.

1. OASSI, OPPALAŠ FUOMÁŠUMIT ÁITOJUUVON GIELAID DÁFUS, JA SÁMEGIELA SAJI MEARRIDEAPMI

Máilmmi áitojuvvon gielat¹

Eanas máilmmi gielain leat unnán hubmit/seavvit (mii čuovvut hupmangielaid ja seavagielaid juogu). Jus juohkit hupmangielaid nu ahte báhcá bealli goappáge beallái guovddáža, mediana, de leat dain gielain mat leat lagamusas mediana sullii 5-6.000 hubmi. Jus definere «stuora giela» dakkár giellan man badjel miljovvna olbmo hupmet, de lea mihá unnit go 5 % (sullii 200) máilmmi gielain «stuora gielat». Ii guhtege sámegiella leat «stuora giella», ii ge fearsullogiella, islánddagiella dahje inuihttagiella ge. Esttegiella, man badjelaš miljovvna olbmo hupmet, lea «stuora giella». Dároggiella, suomagiella ja ruotagiella leat máilmmi 100 stuorimus gielaid searvvis.

Bealis máilmmi hupmangielain leat unnit go 10.000 hubmi, ja njealjádasoasis máilmmi

¹ Dán oasi dieđut leat váldujuvvon njealji vuosttaš kapihttalas Skutnabb-Kangas, Tove (2000) girjjis *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* (2000). Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates. Das lea 67 siidosaš gáldolistu (s. 669-736) ja eanas referanssat maidda mun čujuhan iežan kommentárain, gávdnojit doppe. Mu ruovttusiiddus lea čielgaset sisdoallolistu.

hupmangielain, ja eanas seavagielain, leat unnit go 1.000 hubmi.

Eambo go 80 % máilmmi hupmangielain, ja eanas seavagielat leat báikkálaččat, dat hubmojuvvojit dušše ovttá riikkas. Báikkálaš, unna gielažat leat máilmmi eanemus áitojuvvon gielat. Visot sáme gielat leat unnit, muhto muhtumat, erenoamážit davvisáme giella, ii leat báikkálaš danne go hubmojuvvo eanet go ovttá riikkas. Sáme gielaid dáfus leat dat báikkálaš gielat eanemusat áitojuvvon.

Eurohpá lea gielalaččat geafes kontineanta. Jus eat rehkenastte odđa sisafárrenminoritehtaid gielaid, de leat Eurohpás dušše 3 % máilmmi gielain. Davvi-, Gaska- ja Lulli-Amerihkkás leat sullii 1.000 hupmangielat, sullii 15 % máilmmi hupmangielain; sihke Afrihkkás ja Ásias leat birrasiid 30 % ja Jaskesábiguovllus fas vuollel 20 %.

Eambo go okta njealjádasoassi buot máilmmi gielain gávdnojit dušše guovtti riikkas, Papua New Guineas (badjel 850) ja Indonesias. Čieža eará riikkas leat guđesge badjel 200 giela. Dán 9 riikkas leat nappo sullii 75 % olles máilmmi gielain (ja árvvusge maiddái seamma stuora oassi máilmmi seavagielain).

Mii dáhpáhuvvá máilmmi gielaiguin? Dál hávkaduvvojit gielat jođáneappot go goassege ovdal olbmo historjjás, ja gielalaš diversitehta, valljodat, jávká mihá jođáneappot go biodiversitehta. Mássamediat, erenoamážit TV (dálááiggi mirkosuovva, nu go alaskalaš gielladutki Michael Krauss gohčoda) leat ovttas oahpahuovuogádagain dat deataleamos giellagoddima dagaldagat (faktorat). Duogábealde leat dieđusge iešguđetlágán politihkalaš, ekonomalaš, militeara ja sosiála dagaldagat. Oarjemáilmmi njunnožat leat, ovttas eará máilmmiguovlluid njunnožiiguin, buoremuddui sivalaččat.

Maiddái dat eanemus optimistalaš ja realistalaš árvvoštallamat oavvildit ahte dušše bealli dálá hupmangielain leat eallime jagi 2100:s, čuohte jagi geahčen. Eará gielat leat juo nohkan, dahje «jápminseanngas», mii mearkkaša ahte mánát eai šat oahpa gielaid. Pessimistalaš, muhto almmatge realistalaš árvvoštallamat dadjet ahte 90 % dálá gielain leat oalát jávkan čuođi jagi geahčen. Dahje vel eambo.

Go gielat jávket, de jávket maiddái máhtut mat čuvvot giela. Dása gusket ee. dieđut movt doalahit ekologalaš dási luonddus (ja olbmuid gaskkas, ja dasto olbmonáli ja máilmeávvoša gaskkas).

Gielalaš ja kultuvrralaš valljodagas, diversitehtas, lea korrelašuvdnaoktavuohta biodiversitehtain. Doppe gos lea stuora biologalaš valljodat, leat dávjá maiddái olu gielat ja kultuvrrat, ja doppe gos leat unnán gielat, leat dávjá maiddái unnán šlájat (gč. omd. Harmon 1995, ja Harmona boahtevaš girji). Muhto gielalaš diversitehtas ja biodiverstitehtas ii dáidde leat dušše korrelašuvdnaoktavuohta, muhto maiddái kausála gaskavuoha: goappaš diversitehtamállet váikkuhit goabbat guoimmiska ovttaládje. Dát han lea juoga maid eamiálbmogat leat álo diehtán, muhto dál oazžugoahit maiddái earalágán dieđalaš duodaštusaid dasa. Vuosttaš stuora čilgehusgirji (Darrell Posey doaimmahan FN` Environmental Programme ovddas, UNEP) ilmmat juovlamánus 1999, ja nubbi (Luisa Maffi doaimmahan), lea deaddileami vuolde².

² Maffi lea Terralingua presideanta, mun lean várrepresideanta ja David Harmon lea generalčállli. Terralingua lea riikkaidgaskasaš organisašuvdna mii galgá suodjalit áitojuvvon gielat ja guorahallat gielalaš ja kultuvrralaš diversitehta ja biodiversitehta gaskavuodaid.

Dat mearkkaša ahte jus gielat jápmet, de jávká maiddái vejolašvuohta doalahit biodiversitehta. Loahpaloahpas dat sáhtta mearkkašit ahte planehtat jápmet.

Eamiálbmogat, nu go sápmelaččat, ovddastit unnit go 5 % máilmmi olbmui, muhto dat ávkkástallat ja hálddašit measta 20 % máilmmi orohahtti duovdagiin, ja hupmet 60-80 % máilmmi hupmangielain (omd. Posey 1998). Danne lea eamiálbmotgielaid boahtteáigi deatalaš, ii fal dušše máilmmi gielalaš valljodaga dihte, muhto máilmmi oppalaš boahtteáiggi dihte.

Lea čielggas ahte šaddet maid odđa gielat, dahje ovddeš «suopmanat» rivdet «giellan», dahje measta juo «jápman» gielat revitaliserejuvvojit dahje ožžot odđa heakka - muhto dát gal lea guhkin eret dábálaš. Dasa lassin lea jallodat vuos goddit giela, ja maŋjel váivahuvvat gielaid ealáskahttimiin. Dát han lea dáhpáhuvvan ja joatká dáhpáhuvvat, goit measta, maiddái Norggas. Livččii buoret sihkkarastit gielaid dálá bissovašvuođa - ja dat lea ge maid Norga buoremuddui geahččala dahkat. Muhto mii dasa dárbbášuvvo?

Giella váttisvuohtan, vuoigatvuohtan vai resursan?

Erenoamážit davvi-amerihkkálaš ságastallamis lea geavahuvvon distinkšuvdna maid dutki Richard Ruiz álggahii (1984). Son čuoččuhii ahte minoritehtagiela sáhtta oaidnit **váttisvuohtan, vuoigatvuohtan** dahje **resursan**, ja son anii buot golbma vejolašvuođa nubbi nuppi molssaeaktun. Danne oaivvildit muhtumat amerihkkálaš ságastallamis ahte gielalaš vuoigatvuođaid bealušteapmi lea vuostegeahči dasa ahte atnit minoritehtagielaid resursan. Dát lea dieđusge **vearu buohtastahttin**: minoritehtagielat ja **eamiálbmotgielat fertejit oažžut gielalaš vuoigatvuođaid vai sáhttet šaddat ja geavahuvvot resursan, eai ge váttisvuohtan** (gč. Kontra et al. ságastallama dáfus).

CI. Dan maid berrešii dahkat, lea diehtomielalaččat ovddidit sámegiela sihke vuoigatvuohtan ja resursan, ja lágidit visot oahpahusdoaimmaid ja eará doaimmaid dan vuodul. Dán leat olu dutkit ja oahpaheaddjit geahččalan dahkat omd. Lulli-Afrihkkás, riikka 11 almmolaš gielaid dáfus (omd. Alexander 2000, Desai 2000, Heugh 2000).

Boarreset sámi buolva, sii guđet hárdahalle sámivuođa geažil, geain ii lean makkárga oahpahus skuvllas sámegiela dahje sámegillii, geat dávjá bággehallen heahpanaddat sámegiela ja sámivuođa geažil, ja geat dájuhuvvojedje jáhkkit ahte sii veahkehit mánáideaset jus eai sámás singuin, leat bággehallan servodagas vásihit sámivuođa váttisvuohtan. Soapmasat sis (ja soaitimis maiddái sin mánát) sáhttet maiddái dál vuosttildit sámegiela gielalaš vuoigatvuođaid, ja sidjiide lea váttis atnit sámegiela resursan. Oallugat sis soitet maid čuovvut boares jáhku/diidda mii dadjá ahte jus duodas háliida dárogiela oahppat, de ferte dasa bidjat nu olu áiggi go sáhtta, vaikko dagahivččii ge sámegiela ovdii. Árvideames gullá oassi sámegielaigiin geat iskkadeamis leat negatiivat (eambbo) vuoigatvuođaide sámegillii, «sámegiella váttisvuohtan» ja «juogo sámegiella dahje dárogiella, goappašat eai sáhte»-joavkkuide.

C2. Dábálaš olbmuide berreše gávdnot eambbo dieđut sámegiela ja alladási mánggagielalašvuoda ovdamuniid birra, ja vearu jáhkuid birra.

Gielalaš vuoigatvuodat leat dárbbášlaččat, muhto eai fal doarvái ovddidit sámegiela - dárbbášuvvojit sihke affektiivva ja instrumentála «vuoittut»

Teresa McCarty ja Lucille Watahomigie ságastallaba iežaska eamiálbmotgielaid artihkkalis (1999) gielaid váttisvuodaid ja vejolašvuodaid birra. Vuodđun atniba iežaska viiddis dieđuid mañemus moattilogi jagi revitaliserenprográmma dáfus (gč. Appendix 4, mu Stephen May-girjji árvvoštallan). Sudno boadus lea ahte «gielalaš vuoigatvuodat eai leat dáhkidan gielaid bissovašvuoda, mii loahpalaččat vuolgá das makkár ruovttugiela eatnigiela gat válljejit» (91.s, mu jorgaleapmi). Dat mearkaša ahte dat maid dábálaš olbmot barget ruovttuineaset, mearridit gielaid boahteáiggi. Danne fertejit olbmot beassat oaidnit ahte «gánnáha» válljet atnit eamiálbmotgiela ruovttus ja oahpahit dan mánáide. Sii fertejit oaidnit sihke affektiivva (dovdduid dáfus, mii guoská identifiseremii, kulturárbái jna.) ja instrumentála «vuoittu» (sámegielmáhtu ja alladási mánggagielalašvuoda ovdamunit skuvllas, bargomárkanis, riikkaidgaskasaš ovttasbargus jna.).

Ođđa iskkadeapmi mii lea Suoma ruota álbmotdikki ovddas dahkkon (1998) čájeha ahte Helssetguovllus (Helsset lea almmolaš guovttegielat gielda) geavahit somaruotalaččat áibbas hárvve ruotagiela go ságastallet eiseválddiiguin, gávppašeami dáfus, go amasolbmuiguin álggahit ságastallama jna. Sihke somaruotalaččain ja somagielaigiin lea maiddá jerrojuvvon makkár guottut sis leat ruotagiela dillái ja vuoigatvuodaide Suomas. Somaruotalaččain jerrojuvvo maiddá makkár guottuid sii jáhkke somagielaigiin leat, sihke ruotagiela dillái ja vuoigatvuodaide, ja dasa ahte oktavuoha válđojuvvošii ruotagillii ja dasa ahte ruotagiela gat dušše geavahivčče ruotagiela. Somagielaide guottut dáidda áššiide leat maid kártejuvvon. Čájehuvvui ahte lei hirbmat stuora erohus das maid somaruotalaččat jáhkke somagielaigiid oaivvildit, ja das maid somagiela gat ieža dadje ahte sii oaivvildit. Minoritehta doaivvui ahte majoritehta lei oalle negatiiva, ja ieš majoritehta lei hui positiiva ruotagillii ja dan geavaheapmái. Dat duodašta nappo ahte lágas mearriduvvon vuoigatvuodat guhkkín eret dáhkidit ahte vuoigatvuodat geavahuvvojit. Boasttu ipmárdus majoritehta guottuid birra, ballu geavahit vuoigatvuodaid danne go vuordá/ballá negatiiva reáksuvnnaid, ja eará dagaldagat leat nappo hui guovddázis.

C3. Gielalaš vuoigatvuodat mat leat lágain nannejuvvon, leat dárbbášlaččat bisuhit sámegielaide boahteáiggi, muhto almmatge ii leat dušše dát doarvái. Visot doaimmaid ferte doarjut guottuid, hálddašeami ja ekonomiija dáfus mat sáhttet leat «vuoittun» go vállje sámegiela vuosttašgiellan ja ruovttugiellan, ja ovdaskuvlagiellan ja oahpahušgiellan skuvllas ja universitehtas. Dása gullet sihke diehtjuohkinkampánjjat ovdamuniid birra ja ekonomalaš incentiivvat. Ja maiddá gullá dása áibbas ollislaš sámegiel diliid ja lahkosiid aktiivvalaš organiseren doppe gos leat čielga eavttut ahte sámegiella geavahuvvo, ja doppe gos fáallet dulkoma sidjiide geat eai huma sámegiela, erenoamážit hálddašanguovllu suohkaniid olggobealde, muhto maiddá doppe. Ferte šaddat dábálažžan geavahit sámegiela almmolaš oktavuodain almmá ovdalgihtii muitálkeahhtá ahte nu boahtá dahkkot. Olbmot geat eai máhte sámegiela, fertejit ipmirdišgoahhtit ahte leat SII guđet dagahit dulkongoluid, eai ge sámegiela gat (geat dávjá leat guovtte- dahje mánggagiela gat). Sámegielmáhttu (sihke sámegiella vuosttašgiellan ja nubbingiellan) ferte šaddat bivnnot resursan. Olbmot fertejit

diehtit, seammás go oahpahallet, hupmet, lohket ja čállet sámegiela ja oahpahit dan boahhtevaš buolvvaide, ahte sii leat hirbmat deatalaččat sihke olbmuid ja planehta boahtteáigái. Dán sáhtta dahkat almmá makkárge dárbbasmeahtun «romantisereme» haga.

C4. Minoritehtain ja majoritehtain fertejit leat rievttet dieđut ja ipmárdusat eai dušše vuoigatvuodaid (ja geatnegasvuodaid) birra, muhto maiddái guđet guoimmiset guottuid birra. Sáhttet gávdnot iešguđetlágan áittagovat (minoritehtat ožžot ja gáibidit beare olu; majoritehtat jurddašit ahte «mis lea/mii oažžut/gáibidit beare olu ja reágeret negatiivalaččat jus atnit gielamet ja/dahje vuordit ahte giella geavahuvvo buot oktavuodain); dáid áittagovaid fertet vuosttildit. Goappaš/buot joavkkut dárbbasit dieđuid.

Sámegiela vuosttašgielagat nubbingielagiid ektui

Oalle odđa váttisvuohta smávva gielaide oppalaččat ja muđui eamiálbmotgielaide, lea gii «oamasta» giela (eatnigielagat vai nubbingielagat) ja movt váikkuha giela jus stuorit oassi hubmiin leat nubbingielagat eaige eatnigielagat/vuosttašgielagat.

Sámegiela oppalaš dilli ii leat leamaš iige leat goit vuos nu heittot go maoriid dilli Aotearoas/New Zealánddas. Unnit go 10 % dain olbmuidin geat 1970-logu loahpageahčen atne iežaset maorin, máhtte hupmat maorigiela, ja eatnasat ledje boaresolbmot. Mun lean bidjan mielde dieđuid (Appendix 1) maoriid birra iežan odđa girjjiis (Skutnabb-Kangas, Tove (2000). **Linguistic genocide in education - or worldwide diversity and human rights?** (2000). Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates, 818 pp.) mas oaidná makkár dilli lea, ja dasto lean bidjan oasi (Appendix 2) mii čilge dieđuid (mu árvvoštallan May, Stephen girjjiis. (ed.) (1999). **Indigenous community-based education**. Clevedon: Multilingual Matters. Árvvoštallan lea deaddiluvvon áigečállagis *Current Issues in Language Planning*).

Hawaiiagiela dilli Hawaiiias moadde jagi dás ovdal lei vel vearrát - gč. Appendix 3 seamma árvvoštallamis.

Dál go soames searvvit leat ásahuvvon (mat galget gáhttet giela ja oččodit dihto almmolaš vuoigatvuodaid), go ain eanebut Aotearoas ja Hawaiiias háliidit ja dustet dovddastit gullevašvuoda eamiálbmogiidda (muhtumiin soitet leat earalágán, eambo instrumentála motiivvat go eanetlogus) ja go ovdaskuvllat/skuvllat leat garrasit rahčan odđasit ealáskahttit giela, de leat dihto dutkit, politihkkárat ja aktivisttat ságastallagoahtán odđa váttisvuodas. Sin mielas lea ilgat go maori- ja hawaiiagiela **nubbingielagat** dál juo leat eanetlogus sis geat hupmet gielaset. Dát lea danne go leat nu unnán **vuosttašgielagat**, dahje leat nu moattis geat leat oahppan giela ruovttus dakkáriin geat hupmet giela eatnigiellan ja geat leat eallinagi atnán ja ovdánahtán giela.

Eanetlohku sis geat hupmet dáid gielaid eai leat oahppan giela ruovttus, muhto ovdaskuvllas (kôhanga reo maoriid dáfus) ja skuvllas. Go dát odđa nubbingielagat ges ožžot mánáid ja oahpahit giela mánáideaset (dávjá mánáid nubbi eatnigiella, go váldogiella lea engelasgiella), de lassána hubmiidlohku ja vuosttašgielagiid lohku ja relatiiva oktavuoha, ja goappaš áššit leat sihke deatalaččat ja buorit. Muhto mas erenoamážit gielladutkit ballet (omd. maorigiellakommisionára Timoti Karetu) lea ahte giellariggodat nohká danne go nu oallugat

hupmet giela nubbingiellan, ja eanas eatnigielaat leat oahppan giela nubbingielagiin, geat diehttelasat eai máhte giela nu bures go «boares» eatnigielaat. (Dieđusge gávdnoid spiehkastagat, nubbingielagat geain leat erenoamáš máhtut, sihke gielladutkiid dáfus - sámegiela dáfus omd. dakkárat go professor Pekka Sammallahti - ja dakkáriid dáfus geat eai leat gielladutkit - omd. doavttir Aino Snellman).

Sámegiela dili dáfus Norggas oaidnit ahte **dušše davvisámegiela vuosttašgielagat** (dás definerejuvnon iskkadeami gažaldagaid vuodul, sii geat leat ipmirdišgoahtán sámegiela mánán - definišuvdna mii várra badjelmeare árvvoštallá «duohta» vuosttašgielagiid) **dominerejit** dohkálaš dási mielde (gaskaleamos tabealla, 149. siidu, 76 %). Julevsámegiella (54 %) ja erenoamážit lullisámegiella (49 %) fas leat vártnuhis dilis.

Sámi guovlluin leat leamaš ságastallamat mat guoskkahit juste dán, erenoamážit ovdaskuvllain (álggahuvvui Tromssas guoktelogi jagi dás ovdal), muhto eanemusat oktagaslaš mánáid sámegiela oahppanvejolašvuodaid ja geavaheami dáfus. Ballu lei ahte vuosttašgielagiin hedjona sámegiellamáhttu jus sámegielaat ovdaskuvllas šaddet ovtastallat dakkár mánáiguin geat eai máhte sámegiela dahje geat eai huma sámegiela ruovttus. Lei maiddá ballu ahte dárogiella šaddá váldostoahkangiellan mánáin jus ovtastalle eará mánáiguin geaid váldogiella lei dárogiella. Oallugat áigo earuhit **giellagáhttenprográmmaid** (main sámegielaat mánáid, vuosttašgielagiid, beaivválaš fuolla ja oahpahuš lei sámegillii) ja **giellalávgunprográmmaid** (main ii-sámegielaat mánát ožžot oahpu sámegillii). Earaládje sáhtá dadjat ahte áigumuš lei earuhit vuosttašgielagiid ja nubbingielagiid goabbat klássaide/joavkkuide goabbat prográmmas. Muhto ledje gal smávit ságastallamat makkár mearkkašupmi dás sáhtá leat gillii/giela boahpteáigái, ja ságastallan lea čadahuvvon Aotearoas ja Hawaiiis. Dat berrešii maid čadahuvvot Sámis.

C5. Jus jurddaša sihke máná oktagaslaš optimála giellaoahppanvejolašvuodaid birra ja giela boahpteáiggi birra, de livččii ideála earuhit giellagáhttenprográmmaid (main sámegielaat mánáid, vuosttašgielagiid, beaivválaš fuolla ja oahpahuš lei sámegillii) ja giellalávgunprográmmaid (main ii-sámegielaat mánát ožžot oahpu sámegillii) ja earuhit mánáid goabbat joavkkuide/klássaide mánáidgárddis, ovdaskuvllas ja skuvllas.

C6. Jus ii leat vejolašvuolta doaimmahit goappaš joavkkuid go leat beare unnán mánát, dahje go eanas mánát leat juo nubbingielagat, de lea giellalávgunprográmma buoret modella, muhto vuosttašgielagat ja nubbingielagat berreše sirrejuvnot sámegiela ja dárogiela oahpahušas, vai ožžot dán oahpahuš mii sidjiide heive buoremusat, mii mearkkaša eatnigieloahpahuš sámegielas ja nubbingiellanoahpahuš dárogielas sámegiela vuosttašgielagiidda, ja nubbingiellanoahpahuš sámegielas ja eatnigieloahpahuš dárogielas sidjiide geat eai huma sámegiela ruovttus.

C7. Galggašii duodas árvvoštallat makkár váikkuhus nubbingielagiid dominánsas lea sámegiela ovdáneapmái ja boahpteáigái. Dát lea erenoamáš deatalaš unnit sámegiela joavkkuid dáfus.

Kultuvrralaš gelbbolašvuolta, integrašuvdna ja assimilašuvdna ja sámegiela vuosttašgiellan (dahje nubbingiellan) identifikašuvdna, gelbbolašvuoda ja doaimma gaskavuodát

Mun lean ovdal oanidan eatnigielladefinišuvnnaid nu go 1. tabeallas:

1. tabealla. Eatnigiela definišuvnnat

EAKTU	DEFINIŠUVDNA
VUOLGGA	GIELLA/GIELAT MAID LEA OVDDEMUS OAHPPAN
IDENTIFIKAŠUVDNA a. IEŽAS (siskkáldas) b. EARÁID (olgguldas)	a. Giella/gielat maiguin identifisere iežas b. Giella/gielat maid máhttá áibbas čađa earáid mielas
GELBBOLAŠVUOHTA	Giella/gielat maid buoremusat máhttá
DOAIBMA	Giella/gielat maid eanemusat geavaha

(Skutnabb-Kangas 1984, 18)

Ovttagielalaš servodagas lea buohkain oktasaš eatnigiella buot definišuvnnaid mielde. Dát guoská maiddá eanas majoritehtaálbmogiidda oarjemáilmmi riikkain. Maiddá sápmelaččain lei oktasaš eatnigiella buot definišuvnnain mielde, goit 1800-logu gaskkamuddui, dassoži go garra assimilašuvnnat álggahuvvojedje ja skuvllat joksagohte eanebuid. Stuora oasis dálá boarraseamos buolvva olbmui geat identifiserejit iežaset sápmelažžan, lea leamaš sámeigiella eatnigiellan buot definišuvnnaid mielde, muhto gelbbolašvuoda dáfus dáidet leamaš diglossalaš dilis: dihto áššiid leat máhttán buoremusat sámegillii ja earáid fas buoremusat dárogillii. Muhtumiin soitet maiddá leamaš siskkáldas ja olgguldas identifikašuvnna riiddut: muhtumat háliidivčče iežaset identifiseret norgalažžan dahje ii-sápmelažžan, muhto biras fas lea identifiseren sin sápmelažžan.

Oallugiidda gaskaagi buolvvas, erenoamážit sidjiide geat leat váldán girjeoahpu, lea dárogiella leamaš eatnigiellan sihke gelbbolašvuoda- ja doaibma definišuvnnaid mielde olu surggiin, muhto sii leat leamaš čielga diglossalaš dilis. Muhtumat eai leat oahppan sámeigiella vuosttašgiellan dahje eai goit leat movttiidahttojuvnon ieža geavahit sámeigiella vaikko leat ge gullan dan, ja muhtumat eai leat (háliidan) iežaset identifiseret sápmelažžan. Soapmasiidda dan unnit dahje eanet bággoassimilerejuvnon gaskaagi buolvvas lea ođđasit ealáskahttin álgán identifikašuvnnain. Sámeigiella gelbbolašvuolta ja geavaheapmi, erenoamážit čálalaččat, lea veaháš báhcán.

Lea hirbmat deatalaš sámeigiella boahtteáigái ahte nuorat buolvva identifikašuvdna, gelbbolašvuolta ja doaibma harmonerejit. Seammáš lea deatalaš doaimmaid geažil diehtit guđet bealit sámeigielas dárbbášit eambo doarjaga: oažžut eanebuid oahpahit mánáide sámeigiella eatnigiellan go hupmet giela ruovttus álggu rájes juo; doarjut sámeigiella identifiserema oččodeami (áidna identifikašuvdnan dahje oassin guovttegielat identifikašuvnnas); veahkehit olbmuid oažžut ollislaš sámeigiel gelbbolašvuoda; dahje organiseret vejolašvuodaid ollislaš sámeigiella geavaheapmin mánggabealát diliin. Jus ii leat identifikašuvdna, de ii geavat giela ii ge beroš ge álgit. Jus ii geavat giela, de hedjona gelbbolašvuolta. Jus lea heittot gelbbolašvuolta, de dávjá ii identifisere iežas gielain, ii ge oahpat iežas mánáide. Buot njeallje suorggi doibmet seahkálaga. Muhto iešguđetlágán joavkkuide adnojit iešguđetlágán doaimmat, dat lea dan duohken guhte giella/guđet gielat leat eatnigiellan, ja makkár ambišuvnnat dain leat.

C8. Informánttaid sáhtášii kategoriseret ja maŋjel vuđoleappot iskat (ja sin váhnemiid ja máttarváhnemiid) sin eatnigiella dáfus daid iešguđetge definišuvnnaid mielde, jus fal informánttat suvvet, ja geahččat erenoamážit leat go eambo posiitiiva ovdáneamit (jus

sámeigiella livččii eatnigiella eanet definišuvnnaid mielde) nuorat buolvvas (vuollet 30), go buohtastahtá dainna guvttiin gaskaleamos buolvvain (30-60). Dát sáhtášii maid doaibmat gaskaboddosaš eaktun dasa man olu maŋemus logiid jagiid doaimmat leat rievddadan dili. Sáhtášii maid álggahit čielga doaimmaid daid mielde movt olbmot heivehit iežaset definišuvnnaid mielde.

Seammaládje lean operašonaliseren kultuvrralaš gelbbolašvuoda njealji komponentii dahje konstituentii (omd. Phillipson & Skutnabb-Kangas 1983: 61-68, Skutnabb-Kangas & Phillipson 1985: 50-52): **kognitiiva, affektiivva, láhttemii (behavioural) ja ipmárdussii** guoski áššiid dáfus. Dása gullet **máhttu** (mii guoská gillii), **dovddut, láhtten ja mánggagielalaš/mánggakultuvrralaš ipmárdus**. Dát komponenttat vástidit belohakkii eatnigieladefinišuvdnii. Máhttokomponenta vástida gielalaš gelbbolašvuhtii, affektiivva áššit vástidit identifikašuvdnii ja láhttemii guoski áššit vástidit doibmii. Mánggagielat/mánggakultuvrrat ipmárdus vástida belohakkii siskkáldas ja olgguldas identifikašuvnnaid gaskavuhtii ja vejolaš riidduide.

Kognitiiva (máhtu/intellektuála/skuvllalaš/girjjálaš) komponenta guoskkaha gullelaš kultuvrra máhtu. Kultuvrralaš gelbbolašvuoda kognitiiva komponentii gullá maid giella dahje gielat maid kultuvra guoskkaha, danne go giella lea hui guovddážiis olu dahje eanas kultuvrrain. Dasa gullá maid máhttu kultuvrra historjjá ja árbevieruid birra, diehtu das movt kultuvrra iešguđetge ášahusat (sihke konkrehta ja abstrákta) doibmet, movt olbmot láhttejit ja movt reágeretit, maid gilvet, bivdet, čogget, borret, juhket, movt jurddašit, movt gárvodit ja maid dat mearkkaša, maid lohket ja čállet (dahje eai čále), movt organiseret bearašeallima ja ovtaseallima, makkár gaskavuodat buolvvaid ja sohkašielid gaskkas leat, movt kultuvrra hierarkii ja doaibmá, movt bajásgešset mánáideaset, jna.

Affektiivva (dovddut/empatihkalaš/identifikašuvdna) komponenta guoskkaha dovdduid ja guottuid kultuvrii, dan siskkáldas ipmárdusa, dan internaliserema, identifiserema juobe dan osiiguin ge (dahje nu garra dovddut dan vuostá ahte gollá olu dovdduidlaš energiija vuosttildit dan dahje beasadit das). Áššit mat leat joavkku oadjebasvuoda, joavkosolidaritehta, unnit huššadási ja normalitehtadovddu duohken, lunddolaš ja diehtelas áššit go lea oassin joavkkus ja kultuvrras, gullet maiddái affektiivva komponenttaide.

Goalmát komponenta lea **láhttemii guoski** komponenta: máhttu láhttet kultuvrralaččat dohkálaččat ja vuohkkasit joavkku eará miellahtuiguin. Dávjá ferte vuos dohkkehít ja ipmirdit kultuvrra norpmaid, dát mearkkaša ahte ferte vuos leat veaháš affektiivva gelbbolašvuoha, ja dasa lassin dárbbáša máhtu vai sáhtá láhttet lunddolaččat ja dohkálaččat amas kultuvrras.

Olmos sáhttet maiddái leat sihke máhtto- ja affekšuvdnagelbbolašvuodat, ja liikká rihkkut iežas dahje amas kultuvrraid norpmaid. Sáhtá nappo leat váilelaš máhttogelbbolašvuoda váikkuhus (máhttováttisvuoha), váilelaš láhttengelbbolašvuoda váikkuhus (váttisvuoha birget láhttenkomponenttain), váilelaš máhttu ávkástallat daiguin máhtuiguin mat leat (geavahanváttisvuoha), dahje váilelaš dáhttu geavahit daid máhtuid mat leat (beroštumiid duohken) go II čuovo kultuvrra norpmaid. Maŋemus ášši fas sáhtá vulgít das go leat váttisvuodat affektiivva komponenttain, dat mearkkaša ahte ii háliit identifiseret iežas daiguin norpmaiguin maid láhttemis berreše čuovvut. Ja dát sáhtá leat oassin diehtemeahtun dahje unnit diehtemielalaš etnalaš strategiijas, dahje fápmostrategiijas.

Kultuvrralaš gelbbolašvuoda njealját komponenta, **mánnggagielat ja mánnggakultuvrralaš ipmárdus**, lea iežas ja earáid gielaid ja kultuvrraid mihtilmasvuodaid ja relativitehtaid ipmárdusa birra. Go diehtomielaččat sáhtta jurddašit iežas ja earáid birra, go sáhtta leat mielde, oaidnit daid siskkoaldea, muhto maiddái sáhttit gáidat, geahččat daid olggobealde, guorahallamiid objeaktan. Olu dutkit oidnet rádjedoalaheaddji mekanismaid dahje strategijaid guovddázin kultuvrraid dáfus. Kultuvrra siskkoš leat rájit, ii fal kultuvrralaš sisdoallu. Dat ahte gávdno rádji, mánngii mearrida kultuvrra sisdoalu. Mánnggakultuvrralaš/mánnggagielalaš ipmárdus sáhtta leat čilgehus dan ipmárdussii mii lea mu/min ja Earáid ráji dáfus.

Olu olbmui lea ollislaš kultuvrralaš gelbbolašvuodta dušše ovttá gielas ja kultuvrras, dan golbma vuosttaš komponentta vuodul. Dávjá lea ovttagielagiidda/ovttakultuvrragiidda veadjemeahttu ipmirdit njealját komponentta dievaslaččat - metakomponentta - ferte vuos bures oahpánuvvat eará gielaid ja kultuvrraide ovdal go iežas vieruid sáhtta albmaládje ipmirdit. Lea dávjá dárbbalaš eallit guhkit áiggi nuppiin kultuvrrain/kultuvrras ovdal go das sáhtta oažžut dievaslaš gelbbolašvuoda - omd. skuvlamáhttu amasgielas ja oanehit mátkkit eai atte dievaslaš gelbbolašvuoda. Dat mearkkaša ahte eanas dárogiela vuosttašgielagat geain ii leat olu oktavuodta Norgga eará gielaguin ja kultuvrraguin, dáidet leat viehka ovttakultuvrralaččat dan dásis maid dás hupmat, vaikko lea ge skuvlamáhttu enjelasgielas ja eará gielain.

Dárogielagat iskkadeamis geain ii leat sámi duogáš, muhto geat leat oahppan sáme giela, ja geat háliidivčče eambbo oahppat, ja geat háliidit alidit sáme giela profiilla ja vuoigatvuodaid, dáidet leat oalle badjin sámi kultuvrralaš gelbbolašvuoda affektiivva komponenttas, ja várra maiddái goappaš kultuvrraid metakomponenttas, muhto sin sáme giel máhtto- ja láhttenkomponenta sáhtta spiehkkašaddat olu.

C9. Dás várra dárbbalaš buoridit eatnasiid máhtto- ja láhtten gelbbolašvuodaid iešguđetlágán doaimmaid bokte; mokta gal gávdno. Jus dát joavku oažžu doarjaga ain eambbo buoridit mánnggagielat ja mánnggakultuvrrat gelbbolašvuoda, de sáhtta maiddái váikkuhit manit joavkku buoret guvlui. Lea maiddái deatalaš buoridit olles sámi álbmoga positiivalaš affektiivva guottuid dán joavkku ektui vai sis bissu buorre mokta, ja vai sáme giela vuosttašgielagat ollásit dohkkehit ja árvvus atnet sin.

Dárogielagat geain ii leat sáme giel máhttu ii ge dáhttu buoridit sáme giel dili dáidet leat badjin dáčča kultuvrralaš gelbbolašvuoda affektiivva komponentta dáfus, muhto metakomponentta dáfus fas vuollin. Muhtumat sáhttet maiddái leat oalle vuollin dáčča kultuvrra máhttokomponentta dáfus, ja hui vuollin sámi kultuvrra buot komponenttaid dáfus.

C10. Dás berrejit doaimmat mat álggahuvvojit, vuosttažettiin buoridit sámi kultuvrra affektiivva komponentta, ovdamearkka dihte iežas kultuvrra mánnggakultuvrralaš ipmárdusa bokte, ja manjel maiddái sámi kultuvrra máhttoasi bokte.

Eanas **sáme gielat sápmelaččain** dáidá leat buorre kultuvrralaš gelbbolašvuodta goappaš kultuvrrain ja gielain. Muhto sáme giela ja sámi kultuvrra boahpteáigi lea hui olu dan duohken man bures sii hálldašit daid iešguđetge komponenttaid iežaset guovttekultuvrrat gelbbolašvuodas. Dán berrešii oažžut oidnosii dainnaláigiin ahte ráhkada daid profiillaid maid birra lea sáhka dás vuolleleappos, ja dasa lassin iešguđetge definišuvnnaid eatnigiellaprofiillaid.

C11. Ráhkát profiillaid sámeielat sápmelaččain sin kultuvrralaš gelbbolašvuoda ektui, jus dat leažžá vejolaš, ja geavat daid hábmedettiin rievttis doaimmaid. Doaimmat leat olu dan duohken guđiid komponenttaid vällje vuoruhit. Affektiivvain lea dájvá buorre álgit, danne go mokta lea dán siskkobealde. Dan mañjel gávdnojit iešguđetlágán geainnut olbmuid geaid máhtut leat iešguđetge dásis, ja iešguđetlágán olbmuid. Muhtumat ožžot gelbbolašvuoda, ohppet buorebut ja johtileappot, láhttenkomponentta vuodul, áššiid bargama ja geahččaladdama bokte; earát fas máhtto- ja metakomponenttaid bokte. Manjit ášši lea dájvá dat masa šaddá hárvánit jus lea olu formálalaš oahppu. «Orrun sámeielat birrasis», «olbmát ja oahppásat», «náittosguoibmi/ovttasorru», ja vejolaččat maiddái «bargosadji» sáhtáše addit buriid vejolašvuodaid vuosttaš jovkui - muhto lea váddáseabbo organiseret go daid kurssaid, skuvllaid ja oahpahallamiid mat soitet eambo hástalit nuppi vuogi. Maiddái diehtujohtkinkampánjjat goappaš joavkkuid buoridan dihte movtta sáhttet leat earalágánat - dat eambo instrumentála-affektiivva (omd. logahallat alladási mánggagielalašvuoda buriid beliid, maiddái bargomárkana várás, ja ákkastallat affektiivva ákkaiguin identitehta, kulturárbbi, čevaláivuoha heabu ektui jna.), dat eambo mánggakultuvrralaš analysalaš affektiivva (maiddái omd. dakkár ákkaiguin maid lean geavahan «Máilmmi áitojuvvon gielat»-bihtás).

Iskkadeamis boahtá čielgasit ovdan ahte lea eanemusat hálddašanguovllu gielddain gos olbmot sáhttet välljet guđiid metodaidda hálidit geavahit buoridan dihte iežaset sámi kultuvrralaš gelbbolašvuoda. Lea eanas dušše dáppe gos sáhtá välljet geavahit sámeielat iešguđetge almmolaš oktavuodain, rámbuvriin, olbmáiguin ja oahppásiiguin; eallit sámeigillii, seammás go sáhtá čuovvut kurssaid jna. Dát mearkaša ahte sihke sámeielagat (sihke sii geain lea ja sii geain ii leat sámi duogáš) ja eai-sámeielagat olggobealde hálddašanguovllu gielddaid muhtun muddui bággehallet geavahit dan eambo «girjjálaš» metoda (dát mearkaša ahte sis gáibiduvvo baicca kognitiiva ipmárdus ii ge geavahanipmárdus) vai sáhttet buoridit iežaset sámi kultuvrralaš gelbbolašvuoda. Dán dáfus lea sis ovdamunni geain lea girjjálaš ipmárdus ja alla formálalaš oahppu. Oppalohká lea measta veadjemeahttun «eallit sámeigillii» hálddašanguovllu gielddaid olggobealde. Gáibiduvvo issoras buorre mánggakultuvrralaš ipmárdus ja mokta oahpahallat ja doalahit sámeielat dákkáraš diliin. Dán dili eahpedemokrátalaš oassi lea duodalaš ja čielga áittan buot sámeielaide oppalaččat, ja erenoamážit julevsámeigillii ja lullisámeigillii. Dat maiddái áitá buohkaid sámi kultuvrralaš gelbbolašvuoda geat orrot olggobealde hálddašanguovllu gielddaid.

C12. Álggahehket viiddis ságastallama sámeielaid boahtteáiggi birra, mas čujuhehpet ahte julevsámeielat ja lullisámeielat boahtteáiggi lea oalát dan duohken ahte gávdnošii sullasaš vejolašvuoha eallit sámeigillii go hálddašanguovllu gielddain. Muđui lea hirkmat bahá ahte gielat jávket ealli giellan moatti buolvvas.

Mañemus veahkkeneavvut maid sáhtá namuhit dán ságastallamis, leat vuos doahpagat **subtraktiiva** ja **additiiva oahppan (gielaid dahje kultuvrraid)**, ja dasto doahpagat **assimilašuvdna** ja **integrašuvdna**.

Subtraktiiva oahppan mearkaša ahte odđa áššiid oahppan dagaha boares áššiid ovdii; dalle subtrahere ovdeš gelbbolašvuodas dan sadjái go lasihit. Dalle go stuora oassi dálá boares sápmelaččain álge dáčča skuvlii, de čadahuvvui eanas dušše subtraktiiva oahpahuš: dárogiel oahpahuš dagahii sámeielat ovdii danne go skuvllat eai ovddidan dan, muhto baicca vigge unnidit dahje njuolgut goddit. Dát sápmelaččat leat joatkán geavahit sámeielat beroškeahhtá skuvlla politihkas, ja dan ovddas galggaše gudnejahttojuvvot.

Additiiva oahppamis oahppá ođđa áššiid boares áššiide **lassin**, ja goappašagat ovdánit. Dál ohppet olu sámeielat mánát ja nuorat dárogiela lassin sámegillii (giellagáhttenprográmmas). Olu dárogielat mánát geain lea sámi duogáš, ja soames dárogielat mánát geain ii leat sámi duogáš, ohppet dál sámegiela additiivalaččat (giellalávgunprográmmas). Additiiva giella- ja kultuvraoahppan lea álo hui buorre; subtraktiiva oahppamis leat heittot bohtosat joavkkuid dásis ii ge galggaše čađahuvvot oahpahusásahusain.

Assimilašuvnna ja integrašuvnna sáhtta guorahallat ja defineret čuohtenáre vuogi mielde. Dán oktavuodas defineren daid čuovvovaš vuogi mielde:

Assimilašuvdna lea subtraktiiva oahppu maid soames (dominánta) kultuvra ja (dominerejeaddji minoritehta)joavkku giella bággejit oahppat. Assimilašuvdna lea bákkolaš (ja muhtomin eaktodáhtolaš) sirdin nuppi jovkui.

Integrašuvdna sisttisoallá etnalaš hetrogena álbmoga oktasašvuodaid. Integrašuvnna dovdomearka lea eará kultuvrraid ja gielaide eaktodáhtolaš guovttebealát additiiva oahppan. Integrašuvdna mearkkaša ahte sáhtta válljet gullat eambo go ovtta (inklusiiva) jovkui.

Jus dominánta giela subtraktiiva oahppan šaddá **geatnegasvuohtan eavttuid haga** dominerejuvvon jovkui, de lea sáhka assimilašuvnna. Go lágida dominánta giela additiiva oahppama **vuogatvuohtan** dominerejeaddji jovkui, seammás go minoritehtagiela additiiva oahppan šaddá vuogatvuohtan dominerejuvvon jovkui, de lea sáhka integrašuvnna.

Dál sáhttit kultuvrralaš gelbbolašvuoda komponenttaid guorahallama kombineret integrašuvnna ságastallamiiguin. Duohta integrašuvnna fertejit sihke majoritehtaálbmogat ja minoritehtaálbmogat oahppat goabbat guoimmiska kultuvrrain, vai integrašundefinišuvnna goabbabealát dovdomearkkat bissot. Dát dovdomearkkat sisttisdollet kultuvrralaš gelbbolašvuoda máhtto- (maiddái giela), affektiivva ja láhttenkomponenttaid. Mánnggakultuvrralaš ipmárdus dagaha maiddái buoret mánnggagielalaš ja mánnggakultuvrralaš ipmárdusa go dan mii ovttakultuvrrat olbmuiin dábálaččat lea.

Boahttevaš diehtoservodagas ráhkadit olbmot máhtu ja jurdagiid, eai ge nu olu materiálalaš buktagiid nu go industriijaservodagas. Diehtoservodagas birgejit dat riikkat bures gos leat mánnggagielat, mánnggakultuvrrat olbmot geain lea nanu divergentalaš jurddašeapmi ja kognitiiva fleksibiliteta (geahča vuolleleappos 2.1 vuolde) ja geat danne nákkejit hutkat olu ođđa jurdagiid ja máhtuid. Muhto olu oarjemáilmmi riikkat leat viggan hehttet dákkár duohta integrašuvnna, mii «buvttadivččii» mánnggagielat ja mánnggakultuvrrat kreatiivalaš olbmuid. Dat hehttejit integrašuvnna dan bokte ahte lágidit oahpahusa mii dahká minoritehtaide váttisin šaddat alladási mánnggagielagat ja mánnggakultuvrragat. Dat dáhpáhuvvá maiddái dan bokte ahte eatnasat majoritehtaálbmogis eai leat gergosat integreret: sii eai leat joksán oktasašvuodaid minoritehtaálbmogiiguin. Sii eai leat háhkan (eai leat sáhtán háhkat) mánnggakultuvrralaš gelbbolašvuoda. Oallugat eai oba beroš ge ipmirdit minoritehtaid kultuvrraid ja gielaide, vaikko minoritehtat gal leat oahppan majoritehta giela ja kultuvrra. Dán vuostehágu bokte hehte majoritehtaálbmot riikka integrašuvnna - ja dagaha iežas ovdii guhkit áiggi vuollái.

Olu dutkanbohtosat miehtá oarjemáilmmi dáid mañemus jagiid duodaštit dán vuostehágu - assimilašuvdnagáibádušat orrot ain eambo nannejuvvome (gč. omd. Huss 1999, Lainio 1997,

1978, Muncio 1996, Muncio-Larsson 2000, Wingstedt 1998, Ruota birra). Buoremus maid sáhtta vuordit lea juogalágán «gierdevašvuolta» sidjiide geaid atnet Earán.

Guokte dábalaš teoriijamálle mat árvoštallet movt dán «gierdevašvuoda» sáhtta joksat leat **riidoteoriijat** ja **oktavuohtateoriijat**. Sosioekonomalaš **riidoteoriijat** čuočuhit ahte guottut minoritehtaide guorahallet daid áitagiid maid minoritehtat mahkáš ovddastit bargomárkanis, mii guoská orrunsajiide ja buresbirgejupmái, gos adnojit gilvaleaddjin dakkár márkanis gos eai buohkat sáhte oazžut ovttamađe. Minoritehtat sáhttet maiddái adnot áittan kriminalitehta dáfus (suoládeamit, narkotihkka, prostitušuvdna jna.), AIDS ja sullasaš áššiid dáfus. Dás árvoštallojuvvo ahte guottut leat eambo negatiivat go lea alla bargguhisvuolta ja ekonomalaš dilli lea heittot, ja ahte olbmui geain ii leat nu alla formálalaš oahppu ja geain lea heajut ekonomijja leat eambo negatiiva guottut.

Sosialpsykologalaš **oktavuohtateoriijat** árvoštallet ahte eambo máhttu ja oktavuohta minoritehtaiguin vuodđudit positiiva guottuid.

Vuosttaš teoriijamállet gáibidit riev dama positiiva guottuid guvlui (ja majoritehtaálbmogis dáhtu integrašuvdnii, nu go ovdaleappos lean čilgen) ja maiddái **sosioekonomalaš (ja politihkalaš) rievdadusaid servodagas, doaimmaid maid ulbmil lea unnidit bargguhisvuoda ja buoridit sihke majoritehtaálbmoga ja minoritehtaálbmoga birgejumi ja oadjebasvuoda.**

Nubbi teoriijamálle **gáibida diehtujuohkima ja vejolašvuodaid doalahit oktavuoda, ideologalaš klimáhta rievdadusaid.**

Eanas ođđa skandinávalaš ja eará iskkadeamit čájehit, nu go lea ge vuordimis, ahte **goappaš čilgehusmodellamállet ja nappo maiddái doaimmat fertejit kombinerejuvot.** Appendix 5:s čájehan moadde ovdamearkka dákkár davviriekkalaš lohkašain (mu mañemus girjjis).

C13. Doaimmat fertejit čadahuvvot sihke riido- ja oktavuohtateoriijaid vuodul.

Dutkančuovvoleapmi

Dán oasi sáhtášii diedusge olu viiddidit: lea issoras olu materiála ja raporttas geavahuvvo dušše unna oasáš dán materiálas. Dán hámis lea maid meastá veadjemeahtun oaidnit geaži materiálas. Mun in dieđe man olu galggašii viidáseappot bargat materiálain, muhto dás árvalan vihtta ášši:

C14. Sáhtášii čadahit olu buriid statistihkalaš metodaid dain doaimmain gos materiálaid sturrodas gierdá, vai beassá oaidnit eambo das mii dáhpáhuvvá ja daid oktavuohtaid. Mun evttohan dán čadahit, ja badjeleappos ja vuolleleappos leat vel eambo ja čielgaset evttohusat.

C15. Dál lea nu olu materiála ahte okta dahje eambo doktoránddat sáhtáše čállit stuora čállošiid daid birra jus oáččuše buot materiála. Lassin sáhtášii vel lasihit kvalitatiiva dieđuid ja gearahallamiid vai beassá čuovvolit daid dáhpáhusaid maid viiddis statistihkalaš guorahallan vejolaččat čájeha.

C16. Livččii hirbmat deatalaš oazžut sullasaš materiálahaid eará eamiálbmogiin. Dan sáhtášii lágídit sihke eamiálbmogiid dábálaš ovttasbargokanalaid bokte, ja ee. dan bokte ahte eatnasat dain dutkiin geat sáhttet lohkat raportta dárogillii, movttiidahttojuvvoše ráhkadit sullasaš iskkademiid, dahje juobe dagaše ge vejolažžan lasihit sullasaš jearaldagaid go olbmot plánejit dahje čállet váldobargguideaset. (Mun bagadalan omd. ovttá nepálalaš studeantta gii lea guorahallame 6 eamiálbmotgiela geavaheami Nepála skuvllain, stuora iskkadeapmi mas leat gažaldagat, jearahallamat ja fuomášumit). Livččii vuogas jus NORAD sáhtášii ekonomalaččat doarjut dákkár iskkademiid.

C17. Eamiálbmotfierpmádaga plánejuvvon giellaoassi (Ole Henrik Magga) galggašii oazžut visot materiála. Maŋnel guorahallama sáhtášii osiid čadahit dain eará davviriikkain (ovttasbargu Ruonáeatnama Giellačállingottiin livččii hirbmat deatalaš - dat leat ráhkadeame ođđa giellapolitihka) ja várra sáhtášii oazžut soames jearaldagaid maiddái Ruoššas. Berrešii maid plánet movt muhtun dieđuid sáhtášii oazžut sápmelaččain geat orrot buot dan golmma davviriikka oaiveávpotguovlluin.

C18. Raportta ja materiála galggašii addit UNESCO World Languages Projectii. Eamiálbmotfierpmádaga giellaoassi oktan raportta ráhkadeddjiguin ja oamasteddjiguin sáhtáše plánet movt dán heivešii buoremusat čadahit. Lea eaktu ahte oasit materiálas jorgaluvvojit engelasgillii. Raportta vuodul berreše maiddái čállot artihkkalat riikkaidgaskasaš áigečállagiidda. (Mun áinnas ovttasbarggašin Giellaráđiin ja earáiguin geasa dát guoska, dás maiddái UNESCO).

2. OASSI, NJUOLGGA KOMMENTÁRAT IEŠ RAPORTII

1.2 Lávdegoddi

A. Berrešii doallat guhkit ságastallama doallevašvuoda birra golmma ášši dáfus.

■ Go informánttat válljejuvvojedje Telenora «priváhta telefonaboneanttaid» registara vuodul (1.4), de leat dušše dakkár olbmot mielde gain lea telefvdna. Guokte jearaldaga:

1. Gávdnojit go sámeielagat ja eai-sámeielagat gain ii leat telefvdna? Jus gávdnojit, leat go sii oppalaččat earalágánat go sii gain lea telefvdna? Leat go sámeielagat gain ii leat telefvdna olu earalágánat go eai-sápmelaččat gain ii leat telefvdna?
2. Leat go dakkárat mielde gain lea čiegus nummar? Jus eai leat, sáhtá go árvvoštallat sin oppalaččat earalágánin go sin gain ii leat čiegus telefonnummar? Lea go sámeielagiin ja ii-sámeielagiin makkár ge erohus?

■ Go ii jearahallan dan olbmo gean namas telefvdna lea, muhto «soapmasa dálus badjel 18 jagi gii sáhtášii vástidit jearaldagaid» (Intros jearaldagaide), de lea várra dálle mii lea mielde, ii ge indiviida. Vaikko diehtit ahte eai leat báljo makkár ge erohusat sámeielagiin ja ii-sámeielagiin (dán vuodul: ST ja I-ST) dálle olmmošlogu dáfus (374. s.), de eat dieđe man vuodul dat olmmoš guhte vástidii jearaldagaid válljejuvvui dahje válljii iežas. Sáhttet leat systemáhtalaš erohusat sis geat válljejuvvojedje ja sis geat eai válljejuvvon, omd. áššit

nu go ahki, formálalaš oahppu, guottut jna., ja nu maiddái sámegielagiin (ST) ja ii-sámegielagiin (I-ST). Sáhtta omd. árvoštallat ahte nuorat olbmot geain lea olu formálalaš oahppu ja rabasvuohta guottuid dáfus ledje eanetlogus. Dahje olbmot geain leat čielga mihttomearit. Dahje nuppeládje... Dát sáhtta unnidit doallelašvuoda.

C19. Ságastallet doallelašvuoda birra badjelis namuhuvvon oainnuid vuodul.

1.4 Geassádeapmi

A. Diehtit go maidege dan birra manne soapmasat eai miehtan searvat iskkadeapmái? Sáhtášii liikka bures árvoštallat ahte olbmot geain leat negatiiva guottut sámegiela ektui leat unnitlogus (mii namuhuvvo ge raporttas) go eanetlogus.

C20. Ságastallet ST ja I-ST geassádeami eará iskkademiid ektui mat leat čadahuvvon guottuid birra.

1.5 Boasttuvuodát ja mihtilmasvuodát

A. Vuosttaš paragrafa lea áidna olles raporttas mas čilgehus ii leat nu čielggas go sáhtášii leat. Olbmot geat eai máhte statistihka, eai soaitte ipmirdan smávva ságastallama boasttuvuodaid birra.

C21. Rievdadit vuosttaš paragrafa.

2.1 Sámegielagiid lohku olles sámegielat guovllus

B. Teavsttas ja tabeallain ii boade ovdan makkár erohusat ST ja I-ST máhtuin leat daid iešguđetge gielaide dáfus. Livččii somá oaidnit máhttet go sámegielagat (ja erenoamážit sii guđet máhttet sihke lohkat ja čállit sámegiela) eará gielaide buorebut vai heajubut go eai-sámegielagat. Manne?

Lea čájehuvvon ahte alladási guovttegielagat ohppet amasgielaid buorebut ja jođáneappot go sii geat álgoálggus leat ovttagielagat, ja buorebut go sii geat leat guovttegielagat, muhto geat eai máhte eará go nuppi giela, eatnigiela, lohkat ja čállit, (omd. Swain et al. 1990). Dasa lassin diehtit smávit iskkadeami vuodul mii čadahuvvui báhtareddjiidleairras Laosis guovtti eamiálbmoga báhtareddjiidjoavkkus (geain ii lean Lao eatnigiellan), ahte sii guđet máhtte lohkat eatnigelaset vaikko eai goassege lean skuvlla vázzán, ohppe engelasgiela johtileappot go earát seamma joavkkus geat ledje vázzán skuvlla ja máhtte lohkat ja čállit Lao, muhto geat eai máhttán iežaset eatnigiela lohkat eai ge čállit.

Lea čielggas ahte dán materiálas gávdnojit maiddái olu eará áššái guoski variábelat mat sáhtáše čilget bohtosiid, muhto lea deatalaš geahččat leat go dáhpusat mat čilgejit eará iskkadanbohtosiid. Daid sáhtášii maid atnit ággan go galgá vuoruhit iešguđetge doaimmaid.

Sámegiela lohkan- ja čállingelbbolašvuotta veahkeha maiddái sámegielaigiid joksat alladási guovtte- dahje mánggagielašvuoda (dan sadjái go guovttegielalašvuoda mas máhttá nuppi giela mihá heajubut go nuppi). Dás fas bohtet olu ovdamunit. Alladási guovttegielagat leat buorebut ceavzán go ovttagielagat (ja unnit guovttegielagat) iešgudetge iskkademiin mat giedahallet:

- oppalaš jierpmálašvuoda beliid
- oppalaš hutkáivuoda beliid
- divergenta jurddašeami
- kognitiivalaš fleksibilitehta, ja
- máhtu oaidnit ja ipmirdit eahpegielalaš vástideami (feedback).

C22. Isket máhttet go sámegielaigiid (ja erenoamážit sii gudet máhttet sihke lohkat ja čállit sámegiela) eará gielaide buorebut vai heajubut go eai-sámegielaigiid.

C23. Badjelis namuhuvvon ságastallamiid vuodul sáhtášii várra vuoruhit visot doaimmaid mat addet ja/dahje dorjot sámegiela lohkan- ja čállingelbbolašvuoda, buorebut go maid eará bohtosat (omd. olbmuid iežaset vuoruheamit) árvalit, muhto dalle gal ferteše alladási mánggagielašvuoda ovdamunit čilgejuvvot olbmuide.

C24. Livččii maid miellagiddevaš iskat sáhtášii go dálá dieđuid vuodul juohkit sápmelaččaid dakkár joavkkuide main lea erenoamáš alladási guovttegielalašvuotta, ja buohtastahttit sin systemáhtalaččat earáiguin buot áššiid dáfus. (geahča maiddái kommentáraid 4.1 vuolde).

2.3 Iešgudetge sámegielaide ja váldosuopmaniid laskan

B. Lea diehttelasat sápmelaččaid iežaset duohken mearridit gohčodit go daid iešgudetge sámegielaide giellan vai váldosuopmanin, muhto goabbatbealát ipmárduseavttut (dušše 8 %, 16 % ja 14 % dain iešgudetge sámi guovlluin ipmirdit eambo go ovttá giela) gal dáidet doarjut dan ahte galggašii gohčodit sierra giellan, ja gudesge fas leat sierra suopmanat. Livččii maid deatalaš systemáhtalaččat buohtastahttit sin geat máhttet mánga dain gielain, singuin geat máhttet dušše ovttá, buot daid iešgudetlágán variábeliid mielde, oaidnin dihte ii go dat ovddidivčče sámegielaide mánggagielašvuoda. (Dát ii leat mu ášši ii ge namuhuvvo raporttas, muhto mun háliidivččen fuomášuhttit ahte dál lea HIRBMAT eallasis riikkaidgaskasaš ságastallan jođus dan birra ahte lea go jierpmálaš vai ii geahčalit hutkat oktasaš, standardiserejuvvon čállingiela iešgudetge variánttaide, mat akto leat menddo unnit nákcet viiddis čállinkultuvrra jođihit. Peter Mühlhäusera mielas lea dát buorre vuohki goddit unna gielažiid, dan diehtá iežas vásáhusaid vuodul Jaskesábi guovllus. Olu lullifrihkkálaš dutkit, omd. Neville Alexander, bealuštit dán olu ovdeš kolonijja diliid dáfus gos variánttaide erohusat eanas vulget iešgudetge mišunearaid fápmočájeheamis).

C25. Sámi giellaráđđi sáhtášii daid eará davviriikkaid sullasaš sámi ásahusaiguin šiehttat gohčodit daid iešgudetge variánttaide giellan. Dat álkidahtášii raporterema eará riikkaide ja dagašii dan mihá čielgaseabbon. Dasto šattašii maiddái eará davviriikkalaččaide álkit dohkkehit stuora goluid sámi doaimmaide jus lea sáhka mángga gielas, ii ge suopmanis.

C26. Álggahit dutkanságastallama sámi čállingiela standardiserema ja ovttastahttima buriid ja heajut beliid birra.

C27. Systemáhtalaččat buohtastahttet sin geat iskkadeami vuodul máhttet mánnga giela, singuin geat máhttet dušše ovttá, buot daid iešgudetge variábeliid vuodul, oaidnin dihte mii sáhtášii ovddidit mánggagielatvuoda daid iešgudetge sámegeielaid siskkobealde. Plánejehtet doaimmaid bohtosiid vuodul.

3.1 Goas ipmirdišgoahdá sámegeiela?

3.2 Movt leat oahppan sámegeiela?

3. tabeallas 151. siiddus leat dieđut ahkejoavkkuid ja oahpahusa birra dan ektui goas guhtege lea ipmirdišgoahdán sámegeiela. 45-jagis lea ráđji: 77 % 45-59 jahkásaččain ja 85 % sis geat leat badjel 60 jagi, leat sámegeiela ipmirdišgoahdán mánnán, ja dušše 65-66 % nuorabuin leat dan dahkan. Nuorabut leat dávjibut ipmirdišgoahdán sámegeiela nuppelotjahkásažžan (22 % sis geat leat vuollel 30 ja 14 % 30-44 jahkásaččain) go dat guokte boarraset joavkku (goappašagat 5 %). Nuppi dáfus lea lohku vuos lassánan daid dáfus geat álge rávisolmmožin (9 % sis badjel 60, 17 % 45-59 jahkásaččain ja 20 % 30-44 jahkásaččain), ja dasto lea fas njiedjan sin dáfus geat leat vuollel 30 (12 %). Dát duođašta skuvlla doaimma nuoramusaidda dáfus, muhto maiddá rávisolbmuid oahpahusa mearkkašumi buohkaid dáfus, erenoamážit sidjiide geat eai leat ožžon sámegeiela oahpahusa, eai ge leat fágan ge lohkan sámegeiela skuvllas.

Dušše guokte goalmádasoasi muitalit ahte sii leat oahppan sámegeiela iežaset váhnemiin (154. s). Go dás leat maiddá dakkár olbmot mielde geaid váhnemat eai máhte/máhttán sámegeiela, de lea deataleamos joavku bissovašvuoda oainnu mielde dat joavku mas lea sámi duogáš, ja dan joavkkus leat 85 % oahppan sámegeiela iežaset váhnemiin.

C28. Maiddá dás berrešii oktasašvuoda árvoštallamiid ja dagaldatguorahallamiid vuodul, mas dárkilit earuha sin guđiin lea sámi duogáš sis guđiin ii leat sámi duogáš, ohcat profiillaid mat čájehit ahte lea deatalaš buoremus lági mielde doarjut buot joavkkuid, maiddá ahkejoavkkuid ja dakkár joavkkuid main lea iešgudetlágán oahpahusduogáš ja bargodilli.

Lea issoras suddu go eat sáhtán váldit mielde erenoamáš jearaldagaid skuvlla doaimma birra. Vaikko lea ge nu ahte sáhtá ovttá jearaldaga vástidit mánggaládje, de sáhtá goitge ipmirdit 12. jearaldaga dainnalágiin ahte vástida “vuodđoskuvllas” dušše jus II leat oahppan sámegeiela iežas váhnemiin, dát mearkkaša go skuvla lea leamaš sámegeielmáhtu deataleamos gáldun. Materiála sáhtášii mihá buorebut čujuhit doaimmaide jus dieđášeimmet juste galle jagi ja makkár dásiin skuvllas guhtege lea ožžon oahpahusa sámegeilli ja sámegeielas. Mun árvidan ahte lea veadjemeahttun oazžut dáid dieđuid manjel, muhto jus nuppes galgá čadahit iskkadeami, de berre dát váldot mielde.

4.1 Sámegeielmáhttu iešguđetge dásiin

15-37 siidduid tabeallain leat olu dárkilis dieđut sámegeielmáhtuid birra. Eará tabeallat fas mitalit movt sámegeielmáhttu vuolgá eará dagaldagain go duogášdagaldagas. Raportta ja dárkilis tabeallaid vuodul sáhtášii ráhkadit gova dain olbmuin geat statistihka mielde máhttet sámegeiela bures buot oassesurggiin (ipmirdit, hupmat, lohkat, čállit). Nu sáhtášii maiddá fuomášit olbmuid geain ii leat nu buorre máhttu ovttá dahjá mángga oassesuorggis. Goappaš joavkkuid galggašii juohkit guovtti sadjái, dakkárat geain lea ja dakkárat geain ii leat sámi duogáš. Hui mihtilmas joavku maid sáhtášii guorahallat, lea olbmot (geain lea sámi duogáš) geain ii leat veaháš ge sámegeielmáhttu, muhto geain leat sámegeielat váhnemat, ádját dahje áhku.

Visot daid profiillaid berrešii guorahallat. Statistihkalaš guorahallamiid bokte sáhtášii veahkehit profiillaid ja nannet sámegeielmáhttu ja eará dagaldagaid oktasašvuodaid. Dasto berrešii iešguđetlágán dagaldatguorahallamiid bokte geahččat man stuora oasi sámegeielmáhttus dat iešguđetge dagaldagat čilgejit.

Dakkár olbmuide geain ii leat sámegeielmáhttu, sáhtášii ráhkadit profiillaid daid vuodul geat leat čájehan beroštumi sámegeielmáhttu, ja dasto juohkit joavkku olbmuide geain lea ja olbmuide geain ii leat sámi duogáš. Dasto berrešii iešguđetlágán oktasašvuoda árvvoštallamiid ja mañjel dagaldatguorahallamiid bokte geahččat man stuora oasi sámegeielmáhttu beroštumis dat iešguđetge dagaldagat čilgejit.

Dáinnalágiin sáhtášii buorebut plánet doaimmaid, mas lágida sihke iešguđetlágán kampánjjaid buoridan dihte sámegeielmáhttu ja iešguđetlágán doaimmavugiid iešguđetge ulbmiljoavkku várás.

C29. Árvvoštallet dan njealji oassesuorggi iešguđetge dásiid oktasašvuodaid (ipmirdit, hupmat, lohkat, čállit) ja eará dagaldagaid, sihke oppalaččat ja erenoamážit buot vuollelis namuhuvvon joavkkuid dáfus. Dahket seammaládje sámegeielmáhttu beroštumiin ja eará dagaldagaiguin, daid joavkkuid dáfus main ii leat sámegeielmáhttu, muhto beroštivčče oahppat.

C30. Árvvoštala oktasašvuodaid vuodul makkár mihtilmasvuodát dain iešguđetge joavkkuin leat:

- a) olbmot geain lea sámi duogáš geat máhttet sámegeiela bures buot oassesurggiin;
- b) olbmot geain lea sámi duogáš ja geain leat váttisvuodát ovttá dahje mángga oassesuorggis;
- c) olbmot (geain lea sámi duogáš) geain ii leat veahášge sámegeielmáhttu, muhto geain leat sámegeielat váhnemat, áhku dahje ádját;
- d) ja e) olbmot geain ii leat veahášge sámi duogáš, muhto geain lea buorre (d) dahje veaháš (e) sámegeielmáhttu;
- f) olbmot geain ii leat veahášge sámi duogáš ii ge veahášge sámegeielmáhttu, muhto geain livččii beroštupmi (dahje dárbu) oahppat sámegeiela.

C31. Guorahallet daid joavkkuid dáfus geain lea sámegeielmáhttu ahte man stuora oasi sámegeielmáhttus dat iešguđetge dagaldagat čilgejit. Guorahallet daid joavkkuid dáfus geain

ii leat sámegielmáhttu, muhto beroštivčče oahppat, man muddui dat iešguđetge dagaldagat váikkuhit olbmuid sámegielmáhtu beroštumi.

C32. Ráhkát profiillaid ja dagaldatguorahallamiid vuodul sihke iešguđetlágán kampánjjaid buoridan dihte sámegielmáhtu, ja iešguđetlágán doaibmavugiid iešguđetge ulbmiljoavkku várás.

19 % sámegiela nuorain (vuolled 30 jagi) muitalit ahte engelasgiella, iige dárogiella, lea dat giella maid máhttet buoremusat earret sámegiela. Riikkas gos dárogiella lea almmolaš giella ja engelasgiella fas ii leat, lea dat oalle hirpmus guovtti oainnu dáfus, lea dieđusge dan duohken ahte dat objektiivalaččat doallá deaivása (ja maiddái ahte olbmot eai leat boastut ipmirdan jearaldaga).

Vuos sáhttit árvvoštallat man muddui dat sáhtá doallat deaivása. Nuorat sáhttet **badjelgehččat** iežaset dárogielmáhtu, ee. jus buohtastahttet Lulli-Norgga dárogielat vuosttašgielagiiguin, omd. dakkáriiguin geaid gullet ja oidnet TVs. Sii soitet maid jurddašit dakkár čálalaš dárogielmáhtuid birra mii gáibiduvvo omd. akademihkkáriin dahje byrokráhtain allastatusvirggiin. Nuorat sáhttet maiddái **badjelmeare árvvoštallat** iežaset engelasgielmáhtu, jus omd. buohtastahttet dainna man bures ipmirdit njálmmálaš engelasgiela musihkas, filmmain, turistamátkkiin jna., dahje man bures máhttet **dadjat** sániid go buohtastahttet boarreset buolvvain, dahje man **njuovžilit** gulahallet njálmmálaš árgabeaivválaš ságastallamiin.

Lea dieđusge buorre go olmmoš lea posiitiiva iežas engelasgielmáhtuide; dat arvvosmahtá geavahit máhtuid eambo, ja dainnalágiin han čehppot vel eambo. Dat gal baicca ii leat nu buorre go olbmot leat negatiiva guottut iežas dárogielmáhtuide; dat sáhtá hehttet olbmo searvat dakkár dilálašvuodaide gos gáibiduvvo alladási dárogielmáhttu, danne go de han olmmoš vuordá heittot vásáhusaid; dat sáhtá maiddái negatiivalaččat váikkuhit bargoválljema jna.

Lea dábálaš ahte minoritehtanuorat badjelgehččat iežaset dominerejeaddji majoritehtagielmáhtuid, vaikko ii leat makkár ge objektiivalaš vuoddu dan dahkat. Lea maiddái vejolaš ahte nissonolbmot badjelgehččat iežaset máhtuid eambo go dievdoolbmot (vaikko diehtit ahte olu nissonolbmot máhttet dihto gielaid dahje dihto giellaššiid buorebut go dievdoolbmot). Dá attán ovdamearkka.

Mu longitudinála iskkadeamis suomagiela nuorain Ruotas suomagiela luohkái, buohtastahtten suomagielagiid ruotagiela nuoraiguin mat vázze paraleallaluohkái seamma skuvllas. Jerren goappaš joavkkuin man bures sii máhttet ruotagiela, 1-5 skalas, ja buot njealji oassesuorggis (ipmirdit, hupmat, lohkat, čállit). Goappaš joavkkut čadahedje maiddái dárkilis ruotagielteastta. Bodii ovdan ahte ruotagiela čevllohalle iežaset ruotagielmáhtuin veaháš eambo go suomagiela (ruotagielagiid gaskamearálaš lohku go visot oassesurggiid bidjá oktii, lea 4, 83 ja suomagielagiin fas lea 4,50), ja ahte ruotagielagiin lei unnit standardspiehkasteapmi (0,26 suomagielagiid 0,41 ektui). Dat mearkkaša ahte ruotagielagiin lei buoret jáhkku iežaset ruotagielmáhtui. Muhto teasttas lei nuppelágán boadus! Suomagielagiin ledje veaháš buoret bohtosat ruotagielteasttas maŋŋel 9 jagi suomagiela luohkás, go ruotagielagiin (skala 1 rájes 13 rádjái, suomagielagiid gaskamearálaš lohku lei 5, 68 ja ruotagielagiid lohku fas lei 5, 42 – dattetge ii leat statistihkalaččat nu erenoamáš vealla). Bohtosat ledje mihtilmasat maiddái dan dáfus go teasta lei dakkár dásis mii dábálaččat

doarju gaskaseađu mánáid. Eanas ruotagiela gulle ge gaskasehtui, ja suomagielaigiid váhnemat fas ledje dábálaš bargit. Dasa lassin lei suomagielaigiid standardspiehkasteapmi mihá unnit (1,86) go ruotagielaigiid (2,23), dát mearkkaša ahte suomagielaigiid ruotagiela máhtut ledje “demokrátalaččat” buorit, muhto ruotagielaigiin fas ledje stuorit erohusat (eambo dieđut Skutnabb-Kangas 1987 ja 2000: 608). – Go jearahallen nuoraid váhnemiin sin ruotagiela máhtuid birra, ja buohtastahtten daid ruotagielaigiid bohtosiiguin maid geavahin rávisolbmuid, de bođii ovdan ahte nissonolbmot badjelgehčče iežaset ruotagiela máhtuid eambo go dievdoolbmot, muhto sin duohta bohtosat ledje buorebut go dievdoolbmuid (Skutnabb-Kangas 1987).

Sáhtta maddái árvoštallat ahte nuorat badjelgehččet iežaset dárogiela máhtu sullii seammaládje go galgá čilget manne olles 19 % nuorain lohket ahte dárogiela II leat dat giela maid máhttet buoremusat earret sámegiela.

C33. Livččii deatalaš iskat badjelgehččet go dat nuorat geat árvoštallet engelasgiela iežaset buoremus giellan earret sámegiela, iežaset dárogiela máhtuid, vai árvoštallet go badjelmeare iežaset engelasgiela máhtuid, vai goappašagaid. Jus sin dárogiela máhttu ii leat jur seamma dásis go vuosttašgielaigiin, de livččii hirbmat deatalaš diehtit doaimmaid vai sáhtta sidjiide fállat vejolašvuodaid buoridit máhtuid vuosttašgielaigiid dássái dain surggiin main dovdet ahte máhttu váilu.

Muhto jus duođai lea duohta ahte nu oallugat máhttet engelasgiela buorebut go dárogiela, de gal mu mielas oázžu ballat guovtti ášši dáfus. Dat sáhtta mearkkašit ahte leat negatiiva guottut dárogillii ja soaitimis maiddái dárogielaigiidda. Sáhtta maiddái mearkkašit ahte nuorat bohtet dakkár dilálašvuodaid gos **engelasgiela ovddideapmi dagaha sihke dárogiela ja sámegiela ovdii**, ja dainnaláigiin sáhtta boahteáiggi bargoeallin šaddat váttis dillái.

Dál lea deatalaš deattuhit vejolaš boasttuipmárdusa: mu mielas lea diehtelasat hui deatalaš ahte nuorain lea nu buorre engelasgiela máhttu go sáhtta – dat gal áibbas čielgasit lea ovdamunni. Muhto ferte leat ADDITIIVA engelasgiela, ii subtraktiiva (geahča doahpagaidd oppalaš kommentáraid mañemus oasis, ovdal “Dutkančuovvoleami”).

Lea čielggas ahte go orru Norggas, de leat buorit dárogiela máhtut, seamma dásis go sis geain lea dárogiela vuosttašgiellan, mii lea dárbašlaš olbmuid geain lea eamiálbmotduogáš (seammaládje go iežas giela máhtut leat). Lea maiddái hirbmat deatalaš ahte sáhtta positiivvalaččat identifiseret ja positiivat oaidnit GOAPPAŠ gielaidda ja goappaš kultuvrraid ja olbmuid. Ii galggaše goassege dárbašit hilgut nuppi. Juogo/dahje guottut ja máhtut (maid dieđusge sáhtta ipmirdit eamiálbmogiid dáfus mat leat dahje leat leamaš dulbmojuvvon, suodjalanmekánisman stuoraservodaga bággoassimilerema vuostá), leat álo negatiivat, ja sáhttet leat mielde lobálažžan dahkame “etnalaš riiddu”-teoriijaid čilgehusmodellan. (Dat mii navdojuvvo “etnalaš riidun” lea ge dávjjimusat dan birra go stuoraservodat ii atte dahje dahkit dábálaš olmmošlaš vuoigatvuodaid, dás maiddái iešmearridanvuoigatvuoda, minoritehtii dahje eamiálbmogii. Lea nappo vuoigatvuodaid VÁILEVAŠVUOHTA mii lea stuorimus váttisvuohhta).

C34. Jus soames nuorain leat negatiiva guottut dárogillii ja dan máhtuide, de lea deatalaš muitalit alladási MÁDGGAgielalašvuoda ovdamuniid birra – ja dan han sáhttet olahit dan bokte go leat nu buorit sámegiela máhtut, JA engelasgiela máhtut JA dárogiela máhtut go sáhttet – ii ge dan bokte ahte badjelgehččet dárogiela ja baicca vuoruhit engelasgiela daid eará gielaidda ovdii.

Vuosttaš oasis dadjen ahte Eurohpá lea gielalaččat issoras geafi, ja nu lea maiddái Davvi-Amerihkká. Boahktevaš diehtoservodagas mas olbmot eanas ráhkadit ođđa jurdagiid ja ođđa máhtuid, eai ge gálvvuid, bohtet dat riikkat ceavzit bures gos leat olu gielat ja kultuvrrat, juohke riikkas muhtunmuddui erenoamáš máhtut, ja gos leat olu mánggagielat, hutkás ja earaládje jurddašeaddji olbmot. Diehtoservodagas dáidet Eurohpá ja Davvi-Amerihkká riikkat leat mihá geafibut ekonomalaččat go dál, vaikko leat ge guhkkelebbui ollen teknologiija dáfus, vuosttažettiin danne go goddit iežamet gielalaš ja kultuvrralaš eavttuid birgejumi dihte. Čájeha vel guokte tabealla 1997:s mat duođašit dán. Vuosttaš (2. tabealla) čájeha muhtun máilmeosiid relatiiva oasi máilmmiekonomiijas. Vihtta Stuuraha (Brasila, Kiinná, Indiá, Indonesia ja Ruošša) oassi máilmmiekonomiijas lea dál 21 %, muhto dát oassi dáidá stuorrut 35 %:i 2020 juo. Eurohpá ja Davvi-Amerihkká oassi (dál 23 %) árvvoštallojuvvo njiedjat johtilit, gitta 10 %:i. Giela dáfus orro dušše India ovddideame engelasgiela.

2. tabealla Vihtta Stuuraha oassi máilmmiekonomiijas

Oassi máilmmiekonomiijas	1997	2020
Vihtta Stuuraha (Brasila, Kiinná, India, Indonesia, Ruošša)	21 %	35 %
Eurohpá ja Davvi-Amerihkká	23 %	? vuollel 10 %?

Gáldu: McRae 1997, raporterejuvvon **Global English Newsletter** 2, 1999, 5. gihpa

David Graddolis (1997:29) lea sullasaš prognosa (3. tabealla). ”Golbma Stuuraha”, Eurohpá, Davvi-Amerihkká ja Japána hálldašit dál badjel 55 % máilmmi riggodagas, ja Asia fas 21 % ja máilbmi muđui 24 %. Jagi 2050:s leat Golbma Stuuraha njiedjan 12 %:i, ja Asia fas lea 60 % ja máilmmis muđui 28 %. Asia leat ipmirdišgoahtán eambo ekonomalaš ovdáneami ja iežas giela ja kultuvrra gáhttema oktavuoda, ja kultuvrra ja belohakkii maiddái imperialismma vuostálastin (geahča Phillipson, 1992, 1998; Pennycook, 1994, 1996) bohtet sihkkarit váikkuhit prognosa. Sáhttit dál juo oaidnit ahte ”tigerekonomiija” njunnožat (omd. guovttes Singapore stáhtaministariin) gáhtet go leat ovddidan engelasgiela subtraktiiva laskama; dál leat plánat nannet Asia eatnigielaide doaimma oahpahusas.

3. tabealla. Oassi máilmmi opmodagas

Oassi máilmmi opmodagas	1997	2050
”Asia” (earret Japána)	21 %	60 %
Golbma Stuoraha (Eurohpá, Davvi-Amerihkká ja Japána)	55 %	12 %
Máilbmi muđui	24 %	28 %

Gáldu: Graddol 1997:29

Ekonoma Gracois Grin oaivvilda ahte olu olbmuin máilmmis leat dál juo hui buorit engelasgielmáhtut, ja nu bohtet vel eanebuin leat boahtteáiggis. Vaikko engelasgielmáhtut ain dál sáhttet ovddidit ekonomiiija, de ii boađe nu leat muhtun moatti jagi geahčen. Grin ákkastallá dainna ahte olbmuin geain leat buorit engelasgielmáhtut lassin iežaset eatnigillii, ožžot unnit vejolašvuodaid ja unnit ROI (Return On Investment), unnit mávssu inversteremiin, go alladási mánggagiela. Dát guoská erenoamážit sidjiide geaid eatnigiella II leat daid stuora gielaidda searvvis. Hui buorit máhtut mángga gielas šaddet dárbbaslašžan mángga alladási barggu dáfus, bargguid dáfus main lea buorre bálkka, ja olu daid duohta miellagiddevaš bargguid dáfus (geahča Garcia, 1995; Garcia & Othegui, 1994; Lang, 1993).

Muhto dán lágán mánggagielašvuodas šaddá investeremiid bálkkašupmi alit eará gielaide go engelasgillii, nu go Grin maid čájeha stuora guorahallamis Sveitsas (Grin, 1995 a, b, 1996 – geahča maiddái Grina eará čujuhuseid mánggagielašvuoda ekonomiiija dáfus).

Grin guorahallamis lei ”perfekta” engelasgielas, 1. dássi (10-15 % sis geat ledje mielde, sturrodaga duohken) buoremus bálkádássi sin dáfus geat hupme sihke duiskkagiela ja fránskagiela Sveitsas. Muhto dál juo addet ”dušše” ”buorit máhtut” engelasgielas (2. dássi guorahallamis) **unnit** bálkka sihke duiskkagiela- ja fránskagiela hubmiide go dan ahte máhttit bures **goabbat goimmiska** gielaidda, nappo buorit duiskkagielmáhtut fránskagiela gielaidda ja buorit fránskagielmáhtut duiskkagiela gielaidda. Maiddái eará prognosat olu riikkain (omd. Graddol 1997) čájehit ahte engelasgielmáhtut, maiddái hui alla dásis, leat šaddame dábalažžan. Fargga, go Eurohpá, USA ja Kanada šaddet ekonomalaččat unnit deatalažžan riikkaidgaskasaš oainnu mielde, nu go orro ge dáhpuhuvváme, de bohtet maiddái engelasgiela vuosttašgielmáhtut dahkkot duššin – boahtteáiggis leat beare olu olbmuin dát máhtut. Engelasgiela alladási gelbbolašvuodas boahťa šaddat dego ivttá lohkan- ja čállingelbbolašvuodas, ja ihtta beaivvi gelbbolašvuodas giedahallat dihtora (dahje oarjemáilmmis juo dego odne), diehttelas, dárbbaslaš vuoddoeaktu, diehttelas gáibáduš buohkaide, muhto **ii fal doarvái masage**. Gávdnoma ja jearu teoriiat čuvvot dan ahte go olu olbmuin leat dakkár gálvvut mat ovdal ledje váddása duohken, de njiedjá haddi. Go oalle stuora oasis muhtun riikka dahje guovllu dahje máilmmi álbmogis leat ”perfekta” engelasgielmáhtut, de boahťa daidda máhtuid árvu njiedjat, seammaláde go ekonomiiija.

Ekonomalaš njunnožat daid riikkaid olggobealde gos engelasgiella lea álbmoga dominánta eatnigiella, álget diedusge hárváid dasa, ja oidnet man ávkálaš lea máhttit mánga giela (4. tabealla). Rosen et. al’ jearahallanárvoštallamis (2000) jearahallojuvvojedje 75 direktivrra (CEOs) stuora multinašunála fitnodagain 28 riikkas. Fitnodagaid ollislaš jahkásaš dienas lei

725 miljárdda US\$ (725 billiovnna); sis ledje oktiibuot 3,5 bargi; fitnodat doaimmai 200 riikkas (p. 27).

4. tabealla Gielaid gaskamearálaš lohku maid fitnodatjodiheaddjit hupmet

Nederlánda 3,9
Ruotta 3,4
Brasila 2,9
Duiska 2,7; Filipiinnat 2,7, Fránska 2,7
Singaporte 2,6, Japána 2, 6
Mexico 2,5, Lulli-Korea 2,5
Hong Kong 2,3
Kanada 1,8
New Zealand 1,6
UK 1,5, USA 1,5
Australia 1,4

Olu dán iskkademiin čájehit nappo ahte alladási mánggagielalášvuolta gánnáha, ja ahte buoremus livččii máhttit ovttá dahje guokte giela earret daid “stuorámusaid”. Dušše engelasgielain ja eatnigielain gal ii birge nu guhká.

C35. Buot sápmelaččat, muhto erenoamážit nuorat, galggaše oažžut dieđuid dan birra makkár boahtedáigi engelasgielas dáidá leat, nu go dás badjeleappos mitaluvvo. Dat galggašii maiddái váldojuvvot vuhtii skuvllaid plánemis. Sámi nuorat leat, jus oahpahus lágiduvvo riehta, buoret dilis go ovttagielat dárogielagat. Muhto dát eaktuda maiddái ahte sin sámegielmáhtut leat nu buorit ahte sáhttet, jus dáhttot, árvvoštallat sámegiela iežaset vuosstašgiellan. Sámegiel gelbbolašvuolta ja identifiseren sámegielain sáhttet nannet nubbi nuppi, nu go bodii ovdan oppalaš oasis. Ja sámegiel geavaheapmi nanne gelbbolašvuoda.

4.3 Man muddui háliidit buoridit sámegielmáhtuid?

Raporta duodašta ahte iešgudetge giellaguovlluid olbmui ja iešgudetge ahkásaččain hálddašanguovllu gielddain ja eará gielddain davvisámi guovllus eai leat makkárge, dahje leat unnán, erohusat das movt árvvoštallet iežaset dárbbu buoridit sámegielmáhtu (earret: buot boarrasepmosat geat lohkat alddiineaset unnit dárbbu). Earret dan mii raporttas čuožžu, lea mu mielas sihke miellagiddevaš ja veaháš ilgat oaidnit tabeallain ahte mađi eambbo formálalaš oahppu olbmui lea ja mađi eambbo máhttet sámegiela ovdalaččas buot njealji oassesuorggis, dađi stuorit beroštupmi sis lea ain eambbo buoridit máhtuideaset. Jus lea unnit formálalaš oahppu ja jus omd. ii máhte lohkat ja/dahje čállit sámegiela, de lea maiddái unnit beroštupmi buoridit iežas máhtuid. Mađi eambbo máhtta, dađi eambbo háliidivččii oahppat, ja dárbu stuorru oahpu mielde.

Dát čájeha ahte lea hirbmat deatalaš vuosttildit dán jurddašanmálla ahte sirret ain eanet sámi servodaga siskkobealde. Lassin dasa mii juo lea muitaluvvon oppalaš oasis dan birra ahte formálalaš oahppu sáhtta hásttuhit ja maiddái hárbjehit olbmuid geavahit eambo kognitiivalaš oahppanmálla (iige geavahuslaš), de mearkkaša dat maiddái ahte dálá fálddagaid vuodul lea bahá oazžut “A-luohká-sápmelaččaid” geain lea alla formálalaš oahppu ja buorit sámegiela máhttu buot oassesurggiin, mas váldodeaddu lea lohkamis ja čállimis suohkaniin olggobealde hálddašanguovllu gielddaid, ja “B-luohká-sápmelaččaid” geat ipmirdit ja hupmet sámegiela muhtunmuddui, muhto geat eai loga eai ge čále, geain lea unnán formálalaš oahppu, ja geat eai čájjet beroštumi buoridit sámegiela máhttuideaset, soaitimis danne go eai movttiidahttojuvvo geavahit dan maid juo máhttet, ja/dahje go eai gávdno fálddagat mat heiveše sin dillái ja/dahje oahppanávccaide. (Lea eanas maiddái dát sápmelašjoavku mii unnimusat oahpaha sámegiela mánáide – muhto geahča 6.1 vuolde). Dát sáhtta gustot eanemusat, muhto ii fal dušše, gaskaahkebulvii geain ii leat leamaš oahpahuš sámegilli dahje sámegiela skuvllas, ja geat historjjálaš árbbi geažil eai leat ožžon nu olu formálalaš oahpu. Dasto sáhtta maiddái gustot sin mánáide, nu ahte sosiála árbi joatká vaikko dál gávdnojit buoret fálddagat go dat mat sin váhnemiid áiggi gávdnojedje.

C35. Hehtten dihte (eambo) polariserema sámi servodagas lea deatalaš ráhkadit hástaleaddji fálddagaid sidjiide geain lea unnán formálalaš oahppu ja geain eai leat nu buorit sámegiela máhttu, vaikko sii álgoálggus eai leat ge čájehan beroštumi buoridit sámegiela máhttuideaset.

C36. Lea čájehuvvon ahte olu riikkaid (omd. USA, Danmárkku) interneahhtageavaheami laskan ruovttuin daid mañemus jagiid, lea leamaš stuorimus pensunisttaid ja nissonolbmuid gaskkas. Go jurddaša ahte guovtti gaskaleamos ahkejoavkku sápmelaččat vuosttažettiin háliidivčče oahppat lohkat ja čállit buorebut, de sáhtášii viiddidit laskama nu ahte oččošii boarraset sápmelaččaid geavahišgoahtit Interneahta ja dainnaláigiin ieža geahččalit ráhkadit eambo čállinvejolašvuodaid sámegiela dáfus. Dát eaktuda ahte hutká buriid Interneahtadoaimmaid main dát sámi joavku soaitášii beroštit; veaháš álgovehkiin gal johtilit ohppet ieža bargat.

C37. Go nuorabut vuosttažettiin dárbbášit buoridit njálmmálaš máhttuideaset, de sáhtášii geahččalit iešguđetlágán individuála ja oktasaš bálkkašumiid juohkit nuoraide geat skuvllas ja eará sajiin geavahit nu olu sámegiela go sáhttet. Dát bálkkašumit sáhtáše ovttastit dan go hupmá sámegiela juoga mainna earáin mas nuorat beroštit – musihka, engelasgiela, mátkkiid (omd. eará eamiálbmotnuoraid lusa eará sajiin máilmmis) jna., áinnas nu ahte nuorat ieža leat pláneme eavttuid, bálkkašumiid, ja gaskaomiid. Omd. moadde eamiálbmotovddasteaddji omd. muhtun Latin-Amerihkká riikkas, guđet bohte olgoriikkastudeantan oahppan dihte sámegiela, sáhtáše vaikko man bures movttiidahttit sámi nuoraid dáhtu geavahit dušše sámegiela – dán dáfus gal II dáidde sáhttit geavahit engelasgiela lingua francan.

*Julevsámegiela ja lullisámegiela sáhtášii álggahit sullasaš “Master-Apprentice” (measttiroahppan) prográmma go Leanne Hinton álggahii Californias mángga áitojuvvon eamiálbmotgiela dáfus: Boarraset olmmoš guhte hupmá giela vuosttašgiellan ja dovdá kultuvrra áibbas čađa, čohkkášii nuorat olbmuiin gii ii oba máhte ge giela, dahje máhtta hejot. Oktiibuot galgaba unnimusat 20 diimmu servvoštallat, unnimusat jáhkebeali, ja dan ovddas oazžuba bálkka. Áidna eaktu lea ahte **čadat** hupmaba eamiálbmotgiela. (Dávjá maiddái bargaba kultuvrrain, čađaheaba doaimmaid, guorahallaba dološ dábiid, čohkkeba boares árbevieruid, vázziba olgun ohcan dihte materiálaid maid sáhttiba geavahit, dálkkodeapmi,*

*galledeaba bassi báikkiid jna., jna. – geahča Hintona girjji **Flutes of Fire**). Davviriikkaid dáfus sáhtášii omd. osiid dán proševttain bidjat iešgudetlágán bargguhisvuoda skoviid vuollái, dassožii go buoret ja bissovaš ruhtadanortnet boahtá. Lea deatalaš daidda oččodit buori statusa ja ráhkadit bivnnuhin.*

5. Sámegiela geavaheapmi

Dás oaidnit čielgasit man deatalaš lea oazžut oktavuoda eará sámegielagiiguin guovttebealát gulahallama bokte – dát oktavuoha lea dárbbášlaš eaktu, muhto ii fal doarvái geavahit sámegiela. Ovttabealát gulahallamis (omd. media) leat sihke oktavuoha mii mearrida, ja maiddái dat ahte lea go njálmmálaš vai čálalaš gulahallan. Davvisámi guovlluid olbmuid, gos oktavuoha lea stuorimus, lea nubbi vejolaš vástáduš “Eará vuogit” mañemusas, mas leat 17 %, buot earáid mañis (hupmat olbmuiiguin 81 %, guldalit radio 55 %, geahččat TV 54 %, lohkat aviissaid 41 %, čállit reivviid, notáhtaid jna. 18 %). Julevsápmelaččain leat 27 % “Eará vuogit” gasku (mañjel hupmat 59 %, radio 49 % ja TV 43 %, muhto ovdal “lohkat aviissaid, 24 % ja “čállit reivviid” jna, 11 %). Lullisápmelaččain leat 38 % “Eará vuogit” dakka mañjel “hupmat olbmuiiguin (65 %). Ja omd. “lohkat sámegiel aviissaid”, mii lea mañemusas, lea dušše okta olmmoš namuhan, 3 %, ja “čállit reivviid, notáhtaid jna” dušše 11 %, 4 olbmo, vaikko 39 % dadjet ahte sii lohket ja 19 % ahte sii čállet sámegiela “hui bures” dahje “oalle bures”.

Livččii deatalaš diehtit maid dát “Eará vuogit” mearkkašit – das soaittášii oazžut buriid árvalusaid makkár doaimmaid heivešii čadahit. Muhto lea maiddái imaš ahte olles 24 % sámegielagiin lullisámi guovllus gehččet sámegiel TV vaikko dušše 8 % lohket iežaset ipmirdit davvisámegiela, man gillii eanas sámegiel TV-programmat leat ge. **Njálmmálaš ovttabealát gulahallamis** dáidá olmmoš buorebut dáhttu geahččalit rasttildit iežas máhttorájiid (dás = ii ipmirdit eará sámegiela), go rasttildit čálalaš (dás = ii máhttit čállit sámegiela) ovttabealát gulahallamis (čállit notáhtaid) dahje “mañiduvvon” guovttebealát gulahallamis (čállit reivviid) gos sáhtta šaddat “sága vuložin” jus muhtun oaidná maid lea čállán. Dán sáhtášii geavahit doaimmaid plánemis.

C38. Sáhtášii arvvusmahttit olbmuid rasttildit rájiideaset dieđuiguin mat álgoálggus leat 1. njálmmálaččat, 2. gullet ovttabealát gulahallamii, 3. eai gáibit vástádušaid maid earát sáhttet oaidnit ja dárkkistit (vai ii dárbbáš heahpanaddat), muhto 4. maid ieš sáhtta dárkkistit jus háliida. Mañjel sáhtta roahkka mannat dieđuide/fálaldagaide mat leat juste nuppelágánat, nappo čálalaš guovttebealát gulahallan gos earát maid oidnet dan maid ráhkada (ja sáhttet dárkkistit “kvalitehta”).

C39. Dás berrešii plánat sierra doaimmaid olbmuid geat háliidit iežaset eatnigielmáhtuid buoridit, ja olbmuid geat háliidit oahppat eará sámegiela.

5.1 Man olu geavaha sámegiela iešgudetge báikkiin/diliin?

Maiddái dás, nu go eanas eará surggiin, lea measta veadjemeahtun mearridit movt árvoštallat deatalaš tendenssaid dušše iskamiid vuodul – materiála lea beare stuoris ja

viiddis. Maiddái dás dárbbášivččii árvoštallat gaskavuodaid ja čadahit dagaldatguorahallamaid maid vuodul sáhtášii oaivvildit.

C40. Árvoštallat materiálahaid gaskavuodaid ja čadahit dagaldatguorahallamiid oaidnin dihte tendenssaid.

Lea almmatge čielggas ahte dearvvašvuodadoaimmahat (vaikko muhtun buohcciviesuin leat ge sámegeiel nammagalbbat jna.) lea báiki gos sámegeiella geavahuvvo hui unnán (ja gos olbmot nappo váillahit vejolašvuodaid geavahit sámegeiela, gč. 5.2). Vaikko gávdnojit ge soames sámi doaktárat, buohccidivššárat, laboratoribargit jna., de leat olu áššit mat eai ovddit sámegeiela. Oallugat eai bargga sámi guovlluin (ja muhtumat eai soaitte háliidit ge). Ii oktage leat visot oahpu ožžon sámegeillii. Oallugat eai máhte fágaterminologijja doarvái bures sámegeillii (ja olu áššiid dáfus ii oba gávdno ge vuos terminologijja). Muhtumat soitet doavut ahte go sii eai máhte terminologijja sámegeillii, de lea buoremus ahte ii geavat sámegeiela, ja muhtomin soitet sámegeielat pasienttat/klienttat maiddái doavut ahte jus geavaha árgabeaivválaš sámegeiel sániid medisiinnalaš oktavuodain, de soaitá dikšun šaddat heajut, dahje sáhtá leat váddáseabbo ipmirdit ja čilget go de go geavaha dárogeiela. Gávdnojit váttisvuodát sihke guottuid dáfus, ja duohta gielalaš váttisvuodát, ja goappašagaid berre giedahallat.

C41. Eanet sámegeielagat berreše váldit doavttir- ja buohccidivššároahpu, ja sullasaš oahpu. Berrešii oažžut ovdamuniid go ohcá ohppui dearvvašvuodasuorgái ja go máhtá sámegeiela, geatnegahtá iežas geavahit sámegeiela sámi pasienttaiguin geat dan háliidit, geatnegahtá iežas ohcat bálvalusaid sámi guovlluin, ja geatnegahtá iežas orrut doppe moadde (ii fal beare mánga!) jagi. Go jurddaša Danmárkku ja Ruota doavttir- ja buohccidivššárváilevašvuoda birra, ja davviriikkalaččaid oalle gehppes fárrenmuni birra, de berreše garrasit lasihit oahpahussajiid, ja erenoamážit davimus guovlluin.

C42. Berrešii guorahallat sihke "spiža" ja "seavtti". Dain iešguđetge sámegeielain galggaše leat čielga giellagáibádušat dearvvašvuodabálvalusaid dáfus (maiddái hálddahusas, ja maiddái bajimus dásiid bálvalusain) ii dušše hálddašanguovllu gielddain, muhto maiddái eará gielddain gos orrot sápmelaččat. Sámegeielagat galggaše vuoruhuvvot iešguđetlágán bargguid dáfus, ja positiivalaš vealaheami sáhtášii rievdadallat dan mielde man stuora váilevašvuodta lea sámegeielagiid dáfus, seammaládje go nissonolbmot galget vuoruhuvvot dihto bargguide (1. sámi ohcci galgá vuoruhuvvot (ja johtilit oažžut lassioahpu) maiddái dalle go ii leat áibbas buorre máhttu eará surggiin; sámegeielmáhttu vástida dihto eará máhtuide; 2. jus lea gelbbolaš sámi ohcci, de galgá son oažžut virggi beroškeahhtá leat go eará ohccit geain lea vel eambo máhttu eará surggiin go juste giela dáfus; 3. jus guokte ohcci minddár leaba ovta dásis, de galgá sámegeielat ohcci vuoruhuvvot jna.). Sii geat máhttet sámegeiela ja geavahit dan, galggaše oažžut stuora bálkálásáhusaid. Erenoamážit (muhto ii dušše fal) smávva sámegeielaid dáfus galggaše ovdalgihtii dáhkiduvvot barggut dearvvašvuodasuorggis (ja nu maiddái skuvllas) jus sámegeielat háliida dán suorggis váldit oahpu. Dát galggašii hehttet dakkár dilálašvuodaid ahte sámegeielat ii beasa bargat sámi guovllus danne go eai gávdno virggit go son lea geargan; dalle badjelgeahččá sámi gelbbolašvuoda go sápmelaččat bággehallet ohcat bargguid čielga dárogeiel guovlluin.

5.2 Man muddui váillaha vejolašvuoda geavahit sámegiela iešguđetlágán báikkiin/diliin?

- A. Okta ášši maid metodologalaččat lean fuomášan, lea ahte jearaldat man muddui váillaha geavahit sámegiela, dušše jerrojuvvui sis geat oaivvildit iežaset máhttit sámegiela liikka bures dahje buorebut go dárogiela. Dát vuolgá (das mii guoská “máhtta sámegiela buorebut go dárogiela”) vuosttažettiin váilevašvuodateorijain (“deficiency theories”): ahte “oažžu” geavahit sámegiela dahje sáhtta geavahit sámegiela (dušše) jus ii máhte dárogiela doarvái bures. Juohkehaččas galggašii leat vuoigatvuohta geavahit eatnigielas almmolaš oktavuodain beroškeahhtá man bures dahje hejot máhtta majoritehtagiela. Dát guoská maiddái dakkár dilálašvuodaide go eatnigielagelbbolašvuohta, historjjálaš árbbi geažil, lea heajut go majoritehtagiela gelbbolašvuohta.
- B. Lea miellagiddevaš lohkat daid kommentáraid raporttas mat gusket dasa ahte lohku mii váillaha geavahit eambo sámegiela, lassána mađi unnit geavaha giela, muhto oppalohkáii jávká daid dáfus geat eai vuos geavat sámegiela. Raporta čujuha maiddái ahte nuorat dávjá váillahit geavahit sámegiela dearvvašvuodasuorggis eambo go boarraset buolva, varra maiddái danne go sii dihtet eambo iežaset vuoigatvuođaid birra. Dattetge ii čujut raporta dan dáhpái mii lea čielggas skuvlla ja maiddái dearvvašvuoda suorggi dáfus (muhto ii jur nu čielggas), namalassii ahte leat sii geat máhttet sámegiela buoremusat (ja guđet maiddái máhttet lohkat ja čállit) ja geain lea eanemus formálalaš oahppu geat eanemusat váillahit geavahit sámegiela. Dat duodašta ahte nuoramus, alimus oahppan ja sámegiela dáfus čeahpimus joavku lea njunnožis gáibidit sámegiel vuoigatvuođaid ja geavahit daid vuoigatvuođaid.

C43. Maiddái dás berrešii geavahit eambo statistihkalaš árvoštallamiid ja profiillaid vai oaidná lea go dás “garraset” árvoštallan, ja movt sáhtášii buoremusat hábmet doaimmaid ja hehttet ahte šaddet eambo erohusat. Dás berre maiddái čielggadit doaimma ja gelbbolašvuoda oktavuoda plánemis: go geavaha (= oažžu vejolašvuoda geavahit) sámegiela eambo, de háiida geavahit dan eambo, ja gelbbolašvuohta buorrána. Jus lea heittot gelbbolašvuohta sámegielas, de sihke geavaha ja háliida geavahit dan (vel) unnit.

6.1 Man bures máhttit iežas mánát sámegiela?

Olggobealde olbmuide lea áibbas suorggahahtti oaidnit ahte nu unnán mánát geain leat sámegielat váhnemat, máhttet sámegiela liikka bures go váhnemat. Vaikko dát lea dábaláččat nuorat mánáid gaskkas go boarraset mánáid gaskkas (ja skuvlaoahppit ja studeanttat leat badjin), de lea hui issoras. Maiddái dás dárbbáša eambo statistihkalaš guorahallamiid vai oaidná tendenssaid: materiálat leat nu stuorrát ahte lea váttis oaidnit dan dušše iskamiid vuodul. Dát guorahallan dáidá vuoruhuvvot eanemusat danne go váhnemiid sámegielmáhtuid fievrrideapmi mánáide lea nu deatalaš giela seailuheami dáfus, ii ge dušše sámegielmáhtuid, muhto BURIID sámegielmáhtuid fievrrideapmi.

Orru omd. leame nu ahte mánát ohppet sámegiela bures stuora bearrašiin main leat olu mánát, ja jus váhnemat máhttet sihke lohkat ja čállit sámegiela – muhto, ja lea oalle imaš, iskanhámis ii oro leame makkárga čielga gaskavuolta mánáid buriid sámegielmáhtuid ja váhnemiid

formálalaš oahpu dási gaskkas, maid galggašii vuordit tabealla olu eará dieđuid geažil (geahča maiddái 4.3 ja 5.2 kommentáraid). Manne? Lagat guorahallan soaittášii dan sáhttit čilget.

C 44. Go váhnemiid lohkan- ja čállinmáhtut orrot leame issoras deatalaččat dasa ahte máhttet go mánát sámegiela vai eai (dušše 15 % mánáin EAI máhte sámegiela jus váhnemat sihke lohka ja čálliba, ja olles 63 % eai máhte jus váhnemat dušše ipmirdeaba ja hupmaba sámegiela), de berre lohkan- ja čállinoahpahusa vuoruhit hui olu; vel eambo go olbmot ieža sávvet.

Nu go mángga eará jearaldagas, de leat maiddái dás iešheanalaš ealáhusdoliin buoret máhtut go eará virgeolbmui. Movt galgá dán čilget – eai buot iešheanalaš ealáhusdoallit fal bargga boares sámi ealáhusain nu go boazodoalus, mat earaládje doarjjuše sámegielmáhtuid? Lea čielggas ahte mánáid sámegielmáhtut leat buoremusat hálddašanguovllu gielddain – muhto makkár dagaldagat ovddidit daid buoremusat, ja leat go soapmasat dakkárat maid sáhtášii čadahit maiddái eará gielddain, vai lea go doppeguovllu sámegielaigiid ja sámegiela vuoigatvuođaid lagasvuohta, dat mii vuosttažettiin čilge variašuvnna, nu ahte lea veadjemeahtun nannet mánáid sámegielmáhtuid eará gielddain go doppe? Sullii man stuoris lea dat oassi maid vuoigatvuođat čilgejit (danne go muhtun vuoigatvuođaid sáhtášii sirdit eará gielddaide, jus čilgehusárvu lea doarvái stuoris), ja man stuora oasi variašuvnna čilge sámegielaigiid ovtastallan (ja dat lea juoga maid ii báljo sáhte viiddidit eará suohkaniidda dahje daidda unnit sámegielaide). Ja man stuora oassi variašuvnna čilgejuvvo dainna ahte váhnemat leat movttiidahttojuvvo – 6.2:s orro dat leame deatalaš dagaldat.

C45. Gávnahehket vástádusaid jearaldagaide dagaldatguorahallamiid ja eará statistihkalaš árvvoštallamiid vuodul, ja plánehehket bohtosiid vuodul.

6.2 Man deatalaš lea ahte mánát máhttet sámegiela?

Maiddá dás lea issoras go eai visot váhnemat ipmir ahte lea hirbmat deatalaš mánáide oahppat sin giela. Muhto sáhtta gal maiddái imaštallat man muddui váhnemiid dáhttu/hállu iešalddis lea eará dagaldagaide boadus. Lea go dás dahkamuš iešollašuhhti profetiijain? Leat go váhnemat dohkkehan dan maid jáhkket realistalažžan dakkár dilis go olu eavttut váilot ovdal go mánát sáhttet oahppat sámegiela bures? Mitalit go váhnemat dáid iežaset ulbmilin vai eai dárbbas beahtahallat, dat mearkkaša ahte dohkkehít ja rašunáliserejit dan mii lea “dárbbaslaš”? Jus oktavuodát ja vuoigatvuođat ja vejolašvuođat livčče leamaš buorebut, livčče go váhnemiin de eará vuordamušat ja ulbmilat? Nuppeládje, leat go baicca gaskavuodát (kultuvrralaš gelbbolašvuođa láhttenkomponentta struktuvrrat ja eavttut, geahča oppalaš oasi) maid ovddemus berrešii rievdadit (ja dat de rievdadivččii váhnemiid “ulmiliid” ja “movtta”), vai lea go kultuvrralaš gelbbolašvuođa affektiivva oassi, motivašuvdna, maid ovddemus berrešii váikkuhit/rievdadit, ja dat de dagahivčče ahte váhnemat gáibidišgohtet eará daguid struktuvrralaš eavttuid vuodul? Dálá hámis ii nagot iskkadeapmi mu mielas vástidit dáid jearaldagaide mat leat hirbmat deatalaččat sámegiela dáfus – dasa dárbbasuvvojit eambo kvalitatiiva iskkadeapmit. – Buorida almmatge jáhku ahte nuorat váhnemat ja nissonolbmot leat positiivabut sámegillii.

C46. Gehččet sáhtta go iskkadeapmi vástidit jearaldagaide dás badjeleappos, ja plánehehket doaimmaid dan mielde.

7.1 Dálá sámegiieldilli Norggas.

7.2 Sámi giella ja kultuvra iežas gielddas.

Riido- ja oktavuohateoriijaid dáfus maid birra muijaluvvui oppalaš oasis, oaidná ahte dat oktavuohhta mii hálddašanguovllu gielddaid dárogielagiin lea sámegielaigiiguin, ii leat ovttastahtán dan guovtti joavkku oaiviliid sámegiela dili birra nu ge olu go eará gielddain – erohusat leat baicca stuoribut hálddašanguovllu gielddain (geahča 31. siiddu; 51 % sámegielaigiin lohket ahte dili lea beare heittot, ja 29 % ii-sámegielaigiin lohket ahte dili lea beare buorre). Erohusat leat čielgasit stuorimusat dan guovtti joavkkus mat agi dáfus gullet gaskajoavkkuide.

- A. Muhto tabeallalasáhusa tabeallain, s. 327-334, leat dieđut ii-sámegielaigiid birra, ja siidduin 184-193 fas leat dieđut sámegielaigiid birra. Livččii somá lagabui dulkot vástádusaid (ee. dieđuid ahte nuoramus ja boarraseamos joavkkut orrot leame eanemus duhtavaččat), muhto dálá tabeallahuksehusain in sáhte buohtastahttit sámegielaigiid ja ii-sámegielaigiid dieđuid – dat lea beare váttis layouta dáfus. Dat lea vahát danne go riidopotensiála berrešii guorahallat, ja evttohit doaimmaid. Seamma guoská máŋgga eará jearaldahkii, mas livččii deatalaš buohtastahttit sámegielaigiid ja ii-sámegielaigiid vástádusaid – dál lea measta veadjemeahttun dan dahkat jus ii leat erenoamáš buorre muitu.

C47. Smihttet ođđasit berrešii go bidjat ii-sámegielaigiid vástádusaid seamma sadjái raportii go sámegielaigiid vástádusaid jearaldagaid 26-34 dáfus– muđui ii sáhte buohtastahttit.

8.1 Man deatalaččat leat dat iešguđetge sámegiela gaskaoamit?

8.2 Man duhtavaččat leat gaskaomiid dálá sturrodagain?

Orro fas leame nu ahte mađi eambo leat (sámegielmáhtut, formálalaš oahppu, davvisámegielaigiid sturrodat, oktavuohhta sámegielaigiiguin, vuoigatvuodat, ja mađi eambo olbmot bearrašis, jna. (ja maiddái mađi eambo mánát – goit juobe golbma ge; njealját máná rájes ii šat beroš nu olu buot fáldagain), dađi deatalaččabun atná maiddái eanas sámegiela fáldagaid. Dát guoská radioi (s. 194-198 tabeallat), sámegiela ođasčállosiidda (aviissat) ja áigečállagiidda (bláđit), s. 204-208, mánáid ja nuoraid áigečállagiidda, s. 214-218, vuodđoskuvlla sámegieloahpahussii, s. 224-228, almmolaš ášahusaid sámegiela geavaheapmái, s. 234-238, rávisolbmuid sámegielkurssaide, 245-249, sámi báikenamaide ja sátnegirjiide, s. 267-271, dát mearkaša visot fáldagaid mat ledje namuhuvvon. Nissonolbmui lea dábálaččat eambo beroštumi go dievdoolbmui, dan guovtti gaskaleamos joavkkus eambo go nuoramusain ja boarrasepmosiin, ja bargoolbmui fas veaháš unnit go iešheanaláš ealáhusdalliin ja studeanttain ja skuvlaohppiin. Lulli- ja julevsápmelaččain lea muhtomin eambo ja muhtomin fas unnit beroštumi go davvisápmelaččain. Dás leat miellagiddevaš dieđut, muhto fas livččii deatalaš ráhkadit eambo statistihkaid, ja maiddái buohtastahttit beroštumiid dainna man duhtavaš lea (8.2) ja maid háliida eanemusat vuoruhit (8.3).

C48. Hábmehket doiammaid dagaldatguorahallamiid jd. vuodul. Gehččet maiddái ovddit ávžžuhusaid, erenoamážit vuoruhit lohkan- ja čállinmáhtuid eambo go maid olbmot ieža bivdet.

8.3 Makkár sámeiel gaskaomiid berre eanemusat vuoruhit boahhteáiggi?

- A. Mu mielas leat buorit ákkat dasa manne leat dušše guokte vejolašvuoda guođđán, muhto dat sáhttet maid dagahit boasttuvuodaid. Lea issoras váttis dušše guokte välljet. Vejolašvuodat leat nu iešguđetlágánat dan dáfus man stuora eallinsurggiid dat ovddastit – omd. vuodđoskuvlla dahje sámeiel bustávid e-poasttas. Iešguđetlágán olbmot sáhttet árvvoštallan iešguđetlágán eavttuid go välljejedje: iežas, barggu, asttoáiggi, mánáid, sámeiela boahhteáiggi, masa ieš juste dalle háliidivččii searvat jna. Mun in jáhke ahte doaimmaid plánedettiin galgá bearehaga deattuhit dán jearaldaga vásádusaid. LASSIN jearaldagaide livččii maiddá galgan olbmuid bivdit bidjat fálddagaid hierarkijii, deatalepmosis unnimus deatalažžii. Mun jáhkán, eará vástádusaid vuodul, ahte omd. sámeiel geavaheapmi almmolaš ásahusain šaddá issoras unnán vuoruhuvvot jus dušše dáid vástádusaid árvvoštallá.

C49. Váruhehket dulkomis vearrut olbmuid sávaldagaid dán jearaldaga vuodul!

9. Ii-sámeielagiid beroštupmi oahppat sámeiela.

C50. Maiddá dás berrešii statistihkalaččat árvvoštallat sin geain lea eanemus beroštupmi oahppat sámeiela iešguđetge fálddagaid bokte, vai mannel sáhtta vásedin ulbmila váste hábmet fálddagaid.

Dr.phil.Tove Skutnabb-Kangas:

Kommentarer til rapporten

*UNDERSØKELSE OM BRUK AV
SAMISK SPRÅK*

Kommentarer till *Bruk av samisk språk. Undersøkelse blant samiskspråklige og ikke-samiskspråklige. Rapport og tabellvedlegg*. 2000. Utsjok: Sámi Ealáhus- ja Guorahallanguovddáš / Samisk Nærings- og Utredningssenter.
Tove Skutnabb-Kangas, dr.phil

e-post <tovesku@ruc.dk>; home page <<http://babel.ruc.dk/~tovesku/>>; Robert: Copenhagen Business School, Dept of English, Dalgas Have 15, 2000 Frederiksberg, phone (45)-31-153 150; email: rp.eng@cbs.dk; home page <<http://babel.ruc.dk/~robert/>>

Kommentarerna är i **två delar** och de skall läsas tillsammans med rapporten.

I den **första delen** presenteras vissa allmänna kommentarer om hotade språk, och samiskan placeras här på en mera generell nivå, med utgångspunkt i både rapporten och andra upplysningar om samiskan.

I den **andra delen** kommenteras rapporten direkt, med hänvisningar till titlar i innehållsförteckningen.

Här har jag principiellt tre olika typer av kommentarer (trots att de inte alltid kan skiljas från varandra):

- A. Kommentarer och frågor till metoder;
- B. Kommentarer till innehåll (tolkningar och resultat), samt mera teoretiska kommentarer, följt upp av mina egna tillägg och ytterligare tolkningar samt eventuella alternativ till detaljer i rapporten (B. är inte alltid markerat); samt
- C. *Förslag till åtgärder* (alltid kursiverade). Den som vill, kan t.ex. endast läsa C-delarna, förslag till åtgärder.

I den andra delen kommenterar jag också vissa specifika tabeller i den 381 sidor långa tabelldelen av rapporten.

Kommentarerna är skrivna under stor tidsbrist, och bl.a. bibliografin fattas. Om det är möjligt, vill jag gärna stå till förfogande i det fortsatta arbetet.

DEL 1, ALLMÄNNA IAKTTAGELSER OM HOTADE SPRÅK, MED PLACERING AV SAMISKAN

Världens hotade språkⁱ

De flesta av världens språk har få talare/tecknare (vi följer indelningen i talade språk och teckenspråk). Om man delar talade språk itu så att hälften av dem är på den ena och hälften på den andra sidan av mittpunkten, medianen, har språken nära medianen antagligen omkring 5-6.000 talare. Om man definierar ett 'stort språk' som ett språk som har över en miljon talare, är betydligt mindre än 5% av världens språk (något över 200) 'stora språk'. Inget av de samiska språken är ett 'stort språk', ej heller färöiskan eller isländskan eller inuitspråken. Estniskan, med något över en miljon talare, är ett 'stort språk'. Norskan, finskan och svenskan är bland världens 100 största språk.

Hälften av världens talade språk har mindre än 10.000 talare, och en fjärdedel av världens talade språk och de allra flesta teckenspråken har mindre än 1.000 talare.

Mer än 80% av världens talade språk och de flesta teckenspråk är endemiska, de talas enbart i ett land. Endemiska små språk är de mest hotade språken i världen. Alla samiska språk är små, men några av dem, och särskilt nordsamiskan, är inte endemiska eftersom de talas i mer än ett land. Av de samiska språken är de endemiska de mest hotade.

Europa är ett språkligt sett fattigt kontinent. Om man inte räknar med de nya invandrarminoriteternas språk, har Europa endast 3% av världens språk. Nord-, Central- och Sydamerika har ca 1.000 talade språk, ca. 15% av världens talade språk; Afrika och Asien har bägge ca 30% och Stillahavsområdet under 20%.

Mer än en fjärdedel av alla världens talade språk finns i bara två länder, Papua New Guinea (över 850) och Indonesien. Sju andra länder har över 200 språk var. Dessa 9 länder har alltså ca 75% av världens talade språk (och antagligen också en lika stor andel av världens teckenspråk).

Vad sker med världens språk? I dag bliver språken mördade i snabbare takt än någonsin tidigare i mänsklighetens historia, och den språkliga mångfalden, diversiteten, försvinner betydligt snabbare än biodiversiteten. Massmedia, speciellt television (vår tids giftgas, som språkforskaren Michael Krauss i Alaska kallar den) är tillsammans med utbildningssystemen de viktigaste direkta faktorer i detta språkmord. Bakgrundsagenter är givetvis olika politiska, ekonomiska, militära och sociala faktorer. Västvärldens eliter är, tillsammans med eliterna i andra delar av världen, till stor del ansvariga.

ⁱ Uppgifterna i denna del kommer från de 4 första kapitlen i Skutnabb-Kangas, Tove (2000). *Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?* (2000). Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates. Den har en litteraturförteckning på 67 sidor (ss. 669-736) och de allra flesta referenser som jag hänvisar till i mina kommentarer finns i den. Se min hemsida, **Feil! Bokmerket er ikke definert.** som har en detaljerad innehållsförteckning.

Till och med de mest optimiska realistiska uppskattningarna säger att endast hälften av nuvarande talade språk kommer att vara vid liv eller vara livsduktiga år 2100, om hundra år. Andra är döda, eller 'på dödsbädden', dvs barn lär sig inte längre dessa språk. Pessimistiska men fullt realistiska uppskattningar antar att 90% av dagens språk kommer att vara döda om hundra år. Eller ännu fler.

När språk försvinner, försvinner också de kunskaper som är lagrade i språk. Detta omfattar bl.a. kunskaper om hur man upprätthåller en ekologisk balans i naturen (och mellan människor, och vidare mellan mänskligheten och kosmos).

Språklig och kulturell mångfald, diversitet, visar ett korrelations samband med biodiversitet. Där det finns stor biologisk mångfald finns det ofta också många språk och kulturer, och där det finns få språk, finns det också ofta få arter (se t.ex. Harmon 1995, och Harmons kommande bok). Men förhållandet mellan språklig diversitet och biodiversitet är antagligen inte endast en korrelationsrelation utan också en kausal relation: bägge typer av diversitet påverkar ömsesidigt varandra. Detta är ju någonting som urfolk alltid har vetat, men nu börjar vi också få andra typer av vetenskaplig evidens för det. Den första stora uppsummerande boken (redigerad av Darrell Posey, för FNs Environmental Programme, UNEP) kom ut i december 1999, och den andra (redigerad av Luisa Maffi), är i tryckⁱⁱ.

Det betyder att om språk blir dödade, försvinner också förutsättningarna att upprätthålla biodiversitet. I sista ända kan det betyda planetens död.

Urfolk, som samerna, utgör mindre än 5% av världens befolkning, men de lever på och administrerar miljömässigt nästan 20% av världens beboeliga yta och är ansvariga för 60-80% av världens talade språk (t.ex. Posey 1998). Därför är det som sker med urfolks språk avgörande, inte enbart för språklig mångfald i världen, men för världens framtid generellt.

Det är klart att det också uppstår nya språk, eller tidigare 'dialekter' blir 'språk', eller mer eller mindre 'döda' språk revitaliseras eller uppväcks till liv igen - men allt detta är långt ifrån allmänt. Dessutom är det ganska dumt att först döda språk, och sedan med stod möda försöka återuppliva dem. Detta är ju vad som har skett och fortsätter att ske, nästan i alla fall, också i Norge. Det vore bättre att försäkra språkens fortbestånd nu - och det är det som Norge i ganska hög grad försöker göra.

Men vad är det som behövs för detta?

Språk som problem, rätt eller resurs?

Speciellt i den nordamerikanska diskussionen har man använt en distinktion som presenterades av forskaren Richard Ruiz (1984). Han påstod att ett minoritetsspråk kan ses som ett **problem**, som en **rätt** eller som en **resurs**, och såg alla dessa tre som **alternativ** till varandra. I den amerikanska diskussionen har vissa därför ansett att det att tala för språkliga rättigheter står i motsättning till att se minoritetsspråk som en resurs. Detta är givetvis en **falsk motsättning**: minoritetsspråk och **urfolksspråk måste få språkliga rättigheter för att de**

ⁱⁱ Maffi är president för Terralingua, jag är vicepresident, och David Harmon är generalsekreterare. Terralingua är en internationell organisation som arbetar med att stöda hotade språk och att undersöka förhållandet mellan språklig och kulturell diversitet och biodiversitet. Se **Feil! Bokmerket er ikke definert...**

skall kunna bli och upplevas som resurser, inte som problem (se Kontra et al. för en diskussion).

C1. Vad man borde göra är att medvetet arbeta för en kombination av att se samiskan som både en rätt och en resurs, och att basera alla undervisningsinitiativ och andra tilltag på att främja den filosofin. Detta är vad många forskare och lärare i t.ex Sydafrika med dess 11 officiella språk försöker göra (t.ex. Alexander 2000, Desai 2000, Heugh 2000).

Den äldre generationen av samer, de som blev mobbade på grund av samiskan, som inte hade någon undervisning i skolan i eller på samiska, som ofta blev tvingade att skämmas för samiskan och samiskheten, och som blev lurade till att tro att de hjälpte sina barn om de inte talade samiska med dem, har varit tvingade av samhället att uppleva samiskan som ett problem. En del av dem (och eventuellt också deras barn) kan till och med i dag motsätta sig språkliga rättigheter till samiskan, och det är svårt för dem att se samiskan som en resurs. Många av dem kan också tro på en annan gammal antingen/eller myt, den som säger att man, för att kunna lära sig norska verkligen bra, måste tidsmässigt satsa på så mycket norska som möjligt, också när det leder till dåliga eller inga kunskaper i samiska. Man kan anta att en del av dem i den samisktalande gruppen som i undersökningen är negativa till (fler) rättigheter till samiskan representerar dessa 'samiskan som ett problem' och 'antingen samiska eller norska, bägge är inte möjliga' åsikter/myter.

C2. Mera information om samiskans och den högklassiga flerspråkighetens fördelar, och om de falska myterna, borde finnas för vanliga människor.

Språkliga rättigheter är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att vidareföra de samiska språken - både affektiv och instrumentell 'belöning' behövs

Teresa McCarty och Lucille Watahomigie diskuterar i sin artikel om urfolkens språk (1999) problem och möjligheter för språken, på grund av sin breda erfarenhet av de senaste två decenniernas revitaliseringsprogram (se Appendix 4, från min recension av Stephen Mays bok). De konkluderar att 'språkliga rättigheter har inte garanterat språkens fortbestånd, som sist och slutligen beror på modersmålstalarnas val av hemspråk' (s. 91, min översättning). Det betyder att det som vanliga människor gör hemma avgör språkens framtid. Därför måste folk kunna uppleva att det 'lönar sig' att välja att använda urfolksspråket hemma och att vidareföra det till barnen. De måste kunna se 'belöningen' i både affektiva termer (känslomässigt, när det gäller identifikation, kulturarv, osv) och instrumentellt (fördelar av samisk kunskaper och högklassig flerspråkighet i skolan, på arbetsmarknaden, i internationellt samarbete, osv).

En ny undersökning gjord för Finlands svenska folkting (1998) visar att att i Helsingforstrakten (Helsingfors är en officiellt tvåspråkig kommun) använder finlandssvenskarna tämligen sällan svenska med myndigheter, i affärer, när de startar en diskussion med okända, osv. Både finlandssvenskar och finskspråkiga tillfrågades också om sina attityder till det svenska språkets ställning och rättigheter i Finland. Finlandssvenskarna tillfrågades också vad de trodde att de finskspråkigas attityder var, både till svenskans ställning och rättigheter, och till att bli tilltalade på svenska och till att svenskspråkiga överhuvudtaget använde svenska. De finskspråkigas attityder till dessa frågor kartlades också.

Det visade sig att det var en otroligt stor skillnad mellan vad finlandssvenskarna trodde om de finskspråkigas attityder, och vad de finskspråkiga själva sade om sina attityder. Minoriteten trodde att majoriteten var tämligen negativ, medan majoriteten i själva verket var mycket positiv gentemot det svenska språket och dess bruk. Det visar alltså att det att ha lagstadgade rättigheter långtifrån garanterar att dessa rättigheter blir brukta. Missuppfattningar om majoritetens attityder, ängslighet för att använda rättigheterna eftersom man förväntar/är rädd för negativa reaktioner, och andra affektiva faktorer, spelar alltså en stor roll.

C3. Språkliga rättigheter, nedfällda i lagar, är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för de samiska språkens framtid. Alla åtgärder som kan ses som 'belöningar' för att välja samiskan som förstaspråk och hemspråk, och förskolespråk och undervisningsspråk i skolan och på universitet, måste stödjas, attitydmässigt, administrativt och ekonomiskt. Det omfattar både informationskampanjer om fördelarna och ekonomiska incentiver. Likaså omfattar det, speciellt utanför förvaltningskommunerna men också där, aktiv organisering av fler helt samiskspråkiga situationer och omgivningar, där det helt klart förutsätts att samiskan är det språk som normalt används, och där man erbjuder tolkning till de icke-samiskspråkiga. Det måste bli normalt i många officiella situationer att använda samiska utan att man i förväg har behövt informera om att man kommer att göra det. Det måste bli normalt att icke-samiskspråkiga uppfattar att det är DE som orsakarna kostnaderna för tolkning, inte de samiskspråkiga (som oftast är två- eller flerspråkiga). Samiskskunskaper (både förstaspråkssamiska och andraspråkssamiska) måste göras till en eftertraktad resurs. Folk måste veta om att de, samtidigt som de lär sig, talar, läser och skriver samiska, och vidareför det till nästa generation, också gör någonting oerhört viktigt för både mänsklighetens och planetens framtid. Detta kan göras utan någon onödig 'romantisering'.

C4. Minoriteter och majoriteten måste ha korrekta kunskaper och uppfattningar inte endast om rättigheter (och plikter) men också om varandras attityder. Det kan finnas ömsesidiga hotbilder (minoriteten får och kräver för mycket; majoriteten anser att 'vi har/får/kräver för mycket och reagerar negativt om vi använder vårt språk och/eller förväntar att bli betjänade på det); dessa hotbilder måste bekämpas. Information behövs till bägge/alla grupperna.

Förstaspråkstalare vs andraspråkstalare av samiska

Ett relativt nytt problem för små språk i allmänhet och urfolks språk i synnerhet är vem som 'äger' språket (modersmålstalare eller andraspråkstalare) och hur det påverkar språket om en tilltagande del av talarna är andraspråkstalare i stället för modersmålstalare/förstaspråkstalare.

Samiskans generella situation har inte varit och är i alla fall ännu inte helt lika dålig som situationen för māori på Aotearoa/Nya Zeeland. Mindre än 10% av den befolkning, som identifierade sig som māori i slutet på 1970-talet, kunde tala māori, och de flesta māoritalare var gamla. Jag har inkluderat (Appendix 1) en informationsbox om māori från min nya bok (Skutnabb-Kangas, Tove (2000). **Linguistic genocide in education – or worldwide diversity and human rights?** (2000). Mahwah, New Jersey & London: Lawrence Erlbaum Associates, 818 pp.) som visar situationen, samt (Appendix 2) en bit som uppdaterar informationen (från min recension av May, Stephen. (ed.) (1999). **Indigenous community-**

based education. Clevedon: Multilingual Matters. Recensionen är i tryck i tidskriften *Current Issues in Language Planning*).

Situationen på Hawai'i för det hawaiiiska språket var till för några år sedan ännu värre - se Appendix 3 från samma recension.

Nu när en del lagstiftning (för att skydda språken och ge dem vissa officiella rättigheter) har kommit på plats, när fler och fler på Aotearoa och Hawai'i vill och vågar identifiera sig såsom hörande till urbefolkningen (några eventuellt med annorlunda, mer instrumentella motiv än flertalet) och när förskola/skola har gjort mycket för att revitalisera språken, har vissa forskare, politiker och aktivister börjat diskutera ett nytt bekymmer. De ser det som bekymmersamt att **andraspråk**stalare av māori och hawaiiiska redan nu utgör en majoritet av dem som talar respektive språk. Det beror på att det finns så få **första**språkstalare kvar, dvs få som har lärt sig dessa språk som modersmål hemma av kompetenta modersmålstalare och som har fortsatt att använda och utveckla språken under hela livet.

Flertalet av talare av dessa språk är numera sådana som inte har lärt sig språket hemma, utan i förskolan (kōhanga reo för māori) och skolan. När dessa nya andraspråkstalare i sin tur får barn och eventuellt lär ut språket till sina barn (oftast som det ena av dessa barns modersmål, där majoritetsspråket engelska är det andra modersmålet), ökar det givetvis både antal talare och antal och relativ proportion av förstaspråkstalare, och bägge dessa saker ses som viktiga och bra. Men det som speciellt språkforskarna är bekymrade för (t.e.x māorispråkskommissionären Timoti Karetu) är att språkets rikedom går förlorat i och med att så många är andraspråkstalare och att de flesta nya modersmålstalare har lärt sig språket från andraspråkstalare som naturligtvis i de flesta fallen inte kan språket lika bra som de 'gamla' modersmålstalarna. (Det är klart att det finns undantag, andraspråkstalare med fantastiska kunskaper, både bland språkforskare - för samiskan t.ex. sådana som professor Pekka Sammallahti - och icke-språkforskare - t.ex. läkaren Aino Snellman).

Om vi tänker på samiskans situation i Norge, kan man se att det **endast är nordsamiskan där förstaspråkstalare** (här definierat med undersökningens frågor som dem som har börjat förstå samiska som barn - en definition som antagligen övervärderar 'riktiga' förstaspråkstalare) **dominerar** på ett betryggande sätt (den mellersta tabellen, sida 149, 76%), medan lulesamiskan (54%) och speciellt sydsamiskan (49%) är i en bekymmersam situation.

Diskussioner som berör detta har förts i de samiska områden speciellt i förskolorna (startande med Tromsø för två decennier sedan), men mest i termer av de individuella barnens inlärningsmöjligheter och användande av samiska. Man var bekymrad för att det skulle leda till mindre goda kunskaper i samiska för förstaspråkstalare, om de i en samiskspråkig förskola blandades ihop med barn som inte kunde samiska eller inte talade det hemma. Likaså var man bekymrad för att närvaron av barn vilkas starkaste språk var norska skulle föra till att norska blev det gemensamma lekspråket för alla barn. Många ville skilja mellan **språkskyddsprogram** (där samisktalande barn, förstaspråkstalare, får dagvård och undervisning mest på samiska) och **språkbadsprogram** (där icke-samisktalande barn får undervisning på samiska). Man ville med andra ord ha förstaspråkstalare och andraspråkstalare i skilda grupper/klasser i var sitt program. Men det var mindre diskussion om vad detta kunde betyda för själva språkets/språkens framtid, och den diskussionen har förts i Aotearoa och på Hawai'i. Den borde också föras i Sameland.

C5. Om man tänker på både de individuella barnens optimala språkinlärningsmöjligheter och språkens framtid, vore idealet att skilja mellan språkskyddsprogram (där samisktalande barn,

förstaspråkstalare, får dagvård och undervisning mest på samiska) och språkbadsprogram (där icke-samisktalande barn får undervisning på samiska) och ha barnen i skilda grupper/klasser i barnträdgården, förskolan och skolan.

C6. Om man inte har möjligheter att ha bägge typer, på grund av för få barn, eller om de allra flesta barn redan är andraspråkstalare, är ett språkbadsprogram en mera realistisk modell, men förstaspråkstalare och andraspråkstalare borde skiljas för undervisning i samiska och i norska, så att bägge får den undervisning som passar deras situation, dvs modersmålsundervisning i samiska och andraspråksundervisning i norska för samisktalande förstaspråkstalare, och andraspråksundervisning i samiska och modersmålsundervisning i norska för barn som inte talar samiska hemma.

C7. Man borde allvarligt överväga vad en dominans av andraspråkstalare betyder för de samiska språkens utveckling och framtid. Detta är speciellt viktigt för de mindre samiska språken.

Kulturell kompetens samt integration och assimilation och och förhållandet mellan identifikation med, kompetens i och funktion av samiska som förstaspråk (eller andraspråk)

Jag har tidigare uppsummerat modersmålsdefinitioner som i tabell 1:

Tabell 1. Definitioner av modersmål

KRITERIUM	DEFINITION
URSPRUNG	Språket/språken som man har lärt sig först
IDENTIFIKATION a. EGEN (intern). b. ANDRAS (extern)	a. Språket/språken som man identifierar sig med b. Språket/språken som man identifieras som infödd talare av, av andra
KOMPETENSs	Språket/språken som man kan bäst
FUNKTION	Språket/språken som man använder mest

(Skutnabb-Kangas 1984, 18)

I enspråkiga samhällen har folk samma modersmål enligt alla definitioner. Det gäller också i stort sett majoritetsbefolkningar i västliga länder. Också samerna hade oftast samma modersmål enligt alla definitioner i alla fall till mitten av 1800-talet, när den hårda assimilationen sattes in och skolorna började få fatt i många. En stor del av dagens äldsta generation av dem som

identifierar sig som samer, har fortfarande haft samiska som modersmål enligt alla definitioner, men har antagligen haft en diglossisk situation i fråga om kompetens: de har kunnat vissa saker bäst på samiska men några bäst på norska. Några kan också ha haft en konflikt mellan intern och extern identifikation: några har velat identifiera sig som norska eller som icke-samer medan omvärlden ofta har identifierat dem som samer.

För många i den medelålders generation, speciellt dem som har haft mera boklig utbildning, har norskan varit modersmålet enligt både kompetens- och funktionsdefinitionerna, på många områden, men med en utpräglad diglossisk situation. Några har inte lärt sig samiska som förstaspråk eller har i alla fall inte blivit uppmuntrade att själv använda samiska också om de har hört det, och vissa har inte (velat) identifiera sig som samer. För en del av den mer eller mindre tvångsassimilerade medelåldersgenerationen har revitalisationen startat med identifikationen, medan kompetensen i samiska och användandet av samiska, speciellt skriftligt, har släpat efter.

Det är otroligt viktigt för samiskans framtid om den yngsta generationen har en harmoni mellan identifikation, kompetens och funktion. Samtidigt är det viktigt för åtgärderna att veta vilken aspekt av samiskan det är som behöver mest stöd: att få fler att göra samiskan till barnens modersmål genom att tala det till dem hemma från starten; att stöda strävanden till identifikation med samiska (som den enda identifikationen eller som en del av en tvåspråkig identifikation); att hjälpa folk med att få maximal kompetens i samiska; eller att organisera möjligheter till maximalt bruk av samiska i mångsidiga situationer. Om man inte har identifikationen, vill man inte använda språket och söker inte tillfällen att göra det. Om man inte använder språket, leder det till mindre kompetens. Om man har låg kompetens, vill man ofta inte identifiera sig med språket, eller vidareföra det till sina barn. Alla fyra är relaterade till varandra. Men det behövs igen olika åtgärder till olika grupper, beroende på vilket/vilka deras modersmål är, och vilka ambitioner de har.

C8. Man kunde kategorisera och sedan korstabulera informanterna (och deras föräldrar och mor- och farföräldrar) i termer av deras modersmål enligt de olika definitionerna, såvitt informationen tillåter det, och se speciellt på om tendenserna visar fler positiva utvecklingar (mot att samiskan skulle vara modersmålet enligt flera definitioner) för den yngre generationen (under 30), sammanliknat med de två mellersta generationer (30-60). Detta skulle också kunna fungera som ett temporärt mått på i hur hög grad det senaste decenniets åtgärder har ändrat på situationen. Man kunde också skraddarsy åtgärder i enlighet med hur folk placerar sig enligt definitionerna.

Likaså har jag operationaliserat kulturell kompetens i termer av fyra komponenter eller konstituenten (t.ex. i Phillipson & Skutnabb-Kangas 1983: 61-68, Skutnabb-Kangas & Phillipson 1985: 50-52): **kognitiv**, **affektiv**, **uppträdandemässig (behavioural)** och **medvetanderelaterad**. Dessa täcker **kunskap** (som omfattar språk), **känslor**, **uppträdande**, och **metaspråklig/metakulturell medvetenhet**. Dessa komponenter motsvarar delvis modersmålsdefinitionerna. Den kunskapsmässiga komponenten motsvarar språklig kompetens, den affektiva motsvara identifikation och den uppträdandemässiga motsvarar funktion. Metaspråklig/metakulturell medvetenhet motsvarar delvis relationen och den möjliga konflikten mellan intern och extern identifikation.

Den **kognitiva** (kunskapsmässiga/intellektuella/skolastiska/litterära) komponenten förhåller sig till kunskap om den relevanta kulturen. Eftersom språket är ett centralt kärnvärde i

många eller de flesta kulturer, omfattar den kognitiva komponenten av kulturell kompetens också kunskap om det/de språk som förbinds med kulturen. Den omfattar också kunskaper om kulturens historia och traditioner, kunskap om hur kulturens olika institutioner (både konkreta och abstrakta) fungerar, hur folk uppför sig och hur de reagerar, vad de odlar, jagar, plockar, äter, dricker, hur de tänker, vad de har på sig och vad det betyder, vad de läser och skriver (eller inte skriver), hur de organiserar familjelivet och samhällslivet, vad förhållandet är mellan generationer och mellan könen, vad kulturens hierarkier baserar sig på, hur de uppfostrar sina barn, osv.

Den **affektiva** (känslomässiga/empatiska/identifikationsrelaterade) komponenten förhåller sig till känslor för och attityder till en kultur, en förståelse för den från insidan, en internalisering av den, en identifikation med i alla fall delar av den (eller så starka känslor gentemot den att det krävs stor känslomässig energi för att bekämpa den och frigöra sig från den). Aspekter som ett beroende av gruppen för trygghet, solidaritet med gruppen, låg stressnivå och en känsla av normalitet, naturlighet och självklarhet när man är omgiven av gruppen och kulturen, är delar av den affektiva komponenten.

Den tredje komponenten är den **uppträdandemässiga**: förmågan att uppträda på kulturellt passande och acceptabla sätt med andra medlemmar av gruppen. Oftast måste man ha ett visst mått av accepterande av och förståelse för normerna i kulturen, dvs. en viss grad av affektiv kompetens, i tillägg till kunskap, för att kunna uppträda på ett naturligt och passande sätt i en främmande kultur.

Man kan också äga både kunskaps- och affektionskompetensen och trots det välja att inte uppträda i enlighet med normerna i sin egen eller en främmande kultur. Att INTE uppträda kulturellt kan alltså vara ett resultat av att inte ha kunskapskompetensen (kunskapsproblem), att inte ha uppträdandekompetensen (problem med behärskning av uppträdandekomponenten), att inte kunna använda den kompetens som man har (tillämpningsproblem), eller att inte vilja använda den kompetens man har (en fråga om vilja). Det sista igen kan vara ett resultat av problem med den affektiva komponenten, dvs att inte identifiera sig med de normer som uppträdandet borde följa. Och detta kan vara en del av en omedveten eller mindre medveten etnisk strategi, eller maktstrategi.

Den fjärde komponenten av kulturell kompetens, **metaspråklig och metakulturell medvetenhet**, handlar om en förståelse av det specifika i och relativiteten av ens eget och andra språk och ens egen kultur och andra kulturer. Att kunna medvetet reflektera över ens eget, och andra, att kunna ibland vara innanför, se dem inifrån, men att också kunna distancera sig, se på dem utifrån, som objekt för iakttagelser. Många forskare ser gränsbevarande mekanismer eller strategier som centrala för kulturer. Gränsen, inte kulturens innehåll, är kulturens kärna. Det faktum att det finns en gräns ses ofta som en definierande egenskap för en kultur. Metakulturell/metaspråklig medvetenhet kan ses som ett uttryck för denna medvetenhet om gränsen mellan mig/oss och Andra.

Många människor har full kulturell kompetens, med de tre första komponenter, endast i ett språk och en kultur. Oftast är det omöjligt för enspråkiga/enkulturella att ha ett fullt mått av den fjärde, metakomponenten - att bli fullt medveten om ens eget förutsätter en ganska grundlig jämförelse med andra. Att lära sig en annan kulturs kompetens fullt ut förutsätter i de flesta fallen att man lever med/i den andra kulturen under ganska lång tid - skolkunskaperna i ett främmande språk och kortare resor ger t.ex. inte full kompetens. Det betyder att de flesta norskspråkiga förstaspråkstalare utan mycket kontakt med andra kulturer och språk i Norge är, trots skolkunskaper i engelska och andra språk, antagligen tämligen enkulturella på den nivå som vi diskuterar här.

De norsktalande utan samisk familjebakgrund i undersökningen som har lärt sig **samiska**, och som är intresserade av att lära sig mera, och som vill höja profilen och rättigheterna för samiskan, ligger antagligen högt på den affektiva komponenten av samisk kulturell kompetens och eventuellt också metakomponenten för bägge kulturerna, medan deras kunskaps- och uppträdandekompetens för det samiska kan variera mycket.

C9. Här är det antagligen kunskaps- och uppträdandekompetenserna som behöver höjas för de flesta genom olika tilltag; motivationen finns. Om denna grupp får stöd i att ytterligare höja den metaspråkliga och metakulturella kompetensen, kan de också påverka nästa grupps attityder mot det positiva. Det är också viktigt att höja hela den samiska befolkningens positiva affektiva attityder gentemot denna grupp så att deras positiva motivation bibehålls och så att de blir fullt accepterade och uppskattade av samisktalande förstaspråkstalare.

Norsktalande utan samisk kunskaper och med ingen vilja att förbättra samiskans situation ligger antagligen högt på den affektiva komponenten av norsk kulturell kompetens men eventuellt lågt för metakomponenten. Man kan också befara att i alla fall några av dem ligger lågt när det gäller kunskapskomponenten för den norska kulturen, och mycket lågt när det gäller alla komponenterna för samisk kultur.

C10. Här borde tilltagen riktas mot att först höja den affektiva komponenten av samisk kultur, eventuellt delvis genom att stöda den metakulturella medvetenheten om egen kultur, senare också den kunskapsmässiga delen av samisk kultur.

De allra flesta **samisktalande samer** har antagligen ett stort mått av kulturell kompetens i bägge kulturerna och språken. Men det samiska språkets och den samiska kulturens framtid beror till stor del på i hur hög grad de behärskar de olika komponenterna av sin tvåkulturella kompetens. Detta borde fås fram genom att teckna de profiler som diskuteras nedan, i tillägg till modersmålsprofilerna enligt de olika definitionerna.

C11. Teckna profiler av samisktalande samer i fråga om deras kulturella kompetens, såvitt det är möjligt, och använd dem för att skraddarsy åtgärder.

Åtgärderna/tilltagen beror i hög grad på vilka komponenter man väljer att satsa på.

Det affektiva är ofta en startpunkt, eftersom motivationen ligger här. Efter det finns det olika vägar för folk med olika nivåer i kunskaperna och för olika typer av personer. Vissa blir kompetenta, lär sig, hellre och snabbare, genom uppträdandekomponenten, genom att göra, praktisera saker; andra genom kunskaps- och metakomponenten. Det sistnämnda är ofta det som man blir tränad att göra om man har mycket av formell utbildning. 'Ophold i samiskpråklig miljø', 'venner og kjente', 'ektefelle/samboer', och kanske 'arbejdsplass' kunde ge goda möjligheter till den första gruppen - men det är svårare att organisera än de kurser, skolor och självstudium som kanske appellerar mera till den andra typen. Också informationskampanjer till bägge typerna för att höja motivationen kan kanske vara annorlunda - den ena mera instrumentellt-affektiv (t.ex. genom uppsummering av fördelar med högklassig flerspråkighet, också för arbetsmarknaden, kombinerat med mera affektiva argument om identitet, kulturarv,

stolthet versus skam, osv), den andra mera metakulturellt analytiskt affektiv (också t.e.x. genom den typens argument som jag har använt under rubriken 'Världens hotade språk').

Det kommer klart fram i undersökningen att det är mest i förvaltningskommunerna som folk har en möjlighet att välja vilka metoder de använder för att höja sin kulturella kompetens i samiska. Det är i stort sett endast här som man kan välja att bruka samiska i olika officiella sammanhang, i butiker, med vänner och bekanta; leva på samiska, samtidigt som man också kan gå på kurser, osv.. Det innebär att både samisktalande (med eller utan samisk familjebakgrund) och icke-samisktalande utanför förvaltningskommunerna blir mer eller mindre tvingade att använda den mera 'bokliga' metoden (dvs de måste vara mera kognitivt orienterade i stället för bruksorienterade) för att kunna höja sin samiska kulturella kompetens. Detta ger en fördel för bokligt orienterade med hög formell utbildning. Det är i stort sett omöjligt att 'leva på samiska' utanför förvaltningskommunerna. Det kräver en otroligt hög grad av metakulturell medvetenhet och motivation för att kunna både lära sig och upprätthålla samiskan under sådana förhållanden. Det odemokratiska i denna situation är ett gravt, direkt hot mot alla samiska språk generellt, och lulesamiskan och sydsamiskan i synnerhet. Likaså är det ett hot mot samisk kulturell kompetens för alla som lever utanför förvaltningskommunerna.

C12. Starta en bredare diskussion om de samiska språkens framtid, där man påpekar att det endast är under förhållanden som i fråga om möjligheter att leva på samiska motsvarar förvaltningskommunerna som lulesamiskan och sydsamiskan har en framtid. Annars finns en grav risk för att de dör ut som levande språk innanför få generationer.

De sista redskapen som kan nämnas för diskussionen här är först begreppen **subtraktiv och additiv inlärning (av språk eller kulturer)**, och sedan begreppen **assimilation och integration**.

Subtraktiv inlärning betyder att det nya lärs in **på bekostnad** av det gamla; man subtraherar från den existerande kompetensen, i stället för att lägga till. När en stor del av dagens gamla samer startade i norsk skola, var inlärningssituationen fortfarande subtraktiv; norskan skulle inläras på bekostnad av samiskan som inte vidareutvecklades av skolan och som skolan ofta försökte begränsa eller rentav döda. Att dessa samer inte har givit upp samiskan har skett trots skolan, och de borde hedras för det.

I **additiv** inlärning lärs det nya **i tillägg till** det gamla, och bägge utvecklas. Många samisktalande barn och unga får i dag lära sig norska additivt (i språkskyddsprogram). En del norsktalande barn med samisk familjebakgrund, och ganska få norsktalande barn utan samisk familjebakgrund, får i dag lära sig samiska additivt (i språkbadsprogram). Additiv språk- och kulturinlärning är alltid bra; subtraktiv inlärning visar på gruppnivå dåliga resultat och borde inte få förekomma i utbildningsinstitutioner.

Assimilation och integration kan analyseras och definieras på hundratals olika sätt. Jag definierar dem för ändamålet här på följande sätt:

Assimilation är påtvingad subtraktiv inlärning av en annan (dominant) kultur och ett annat språk av en (dominerad minoritets)grupp. Assimilation betyder tvångsmässig (och i några få fall frivillig) överflyttning till en annan grupp.

Integration är formande av gemensamma karakteristika i en etniskt heterogen population. Integration karakteriseras av frivillig ömsesidig additiv inläring av andra kulturer och språk. Integration betyder att man väljer att tillhöra fler än en (inklusive) grupp.

Om subtraktiv inläring av ett dominant språk görs till en **villkorlös plikt** för en dominerad grupp, har vi att göra med assimilation. Att göra additiv inläring av ett dominant språk till en **rätt** för de dominerade grupper, samtidigt som additiv inläring av minoritetsspråk görs till en rätt för den dominerande gruppen, karakteriserar integration.

Nu kan vi kombinera analysen av komponenter i kulturell kompetens med diskussionen om integration. För verklig integration måste både majoriteten och minoriteter lära sig något av varandras kulturer, så att de kan forma de gemensamma karakteristika som integrationsdefinitionen förutsätter. Dessa karakteristika handlar om den kunskapsmässiga (inklusive språk), den affektiva och den uppträdandemässiga komponenten av kulturell kompetens. Den flerkulturella kompetensen leder också till en högre grad av metaspråklig och metakulturell medvetenhet än vad i stort sett enkulturella personer har.

I det framtida informationssamhället är det kunskap och ideer som produceras av människor, inte i så hög grad materiella produkter, som i industrisamhället. I informationssamhället kommer de länder att klara sig bra som har många flerspråkiga, flerkulturella personer, som har en hög kapacitet för divergent tänkande och kognitiv flexibilitet (se nedan under 2.1) och som därför kan producera nya ideer och ny kunskap. Men det har varit en tendens i många västliga länder att de förhindrar denna typ av verklig integration, som skulle 'producera' de flerspråkiga flerkulturella kreativa individerna. De förhindrar integrationen genom att organisera utbildningen så att det bliver svårt för minoriteterna att bli högklassigt flerspråkiga och flerkulturella. De gör det också genom att stora delar av majoritetsbefolkningen inte är färdiga att integrera sig: de har inte format de gemensamma karakteristika med minoriteterna. De har inte skaffat sig (har inte kunnat skaffa sig) flerkulturell kompetens. Många av dem är inte intresserade i att bli kompetenta i minoriteternas kulturer och språk, trots att minoriteterna har lärt sig majoritetens språk och kultur. Genom denna ovilja hindrar majoritetsbefolkningen landets integration - och skadar sig själv på lång sikt.

Många forskningsresultat och röstningsresultat från de senaste åren i hela västvärlden bekräftar denna ovillighet - assimilationskraven ser ut att bli ytterligare styrka (se t.ex.. Huss 1999, Lainio 1997, 1978, Muncio 1996, Muncio-Larsson 2000, Wingstedt 1998, om Sverige). Vad man högst kan hoppas på är någon typ av 'tolerans' gentemot dem som uppfattas som De Andra.

De två allmänna typer av teorier som diskuterar hur denna 'tolerans kunde uppnås är **konfliktteorier** och **kontaktteorier**. De mera socioekonomiskt orienterade **konfliktteorierna** påstår att attityder till minoriteter reflekterar det hot som minoriteterna antas utgöra på arbetsmarknaden, i fråga om bostäder och välfärd, där de ses som medtävlare på en marknad där alla inte kan få lika mycket. Likaså kan minoriteter ses som ett hot i fråga om kriminalitet (stöld, narkotika, prostitution, osv), AIDs och liknande. Här förutsäger man så att attityderna är mera negativa när arbetslösheten är högre och den ekonomiska situationen dålig, och att folk med mindre formell utbildning och en osäker ekonomisk situation skulle ha mera negativa attityder.

De mera socialpsykologiskt orienterade **kontaktteorierna** antar att mera kunskaper om och kontakt med minoriteter är en grund för mera positiva attityder.

I den första typens teorier kräver ändringar mot positiva attityder (och vilja till integration hos majoritetsbefolkningen, som jag har beskrivit det ovan) följaktligen

socioekonomiska (och politiska) ändringar i samhället, åtgärder som siktar mot mindre arbetslöshet och mera välfärd och trygghet för både majoritetsbefolkningen och minoriteterna.

Den andra typens teorier **kräver information och kontaktmöjligheter, ändringar i det ideologiska klimatet.**

De flesta nyare skandinaviska och andra undersökningar visar, som man kan vänta, att **bägge typer av förklaringsmodeller och alltså också åtgärder måste kombineras.** I Appendix 5 ger jag ett par exempel på sådana nordiska studier (från min senaste bok).

C13. Åtgärderna måste baseras på en kombination av konflikt- och kontaktteorier.

Forskningsuppföljning

Denna del kunde givetvis utvidgas mycket; materialet är otroligt rikt och rapporten har endast använt en liten del av materialet. Materialet är också i denna form nästan oöverskådligt. Jag vet inte hur mycket det är tänkt att det skall arbetas vidare med materialet, men kommer med fem förslag:

C14. För att se fler av trenderna och sammanhangen kunde man använda många sofistikerade statistiska metoder på de faktorer där materialets storlek tillåter det. Jag föreslår att detta görs och har flera mer detaljerade förslag ovan och nedan.

C15. Det finns tillräckligt med material för att en eller flera doktorander kunde skriva avhandlingar på det om de får tillgång till hela materialet. Det kunde eventuellt suppleras med kvalitativa data med intervjuer för att följa upp de tendenser som en mera omfattande statistisk analys eventuellt visar.

C16. Det vore otroligt viktigt att få jämförelsematerial från andra urfolk. Det kunde göras både genom de vanliga samarbetskanalerna för urfolk, och bl.a. genom att så många som möjligt av de forskare som kan läsa rapporten på norska, uppmanas till att presentera motsvarande undersökningar eller i alla fall inklusion av jämförbara frågor som en möjlighet när folk planlägger eller skriver sina avhandlingar. (Jag vägleder t.ex. en nepalesisk student som ser på bruk av 6 urspråk i skolan i Nepal, en stor undersökning med frågeformulär, intervjuer och observationer) Det vore fint om NORAD kunde stöda sådana undersökningar ekonomiskt.

C17. Den planlagda språkdelen av Urfolksnätverket (Ole Henrik Magga) bör få tillgång till hela materialet. Efter analys, kunde vissa delar upprepas i de övriga nordiska länderna (ett samarbete med Grönlands Språksekretariat vore otroligt viktigt direkt - de skriver som bäst på en ny språkpolitik) och eventuellt för ganska få frågor också i Ryssland. Man borde också planlägga hur några av uppgifterna kunde fås från samer i huvudstadsområdena i de tre nordiska länderna.

C18. Rapporten och materialet borde ställas till förfogande för UNESCOs World Languages Project. Språkdelen av Urfolksnätverket kunde, tillsammans med rapportens utförare och ägare, planera hur detta kunde bäst ske. Det förutsätter att en del av materialet översätts till engelska. Det borde också skrivas artiklar på grund av rapporten i internationella tidskrifter. (Jag vill gärna samarbeta med Språkrådet och de övriga involverade om detta, inklusive UNESCO).

DEL 2, DIREKTA KOMMENTARER TILL SJÄLVA RAPPORTEN

1.2 Utvalget

A. Det borde vara en längre diskussion om representativitet i fråga om tre aspekter.

- Eftersom informanterna blev utvalda från Telenors register 'over privata telefonabonnenter' (1.4), är det endast folk som har telefon som är med. Två spørsmål:

1. Kan man anta att det finns samisktalande och icke-samisktalande som inte har telefon? Om ja, skiljer de sig systematiskt från dem som har telefon? Skiljer sig samisktalande utan telefon systematiskt från icke-samisktalande utan telefon?

2. Var folk med hemliga nummer med? Om nej, kan det tänkas att de skiljer sig systematiskt från dem som inte har hemligt telefonnummer? Finns det någon skillnad mellan samisktalande och icke-samisktalande?

- Eftersom man inte frågade efter den person i vilkens namn telefonen var registrerad utan 'noen i husstanden over 18 år som kunne tenke seg å svare på noen spørsmål' (från Intro till frågorna), är det väl hushållen (=husstand) som är representerade, inte individer. Trots att man vet att det fanns i stort sett inga skillnader mellan samisktalande och icke-samisktalande (efter detta: ST och I-ST) i fråga om antal personer i hushållet (s. 374), vet man ingenting om på vilka grunder den person som svarade på frågorna blev utvald eller valde sig själv. Den kan finnas systematiska skillnader mellan dem som blev utvalda och dem som inte blev det, t.ex. i karakteristika som ålder, formell utbildning, attityder, osv., och likaså mellan samisktalande (ST) och icke-samisktalande (I-ST). Man kunde t.ex. tänka sig att yngre personer med mera formell utbildning och öppenhet i attityder var överrepresenterade. Eller personer med klara och bestämda åsikter. Eller det motsatta... Detta kan minska representativiteten.

C19. Diskutera representativiteten ur synvinklarna ovan.

1.4 Frafall

A. Vet man någonting om varför de som nekade att vara med i undersökningen gjorde det? Man kunde lika bra tänka sig att personer med negativa attityder gentemot det samiska språket

är underrepresenterade (något som rapporten nämner som en möjlighet) som att de är överrepresenterade.

C20. Diskutera frånfall i ljuset av andra undersökningar om attityder bland ST och I-ST.

1.5 Feilmarginaler og signifikans

A. Den första paragrafen är det enda i hela rapporten där förklaringen inte är helt så klar som den kunde vara. Folk utan kunskaper om statistik kan ha svårt att förstå den lilla diskussionen om felmarginal.

C21. Omformulera första paragrafen.

2.1 Andel samiskspråkliga i hele det samiskspråklig området

B. Det kommer inte fram i texten eller i tabellerna vilka skillnader det finns mellan STs och I-STs kunskaper i de olika språken. Det vore intressant att se om samisktalande (och speciellt de som kan både läsa och skriva samiska) behärskar andra språk bättre eller sämre än icke-samisktalande. Varför?

Det finns belägg för att högklassigt tvåspråkiga lär sig ytterligare språk bättre och fortare än de som är mer eller mindre enspråkiga när de startar, och bättre än de som visserligen är tvåspråkiga men inte kan läsa och skriva det ena språket, modersmålet (t.ex. Swain et al. 1990). Dessutom vet man från en liten undersökning från ett flyktingläger i Laos bland två grupper av flyktingar från en urfolksgrupp (som inte hade Lao som modersmål) att de, som kunde läsa sitt modersmål trots att de aldrig hade gått i någon skola, lärde sig engelska snabbare än andra från samma grupp som hade gått i skola och kunde läsa och skriva Lao men inte läsa eller skriva sitt eget modersmål.

Det är klart att det i detta material finns många andra relevanta variabler också, som kan förklara resultaten, men det vore viktigt att se om man kan se trender som bkräftar andra undersökningsresultat. Det kunde också användas som ett argument när man prioriterar de olika åtgärderna.

Läs- och skrivfärdigheten i samiska hjälper också samisktalande i att uppnå högklassig två- eller flerspråkighet (i stället för en tvåspråkighet där det ena språket behärskas betydligt sämre än det andra). Detta i sin tur ger många fördelar. Högklassigt tvåspråkiga har klarat sig bättre än motsvarande enspråkiga (och mindre tvåspråkiga) på olika test som mäter

- vissa aspekter av allmän intelligens
- vissa aspekter av kreativitet
- divergent tänkande
- kognitiv flexibilitet, och
- förmåga att observera och avkoda icke-språklig återkoppling (feedback).

C22. Undersök om samisktalande (och speciellt de som kan både läsa och skriva samiska) behärskar andra språk bättre eller sämre än icke-samisktalande.

C23. På grundval av diskussionen ovan kunde man kanske prioritera alla åtgärder, som ger och/eller stöder läs- och skrivfärdigheter i samiska, högre än vad de övriga resultaten (t.o.m. folks egna prioriteringar!) föreslår, men i så fall måste fördelarna med högklassig flerspråkighet göras klara för folk.

C24. Det vore också intressant att se om man på grund av de existerande uppgifter kan få fram en grupp som är speciellt högklassigt tvåspråkig bland de samisktalande, och jämföra dem systematiskt med de övriga på alla faktorer. (se också kommentarerna under 4.1).

2.3 Utbredelse av de olika samiska språk och hoveddialekter

B. Det är självklart samernas eget beslut om varianterna kallas olika samiska språk eller huvuddialekter, men det ömsesidiga förståelseskriteriet (endast 8%, 16% och 14% i de olika samiska områdena förstår flera av språken) stöder väl att man borde tala om olika språk, var och en med sina dialekter. Det vore också viktigt att systematiskt jämföra dem som kan flera av språken, med dem som endast kan ett, på alla de olika variablerna, för att se vad det är som eventuellt främjar flerspråkighet i olika samiska språk. (Det är likaledes inte min sak, och berörs inte i rapporten, men jag vill ändå påpeka att det finns en MYCKET livlig internationell diskussion om huruvida det är klokt eller mindre klokt att försöka få till stånd ett gemensamt, standardiserat skriftspråk för olika varianter, som var och en för sig är för små för att kunna bära en bred skriftkultur. Peter Mühlhäusler anser, på grund av erfarenheter i Stillahavsområden, att det är ett effektivt sätt att döda de små språken. Flera sydafrikanska forskare, t.ex. Neville Alexander, förespråkar detta i flera ex-koloniala situationer där skillnaderna mellan varianterna är till stor del resultat av olika missionärers maktkamper).

C25. Samisk Språkråd kunde, tillsammans med de övriga nordiska ländernas samiska motsvarigheter, komma överens om en gemensam praxis att kalla de olika varianterna språk. Det skulle också göra rapportering till utomstående i andra länder lättare och mera konsekvent. Likaså är det kanske lättare för andra nordbor att acceptera större kostnader för samiska åtgärder om det talas om flera samiska språk, inte dialekter.

C26. Starta en forskningsbaserad diskussion om fördelar och nackdelar med mera standardisering och ett gemensamt samiskt skriftspråk.

C27. Jämför systematiskt dem i undersökningen som kan flera av språken, med dem som endast kan ett, på alla de olika variablerna, för att se vad det är som eventuellt främjar flerspråkighet i olika samiska språk. Använd resultatet för att planlägga åtgärder.

3.1 När begynner man å forstå samisk?

3.2. Hvordan har man lært samisk?

Tabell 2 på sidan 151 ger oppgifter om aldersgrupper og utbildning i relation till når man har börjat forstå samiska. En gräns går vid 45-årsåldern: 77% av 45-59 åriga och 85% av dem över 60 har börjat forstå samiska som barn, medan endast 65-66% av de yngre har gjort det. De yngre har startat i tonåren oftare (22% av dem under 30 och 14% av 30-44-åriga) än de två äldre grupperna (5% för bægge). Å andra sidan har antalet av dem som har startat som vuxna, först vuxit (9% för dem över 60, 17% för 45-59-åriga och 20% för 30-44-åriga) för att sedan gå ned igen för de yngsta under 30 (12%). Detta visar skolans roll för de yngsta men också vikten av vuxenutbildning för alla, speciellt dem som inte har haft sin utbildning på samiska eller ens læst samiska i skolan som ämne (=fag).

Endast två tredjedelar av alla oppger att de har lært samiska av föräldrarna (s. 154). Eftersom detta inkluderar folk vilkas föräldrar inte kan/kunde samiska, är den viktiga gruppen ur fortlevnadssynpunkt den som har samisk familjebakgrund, och här är siffran för dem som har lært sig samiska av föräldrarna, 85%.

C28. Också här borde man genom korrelationsberäkningar och faktoranalyser, där man konsekvent skiljer dem med samisk familjebakgrund från dem utan samisk familjebakgrund, kunna få fram profiler som visar var det är viktigt att göra den största insatsen för de olika grupperna, inklusive aldersgrupper och grupper med olika utbildningsbakgrund och yrkessituation.

Det är otroligt synd att man inte kunde få med specifika frågor om skolans roll. Trots att det sägs att man kan använda fler svarsalternativ, är det möjligt att forstå fråga 12 så att man svarar 'på grunnskolen' endast om man INTE har lært sig samiska av föräldrarna, dvs når skolan har varit den huvudsakliga källan till samiskkunskaperne. Materialet kunde ge mycket mera hänvisningar till åtgärder om man visste exakt hur många år och på vilka stadier i skolan de olika individerna har haft undervisning i samiska och på samiska. Jag antar att det är omöjligt att få dessa oppgifter efteråt, men om undersökningen opprepas, borde det komma med.

4.1 Samiskkunskaper på ulike nivå

Tabellerna ss. 15-37 ger en mängd detaljer om samiskkunskaper. Likaså har mange av de övriga tabellerna oppgifter om hur samiskkunskaper hänger samman med andra faktorer än bakgrunnsfaktorerne. Man kunde på grund av rapporten och de detaljerade tabellerna teckna en profil av de personer som statistiskt sett mest sannolikt kan samiska bra på alla delområden (förstå, tala, læsa, skriva). Likadant kunde man få fram en profil på personer som har mindre goda kunskaper på ett eller flera delområden. Bægge grupperne borde nedbrytas i sådana som har och sådana som ikke har samisk familjebakgrund. En mycket interessant gruppe som man kunde teckna en profil på är personer (med samisk bakgrund) som har inga samiskkunskaper men som har föräldrar eller mor- eller farföräldrar (= besteforeldre) som har varit samisktalende.

Alla dessa profiler borde tecknas. Till hjälp för profilerna kunde man genom fler statistiska analyser få fram styrkan på korrelations sambanden mellan samisk kunskaper och de övriga faktorerna. Likaså borde man genom faktoranalyser se hur stor andel av samisk kunskaperna de olika faktorerna förklarar.

För personer utan samisk kunskaper kunde man teckna profiler för dem som har uttryckt intresse för samisk kunskaper, och igen nedbryta gruppen till folk med och folk utan samisk familjebakgrund. Likaså borde man genom korrelationsberäkningar och sedan faktoranalyser se hur stor andel av intresset för samisk kunskaper de olika faktorerna förklarar.

Detta kunde möjliggöra en mera fokuserad åtgärdsplanläggning, där man skraddarsyr både olika kampanjer för bättre samisk kunskaper och olika åtgärds paket specifikt för varje målgrupp.

C29. Beräkna korrelations sambanden mellan olika grader av samisk kunskaper på de fyra delområdena (förstå, tala, läsa, skriva) och övriga faktorer, både generellt och specifikt för alla grupperna nedan. Gör detsamma med intresse för samisk kunskaper och de övriga faktorerna, för grupper utan samisk kunskaper men med intresse för dessa kunskaper.

C30. Teckna på grund av korrelationerna profiler på vilka karakteristika olika grupper har:

- *a) personer med samisk bakgrund som kan samiska bra på alla delområden;*
- *b) personer med samisk bakgrund som har mindre goda kunskaper på ett eller flera delområden;*
- *c) personer (med samisk bakgrund) som har inga samisk kunskaper men som har föräldrar eller mor- eller farföräldrar (= besteforeldre) som har varit samisktalande;*
- *d) och e) personer som inte har någon samisk familjebakgrund men som har goda (d) eller vissa (e) samisk kunskaper;*
- *f) personer som inte har någon samisk familjebakgrund och inga samisk kunskaper men som har uttryckt intresse för (eller i alla fall avsaknad av) samisk kunskaper.*

C31. Faktoranalysera för grupperna med samisk kunskaper hur stor andel av samisk kunskaperna de olika faktorerna förklarar. För grupper utan samisk kunskaper men med intresse för dem, analysera de olika faktorernas relativa vikt för dessa personernas intresse för samisk kunskaper.

C32. Skraddarsy på grund av profilerna och faktoranalyserna både olika kampanjer för bättre samisk kunskaper och olika åtgärds paket specifikt för varje målgrupp.

19% av samisktalande ungdom (under 30år) uppger att engelska, inte norska, är det språk som de kan bäst när man inte räknar med samiskan. I ett land där norskan är ett officiellt språk medan engelskan inte är det, kan det ses som bekymmersamt ur två olika aspekter, förutsatt givetvis att det objektivt sett stämmer (och också att folk inte har missuppfattat frågan).

Först kan vi diskutera i vilken grad det kan stämma. Ungdomar kan **underskatta** sina norskkunskaper, bl.a. om de jämför dem med norsktalande förstaspråkstalare i syd-Norge, t.ex. sådana som de hör och ser på TV. De kan också ha i tankarna den slags skriftliga norskkunskaper som krävs t.ex. av akademiker eller byråkrater i högstatusjobb. Ungdomar kan också **överskatta** sina engelskkunskaper, om de t.ex. mest tänker på hur väl de **förstår** talad engelska i musik, film, på turistresor, osv., eller hur väl de **uttalar** det i jämförelse med den äldre generationen, eller hur **flytande** de kan uttrycka sig muntligt i begränsade vardagssituationer.

Att ha en positiv uppfattning om sina engelskkunskaper är givetvis fint; det ger självförtroende till att använda dessa kunskaper mer, och då blir de ju ännu bättre. Att ha en något negativ uppfattning om sina norskkunskaper är däremot inte så gott: det kan förhindra en från att utsätta sig för situationer där högklassiga norskkunskaper behövs, eftersom man eventuellt väntar sig nederlag och negativa upplevelser; det kan eventuellt påverka yrkesval på ett negativt sätt, osv.

Det är vanligt att minoritetsungdomar underskattar sina kunskaper i ett dominant majoritetsspråk, utan att de har en objektiv grund till det. Det kan också hända att kvinnor underskattar sina kunskaper mer än män (trots att många vet att kvinnor ofta behärskar vissa språk eller vissa aspekter av språk bättre än motsvarande män). Jag ger ett exempel.

I min longitudinella undersökningen om finsktalande ungdom i Sverige i finskspråkiga klasser jämförde jag de finsktalande med svenskspråkiga ungdomar i parallellklasser i samma skolor. Jag frågade bägge grupperna hur väl de behärskade svenska, på en skala från 1 till 5, och på alla fyra delområden (förstå, tala, läsa, skriva). Bägge grupperna tog också ett krävande test i det svenska språket. Det kom fram att de svenskspråkiga uppskattade deras svenskkunskaper som något bättre än de finskspråkiga (medeltal när alla delområden slogs ihop var för de svenskspråkiga 4,83 och de finskspråkiga 4,50), och att de svenskspråkiga hade en mindre standardavvikelse (0,26, mot de finskspråkigas 0,41), dvs de svenskspråkiga var genomsnittligt mera säkra på att de behärskade svenska bra. Men testresultaten visade det motsatta! De finskspråkiga klarade sig, efter 9 år i finskspråkig klass, något bättre på svensktestet än de svenskspråkiga (skala 1 till 13, medeltal för de finskspråkiga 5,68 och de svenskspråkiga 5,42 - skillnaden är dock inte statistiskt signifikant). Resultatet är märkbart också för att testet var av den typen som normalt gynnar medelklassbarn, och medan de svenskspråkiga i hög grad representerade medelklass, var de finsktalandes föräldrar vanliga arbetare. Dessutom var de finsktalandes standardavvikelse betydligt lägre (1,86) än de svenskspråkigas (2,23), dvs svenskkunskaperna hos de finskspråkiga var mera "demokratiskt" bra medan det fanns större skillnader bland de svenskspråkiga (se Skutnabb-Kangas 1987 och 2000: 608 för detaljer). - När jag frågade ungdomarnas föräldrar om deras svenskkunskaper, och jämförde detta med testresultat på ett svensktestet som jag använde med de vuxna, kom det fram att kvinnornas uppskattning om sina svenskkunskaper låg lägre än männens, men deras testresultat var i själva verket bättre än männens (Skutnabb-Kangas 1987).

Man kan alltså tänka sig att samma typ av underskattning av ungdomens norskkunskaper är med om att förklara varför så många som 19% av ungdomarna INTE anser att norska är deras bäst behärskade språk utom samiskan.

C33. Det vore viktigt att undersöka om de ungdomar som anser att engelska är deras bäst behärskade språk, utom samiskan, undervärdera sina norskkunskaper, eller övervärderar sina engelskkunskaper, eller båda. Om deras norskkunskaper inte är mer eller mindre på

infödd nivå, vore det mycket viktigt att vidta åtgärder för att erbjuda dem möjligheter till att få dem upp på infödd nivå på de områden där de upplever att detta inte är fallet.

Men om det verkligen stämmer att så många kan engelska bättre än norska, ger det, tycker jag, anledning till bekymmer på två olika sätt. Det kan signalera negativa attityder till det norska språket och eventuellt norsktalande. Det kan också betyda att ungdomarna hamnar i en situation där **de utvecklar sin engelska på bekostnad av både norskan och samiskan**, och hamnar därmed i en ogünstig position när det gäller framtida arbetsliv.

Nu är det viktigt att undanröja en möjlig missuppfattning: det är självklart att jag anser att det är viktigt att ungdomar har så goda engelskkunskaper som möjligt - det är en definitiv fördel. Men det skall vara ADDITIV engelska, inte subtraktiv (se den sista delen av generella kommentarer före "Forskingsuppföljning" för dessa begrepp).

Det är självklart att om man bor i Norge, är goda kunskaper i norska, kunskaper på samma nivå som infödda förstaspråkstalare av norska har, ett måste för personer med urfolksbakgrund (likadant som infödda kunskaper i det egna språket är det). Likaså är det oerhört viktigt att man kan ha en möjlighet till positiv identifikation med och positiva attityder till BÄGGE språken och med bägge kulturer och människor. Det borde aldrig behöva bli en fråga om att välja bort det ena eller det andra. Antingen/eller attityder och kunskaper (som givetvis kan vara förståeliga när det gäller urfolk som har varit eller är förtryckta, som en försvarsmekanism mot storsamhällets assimilationstvång), är alltid negativa, och kan vara med om att legitimera användning av teorier om "etnisk konflikt" som förklaringsmodeller. (Det som stämplas som "etnisk konflikt" handlar ju oftast om att storsamhället inte ger eller garanterar vanliga normala mänskliga rättigheter, inklusive rätten till självbestämmande, till en minoritet eller ett urfolk. Det är alltså FRÅNVARO av rättigheter som är det stora problemet).

C34. Om vissa ungdomar har negativa attityder till det norska språket och till kunskaper i det, är det viktigt med information om fördelarna med högklassig FLERSspråkighet - och det kan de ju uppnå genom att ha så bra kunskaper som möjligt i samiska, OCH engelska OCH norska - inte genom att försumma norskan och koncentrera sig på engelskan på de övriga språkens bekostnad.

Jag sade i det första avsnittet att Europa är språkligt sett otroligt fattigt, och Nordamerika är också relativt fattigt. I det framtida informationssamhället där det som människor producerar, mestr kommer att vara nya idéer och nya kunskaper, inte varor, kommer de länder att klara sig bra som har många språk och kulturer, alla med sina delvis unika kunskaper, och som har många flerspråkiga kreativa divergent tänkande människor. I informationssamhället kommer Europa och Nordamerika, trots vårt teknologiska försprång, sannolikt att vara också ekonomiskt relativt mycket fattigare än nu, delvis eftersom vi mördar våra språkliga och kulturella förutsättningar för att klara oss. Jag visar endast två tabeller från 1997 som förutser detta. Den första (tabell 2) visar några världsdelars relativa andel av världsekonomin. De Fem Storas (Brasilien, Kina, Indien, Indonesien och Ryssland) andel av världsekonomin är nu 21%, men denna andel förutses stiga till 35% redan år 2020. Europas och Nordamerikas andel (i dag 23%) förutses gå ned drastiskt, eventuellt så lågt som till 10%. Språkligt sett ser det ut att endast Indien främjar växten av engelskan.

Table 2. Share of world economy of the Big Five

Share of world economy	1997	2020
The Big Five (Brazil, China, India, Indonesia, Russia)	21%	35%
Europe and North America	23%	? under 10% ?

Source: McRae 1997, reported in **Global English Newsletter 2**, 1999, item 5

David Graddol (1997: 29) har en liknande prognos (tabell 3). De 'Tre Stora', Europa, Nordamerika och Japan, råder i dag över 55% av världens rikedom medan Asien har 21% och resten av världen 24%. År 2050 kommer de Tre Stora att ha fallit till 12% medan Asien är vid 60% och resten vid 28%. Den växande medvetenheten i stora delar av Asien om förhållandet mellan ekonomisk framgång och att stöda sitt eget språk och sin egen kultur, och det växande motståndet mot både kulturell och dels också imperialism (se Phillipson, 1992, 1998; Pennycook, 1994, 1996), kommer säkert att påverka prognosen. Vi kan redan nu se att eliterna i 'tigerekonomierna' (t.ex. två av Singapores premiärministrar) ångrar att de har bidragit till den subtraktiva spridningen av engelskan; det finns planer att stärka de asiatiska modersmålsens roll i utbildningen.

Table 3. Share of the world's wealth

Share of the world's wealth	1997	2050
'Asia' (excluding Japan)	21%	60%
The Big Three (Europe, North America & Japan)	55%	12%
The rest of the world	24%	28%

Source: Graddol 1997: 29

Ekonomen François Grin påstår att många människor i världen redan har mycket bra kunskaper i engelska, och ännu fler kommer att ha det framtiden. Trots att engelskkunskaperna ännu i dag kan ge ett högt avkast ekonomiskt, kommer detta inte längre att vara fallet om ganska få år. Grin argumenterar att folk som endast har bra engelska plus sitt modersmål, kommer att få färre chanser och mindre ROI (Return On Investment), mindre avkast på sin investering, än högklassigt flerspråkiga. Detta kommer speciellt att vara fallet för dem vilkas modersmål INTE är ett av de övriga stora språken. Mycket bra kunskaper i **flera** språk kommer att vara en nödvändig förutsättning för många jobb på hög nivå, jobb med hög lön, och många av de verkligt intressanta jobben (se García, 1995; García & Otheguy, 1994; Lang, 1993).

Men i denna typ av flerspråkighet kommer belöningen av investeringen att vara högre för andra språk än engelskan, som Grin också visar i en stor studie i Schweiz (Grin, 1995a,b, 1996 - se också andra referenser till Grin för flerspråkighetens ekonomi).

I Grins undersökning, gav 'perfekt' engelska, nivå 1 (10-15% av de intervjuade, beroende på dimensionen) den högsta lönnivån, för talare av både tyska och franska i Schweiz. Men redan i dag ger 'bara' 'goda kunskaper' i engelska (nivå 2 i undersökningen) **mindre** i lön för både tysk-

och fransktalande än att ha goda färdigheter i **varandras** språk, alltså goda kunskaper i tyska för fransktalande och goda kunskaper i franska för tysktalande. Också andra prognoser från flera länder (t.ex. Graddol 1997) förutser att engelskkunskaper, t.o.m. på mycket hög nivå bliver allt vanligare. Om kort tid, när Europa, USA och Kanada blir ur internationell synvinkel mindre viktiga ekonomiskt sett, någonting som ser ut att bli fallet, kommer t.o.m. infödda kunskaper i engelska att föra ingenvart - det kommer att finnas för många människor som har denna kvalifikation. Högklassig kompetens i engelska kommer att vara som läs- och skrivfärdighet i går och färdigheten att använda en datamaskin i morgon (eller redan i dag i västvärlden), en självklar, nödvändig grundläggande förutsättning, en självklart krav till alla, **men inte tillräckligt för någonting som helst**. Teorier om tillgång och efterfrågan förutsätter att när många människor har det som tidigare var en sällsynt vara, går priset ner. När en relativt hög andel av ett lands eller en regions eller världens befolkning har 'perfekta' engelskkunskaper, kommer värdet av dessa kunskaper som ett ekonomiskt incitament att gå ner.

De ekonomiska eliterna i länder utanför dem som har engelska som det dominanta modersmålet för befolkningen börjar givetvis vara förberedda för detta, och ser fördelarna med att kunna flera språk (tabell 4). I Rosen et al.'s intervjustudie (2000) intervjuades 75 direktörer (CEOs) av stora multinationella företag från 28 länder. Företagens totala årliga försäljning var på 725 miljarder US\$ (725 billion); de hade sammanlagt 3,5 miljon anställda; företagen opererade i 200 länder (p. 27).

Table 4. Average number of languages spoken by business executives

Netherlands 3,9

Sweden 3,4

Brazil 2,9

Germany 2,7; Philippines 2,7, France 2,7

Singapore 2,6, Japan 2,6

Mexico 2,5, South Korea 2,5

Hong Kong 2,3

Canada 1,8

New Zealand 1,6

UK 1,5, USA 1,5

Australia 1,4

Vad många av dessa studier visar är alltså att högklassig flerspråkighet lönar sig, och att man helst skall kunna ett eller flera språk utöver de 'stora'. Enbart engelska och modersmålet klarar man sig inte långt med.

C35. Alla samer, men speciellt ungdomen, borde få den information om engelskans sannolika relativa framtida roll som presenterats ovan. Den borde också ingå i skolornas planläggning. Samiska ungdomar är här, om undervisningen organiseras riktigt, i en bättre position än de enbart norsktalande. Men detta förutsätter att också deras samiskkunskaper är i topp, så att

de också kan, om de vill, uppfatta samiskan som sitt förstaspråk. Kompetens i samiska och identifikation med samiskan kan ömsesidigt förstärka varandra, såsom det kom fram i den generella delen. Och bruk av samiska förstärker kompetensen.

4.3. I hvilken grad önsker man å bedre samiskkunskapene?

Rapporten konstaterar att det är inga eller endast små skillnader i folks uppfattningar om sitt behov för bättre samiskkunskaper mellan de olika språkområdena och åldersgrupperna (undantag: de allra äldsta som säger sig ha mindre behov) och mellan förvaltningskommuner och andra kommuner i det nordsamiska området. I tillägg till det som rapporten säger, är det för mig både intressant och i någon grad också oroande att konstatera i tabellerna en viss tendens till att man är ju mera intresserad av att ens samiskkunskaper skulle vara bättre, ju mera formell utbildning man har och ju bättre man redan kan samiska i termer av att behärska alla fyra delområden. Om man har mindre formell utbildning och om man t.ex. inte kan läsa och/eller skriva samiska, är man också mindre intresserad av att förbättra sina kunskaper. Ju mer man kan, desto mer vill man lära sig, och utbildning ökar behovet.

Detta visar att det är otroligt viktigt att motarbeta tendensen till ännu fler klyftor innanför det samiska samhället. I tillägg till det som redan sades i den generella delen om att formell utbildning tenderar att favorisera och också träna folk till att använda en mera enbart kognitivt orienterad (i stället för bruksorienterad) inlärningsstil, betyder detta alltså att det med nuvarande tillbud finns en mycket stor risk för att få "A-klass-samer" med hög formell utbildning och utmärkta kunskaper i samiska på alla delområden, med tonvikt på läsning och skrivning i kommuner utanför förvaltningskommunerna, och "B-klass-samer" som förstår och talar samiska någorlunda men inte läser och skriver, som har ganska lite formell utbildning, och som inte uttrycker intresse av att förbättra sina samiskkunskaper, eventuellt dels för att de inte upplever uppskattning av det som de kan, och/eller för att det inte finns tillbud som skulle passa deras situation och/eller inlärningsstilt. (Det är också delvis bland denna grupp av samer vi finner dem som i mindre grad vidareför det samiska språket till barnen - men se 6.1). Det kan gälla mest men ingalunda enbart den medelåldersgeneration som inte har haft undervisning i eller på samiska i skolan, och som på grund av det historiska arvet inte har fått mycket formell utbildning. Likaså kan det gälla en del av deras barn, så att det sociala arvet fortsätter, trots att det utåt sett finns bättre tillbud idag än vad det fanns för deras föräldrar.

C35. För att förhindra (ytterligare) polarisering i det samiska samfundet är det viktigt att skraddarsy attraktiva tillbud till dem som har mindre formell utbildning och som har mindre kunskaper i samiska, trots att de kanske inte i första omgång har uttryckt vilja att förbättra sina samiskkunskaper.

C36. Det har konstaterats i flera länder (t.ex. USA, Danmark) att den största växten i brukare av Internet hemma under de senaste åren har varit bland pensionister, och kvinnor. Eftersom det är läsning och skrivning som samer i de två mellersta åldersgrupperna gärna vill lära sig mera av, kunde man exploatera denna trend till att försöka få samiska äldre att använda och själv börja skapa möjligheter att använda mera samiska i skrift på Internettet. Det föutsätter ett kreativt användande av Internettet til sådant som denna samiska grupp kan vara intresserad av; med lite initialt stöd kan det snabbt bli brukarstyrt.

C37. Eftersom det de unga mest har behov av är att förbättra sina muntliga kunskaper, kunde man försöka använda olika typer av både individuella och kollektiva belöningar för ungdomar som i skolan och på andra ställen använder så mycket samiska som möjligt. Dessa belöningar kunde förena det att man talar samiska, med annat som är attraktivt för unga - musik, engelska, resor (e.g. till andra urfolksunga i andra delar av världen), o.s.v., gärna så att de unga själv är med om att planlägga villkoren, belöningarna, och medlen. T.ex. ett par unga urfolksrepresentanter från, säg, ett latinamerikanskt land, som kom som utvecklingsstudenter för att lära sig samiska, kunde göra underverk för samiska ungdomars vilja att använda enbart samiska - här kunde engelska troligtvis INTE brukas som lingua franca.

För lulesamiskan och sydsamiskan kunde man också tänka sig liknande 'Master-Apprentice' (mästare-lärling) program som Leanne Hinton har startat i Kalifornien för flera utrotningshotade urfolksspråk: en äldre fullt språkligt och kulturellt kompetent urfolksspråkstalare paras ihop med en yngre som inte kan språket alls eller inte bra. De skall vara tillsammans minst 20 timmar i veckan, under minst ett halvt år, och de får lön för det. Det enda kravet är att de **hela tiden** talar urfolksspråket. (Ofta handlar det också om att de arbetar med kulturen, gör bruksföremål, visar ritualer, samlar in gamla traditioner, är ute i naturen för att identifiera material till bruksföremål, medicin, besöker heliga platser, osv. osv. - se Hintons bok **Flutes of Fire**). Under nordiska förhållanden kunde man t.ex. organisera en del av dessa projekt under arbetslöshetsscheman av olika slag,, tills en mera permanent finansieringsordning kommer fram. Det är viktigt att de får hög status och bliver attraktiva.

5. Bruk av samisk språk

Här ser man klart hur viktigt det är med tillgång till andra samisktalande vid tvåvägskommunikation - denna tillgång är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för att använda samiska. I envägskommunikation (e.g. media) är det både tillgång och det huruvida det är muntlig eller skriftlig kommunikation som bestämmer. För folk i det nordsamiska området, där tillgången är störst, kommer svartalternativet "Andre måter" sist, med 17%, efter alla andra (snakke med folk 81%, høre på radio 55%, se på TV 54%, lese aviser 41%, skrive brev, notater etc 18%). För lulesamer kommer "andre måter" med 27% i mitten (efter "snakke" 59%, radio 49% och TV 43%, men före "lese aviser, 24% och "skrive brev" etc, 11%). För sydsamerna kommer "andre måter" med 38% näst efter "snakke med folk" (65%). Och t.ex. "lese samiskspråklige aviser", som kommer sist, har nämnts av endast en person, 3%, och "skrive brev, notater, etc. av endast 11%, 4 personer, trots att 30% säger att de läser och 19% att de skriver samiska "svært godt" eller "ganske godt".

Det vore viktigt att veta vad detta "andre måter" täcker över - man kunde kanske få tips om viktiga tilltag från det. Men det är också förvånande att hela 24% av de samiskspråkiga i det sydsamiska området ser på samiskspråkig TV trots att endast 8% säger att de kan nordsamiska som ju de flesta TV-programmen på samiska är på. Man är antagligen mera villig att försöka överskrida sina kunskapsgränser (här = att inte förstå ett annat samiskt språk) i **muntlig envägskommunikation**, än att överskrida dem (här = att inte kunna skriva samiska) i skriftlig envägskommunikation (att skriva notater) eller i "försenad" tvåvägskommunikation (att skriva brev) där man kan riskera att "förlora ansiktet" om någon ser det som man har skrivit. Detta kunde användas vid planläggning av tilltag.

C38. Man kunde tänka sig att ge folk mod att överskrida sina gränser med hjälp av uppgifter som i starten är 1. muntliga, 2. representerar envägskommunikation, 3. inte kräver svar som någon annan kan se och kontrollera (så att man inte riskerar att mista ansiktet), men 4. som man dock själv kan kontrollera om man vill. Sedan kan man successivt övergå till uppgifter/tillbud som är det motsatta (alltså skriftlig tvåvägskommunikation där andra också ser (och kan kontrollera för 'kvalitet') det som man producerar.

C39. Man borde här planlägga åtgärder separat för folk som vill utöka sina kunskaper i det egna modersmålet, och folk som vill lära sig förstå ett annat samiskt språk.

5.1. I hvilken grad brukar man samisk på olika städer/ situationer?

Här är det också, som på de flesta andra områden, nästan omöjligt att bilda sig en uppfattning om viktiga tendenser enbart på grund av korstabuleringarna - materialet är helt enkelt för omfattande och för rikt. Också här borde man ha korrelationer och faktoranalyser för att kunna uttala sig.

C40. Få fram korrelationer och faktoranalyser på materialet för att se tendenser.

Det är dock klart att hälsoväsendet (trots t.ex. namskyltar på de olika samiska språken på sjukhus, osv) är ett ställe där samiska används otroligt lite (och där folk faktiskt saknar att kunna bruka mer samiska, jfr 5.2). Trots att det finns en del samiska läkare, sjuksköterskor, laboratoriepersonal, osv., är det många faktorer som inte främjar bruk av samiska. Många arbetar inte i de samiska områden (och en del vill kanske heller inte göra det). Ingen har fått hela sin utbildning på samiska. Många kan inte tillräckligt med fackterminologi på samiska (och i många fall finns terminologin ännu inte). Några kan tro att för att de inte kan hela terminologin på samiska, är det bättre att inte bruka samiska, och i vissa fall kan samiskspråkiga patienter/klienter också anta att att bruka vardagstermer på samiska i medicinska sammanhang kan göra vården mindre kompetent eller förståelsen och förklaringarna mindre exakta än om man använder norska. Det finns både attitydinella problem och verkliga språkliga problem, och bägge bör tacklas.

C41. Fler samiska läkare, sjuksköterskor, osv., bör utbildas. Att kunna samiska, att förbinda sig till att bruka samiska med samiska patienter som vill det, att förbinda sig till att söka tjänster på samiska områden, och att förbinda sig till att bli där under några (inte alltför många!) år borde ge företräde när man söker till utbildningar på hälso-områden. Speciellt med tanke på läkar- och sjuksköterskebristen i Danmark och Sverige och den jämförelsevis lätta nordiska rörligheten i tankarna borde antal utbildningsplatser kraftigt ökas, och speciellt i de nordligare områdena.

C42. Man borde diskutera både "piska" och "morötter". Det borde finnas klara språkkrav i olika samiska språk till hälsovårdstjänster (också administrativa, och också tjänster på de högsta nivåerna) inte enbart i förvaltningskommunerna utan också i andra kommuner där det finns samer. Samiskskunniga borde få företräde till olika jobb, och den positiva diskrimineringen kunde graderas, alltefter hur stor bristen på samiskspråkiga är, likadant som kvinnor kan ha företräde till vissa arbeten (1. en samisk sökare skall föredras (och få

vidareutbildning snabbt) också om hon/han inte är helt kompetent på andra områden; samiskkunskaper kompenserar vissa andra kompetenser; 2. om det finns en kompetent samisk sökare, skall hon/han få jobbet, oberoende av om det finns andra sökare som är ännu mer kompetenta på andra områden utom det språkliga; 3. om två sökare är på andra områden lika kompetenta, skall den samiska sökaren föredras, osv.) Betydliga löntillägg borde finnas för dem som både kan samiska och faktiskt använder samiska. Speciellt (men inte enbart) för de små samiska språken borde man också kunna tänka sig förhandsgaranterade jobb i hälsoväsendet (och likaså i skolan) om en samisktalande vill utbilda sig på detta område. Detta för att undgå situationer där en samisktalande inte kan arbeta på samiska områden för att det inte råkar finnas lediga jobb när hon/han blir färdig; då förlorar man den samiska kompetensen när samer mot sin vilja måste söka sig till enbart norsktalande områden.

5.2. I hvilken grad savner man å bruke samisk på ulike steder / situasjoner?

A. En sak som här slår mig metodologiskt är att frågan om i vilken grad man saknar att kunna bruka samiska endast ställdes till dem som uppfattade att de kunde samiska lika bra eller bättre än norska. Detta bygger (till den del som relateras till "kan samiska bättre än norska") delvis på bristteorier (mangelteorier, "deficiency theories"): att man (endast) "får lov" att använda samiska eller förutsätts vilja använda samiska om man **inte** kan norska tillräckligt bra. Helt oberoende av hur bra eller dåligt man kan majoritetsspråket, borde man ha rätten att använda modersmålet i officiella situationer. Det gäller också situationer där modersmålskompetensen, på grund av det historiska arvet, är sämre än kompetensen i majoritetsspråket.

B. Rapportens kommentarer till, att andelen som saknar att kunna bruka mera samiska, är stigande ju mindre man brukar det, men försvinner i stort sett hos dem som ändå inte brukar samiska, är intressant. Rapporten påpekar också att de yngre ofta saknar möjligheten att bruka samiska med hälsoväsendet mer än de äldre, eventuellt också för att de är mera medvetna om sina rättigheter. Rapporten påpekar dock inte tendensen som är klar när det gäller skolan och också i fråga om hälsoväsendet (men inte lika klart), nämligen att det är de som kan samiska bäst (och som också kan läsa och skriva) och som har mest formell utbildning som saknar bruk av samiska mest. Det bekräftar andra tendenser om den yngre, mest utbildade och mest samiskkunniga gruppen som en föregångargrupp i att kräva samiska rättigheter och i att bruka dessa rättigheter.

C43. Också här borde fler statistiska analyser och profiler användas för att se om tendensen håller en mera "hård" analys, och vad man i så fall kunde göra för att skräddarsy åtgärder och förhindra att det uppstår ytterligare klyftor. Man bör också här ta fasta på förhållandet mellan funktion och kompetens i planläggningen: när man använder (= får möjlighet att använda) samiska mer, vill man använda det ännu mer, och kompetensen växer. Om man har hög kompetens i samiska, både använder man och vill man använda det (ännu) mer.

6.1. Hvor godt kan egne barn samisk?

För en utomstående är det absolut chockerande att det är så få av de samisktalande föräldrars barn som enligt föräldrarna kan samiska gott. Trots att det är något fler bland de yngre än de äldre barnen (och skolelever och studenter ligger högt), är det djupt oroande. Också här behövs det mera statistiska analyser för att få fram trenderna; materialet är för omfattande för

att man skall kunna se igenom det enbart på grund av korstabuleringarna. Eftersom överförande av inte enbart samiskan men GODA samiskskunskaper från föräldragenerationen till barnen är avgörande för om de samiska språken kommer att leva, är denna analys något av det mest prioriterade.

Det ser t.ex. ut att barn lär sig samiska bra i stora familjer, med många barn, och om föräldrarna kan både läsa och skriva samiska - men, förvånande nog, ser det inte ut att finnas ett direkt samband i korstabuleringsformen mellan barns goda kunskaper i samiska och föräldrarnas grad av formell utbildning, något som man kunde vänta sig på grund av många andra uppgifter i tabellerna (se också kommentarerna till 4.3 och 5.2). Varför? En närmare analys kunde eventuellt förklara detta.

C44. Eftersom föräldrars läs- och skrivkunskaper ser ut att vara otroligt viktiga för om barn kan samiska eller ej (endast 15% av barnen kan INTE samiska om föräldrarna både läser och skriver, medan hela 63% inte kan om föräldrarna endast förstår och talar samiska), borde läs- och skrivundervisningen prioriteras mycket högt; högre än vad folks egna önskemål ger uttryck för.

Som i flera andra frågor, får man också här fram bättre kunskaper hos självständiga näringsdrivande än andra yrkesaktiva. Hur kan man förklara detta - för alla självständiga arbetar väl inte i gamla samiska näringar som rendrift, som annars kan tänkas stöda samiskskunskaper? Det är klart att det är i förvaltningskommunerna som barnens kunskaper i samiska är bäst - men vilka faktorer är det där som främjar det mest, och är några av dem faktorer som man kunde åstadkomma i andra kommuner också, eller är den koncentration av både samisktalande individer och samiska rättigheter, som finns där, det som mer eller mindre allena förklarar variationen, så att det är omöjligt att stöda barns samiskskunskaper i övriga kommuner utan detta? Hur stor är den relativa andel som rättigheter förklarar (för vissa rättigheter kunde möjligtvis utvidgas till andra kommuner, om förklaringsvärdet är tillräckligt stort), och hur stor del av variationen förklaras av koncentrationen av samiskspråkiga (och det är någonting som man knappast kan reproducera i andra kommuner eller för de mindre samiska språken). Och hur stor del av variationen förklaras av att föräldrarna är motiverade - i 6.2 ser det ut att det är en viktig faktor.

C45. Få fram svar på frågorna ovan genom faktoranalyser och andra statistiska analyser, och planlägg i enlighet med resultaten.

6.2. Hvor viktig er det at barna kan samisk?

Också här är det chockerande att inte alla föräldrar anser att det är otroligt viktigt att barnen kan deras språk. Men man kan också fundera på i hur hög grad det som framkommer som föräldrarnas motivation/ önskemål, i sig självt är ett resultat av andra faktorer. Har vi här att göra med en självuppfyllande profetia? Har föräldrarna accepterat det som de tror är det realistiska i en situation där många av förutsättningarna saknas för att barnen skall kunna lära sig samiska väl? Presenterar föräldrarna så detta som sina egna önskemål, för att inte behöva bli besvikna, dvs är det att acceptera och rationalisera det "nödvändiga"? Om förhållandena och rättigheterna och möjligheterna vore bättre, skulle föräldrarna då också våga ha andra förväntningar och önskemål? Med andra ord, är det hellre förhållandena (strukturerna och

förutsättningarna för uppträdandekomponenten i den kulturella kompetensen, se den generella delen) som man borde ändra först (och så skulle det ändra föräldrarnas "önskemål" och "motivation"), eller är det den affektiva delen av den kulturella komponenten, motivationen, som borde påverkas/ändras först, och detta skulle så leda till att föräldrar startar ställa krav på att ändra de strukturella villkoren? I sin nuvarande form tycker jag inte att undersökningen ger svar på dessa för samiskan livsviktiga frågor - det behövs mera kvalitativa undersökningar. - Det ger dock lite hopp att yngre föräldrar och kvinnor är något mer positiva till samiskan.

C46. Se om undersökningen kan ge svar på frågorna ovan, och planlägg därefter.

7.1. Samisk språk sin stilling i Norge i dag.

7.2. Samisk språk og kultur i egen kommune.

Med tanke på konflikt- och kontaktteorier som presenterades i den generella delen kan man här se att den kontakt som norskspråkiga i förvaltningskommunerna har med samiskspråkiga i högre grad än i andra kommuner inte har fört de två grupperns åsikter om samiskans ställning närmare varandra - skillnaderna är tvärtom betydligt större i förvaltningskommunerna (se s. 31; 51% av samiskspråkiga uppger att ställningen är för svag, och 29% av de icke-samiskspråkiga att den är för stark). Skillnaden är tydligen störst i de två åldersmässiga mellangrupperna.

A. Men tabellerna i tabellappendixet, ss. 327-334, ger uppgifterna för icke-samiskspråkiga, och tabellerna på ss. 184-193 för samiskspråkiga. Man vore frestad att tolka svaren mer (bl.a. uppgiften om att den yngsta och den äldsta gruppen ser ut att vara mest nöjda), men med den nuvarande uppsättningen av tabeller kan jag faktiskt inte läsa uppgifterna vid sidan av varandra och jämföra samisk- och icke-samiskspråkiga - det är layoutmässigt för komplicerat. Det är synd eftersom konfliktpotentialen borde diskuteras, och åtgärder föreslås. Detsamma gäller för flera av de övriga frågorna, där det vore viktigt att sammanlikna samisktalandes och icke-samisktalandes svar - det är nästan omöjligt att göra det nu om man inte har ett otroligt gott minne.

C47. Fundera en gång till om man borde ha de icke-samisktalandes svar till frågorna 26-34 på samma ställe som de samisktalandes svar i rapporten - annars kan man inte jämföra.

8.1. Hvor viktige er ulike samiskspråklige virkemidler?

8.2. Hvor tilfreds er man med omfanget av virkemidlene i dag?

Det ser igen ut till att ju mer man har (av samisk kunskaper, formell utbildning, koncentration av samiskspråkiga för nordsamer, närhet till samiskspråkiga, rättigheter, och ju fler personer i familien, osv; (och t.o.m. ju fler barn - i alla fall upp till tre; efter fyra barn är man inte helt lika intresserad av alla tillbud), desto viktigare tycker man i stort sett också att de flesta samiska tillbud är. Detta gäller för radio (tabellerna på ss. 194-198), samiskspråkiga tidningar (aviser) och tidskrifter (blader), ss. 204-208, barn- och ungdomstidskrifter, ss. 214-218, samiskundervisning i grundskolan, ss. 224-228, offentliga institutioners bruk av samiska, ss. 234-238, kurser i samiska för vuxna, ss. 245-249, samiska ortnamn, ss. 256-260 och ordböcker, ss. 267-271, dvs faktiskt alla de tillbud som gavs som alternativ. Kvinnor är oftast

något mer intresserade än män, de två mellersta åldersgrupperna mer än de yngsta och äldsta, och de yrkesaktiva ofta något mindre än de självständiga yrkesdrivarna och studenter och skolelever. Syd- och lulesamerna är ibland mer, ibland mindre intresserade än nordsamerna. Man får här intressanta profiler, men igen vore det viktigt att göra fler statistiska beräkningar, och också korrelera intresset med hur tillfreds man är (8.2) och vad man anser det bör satsas mest på (8.3).

C48. Skräddarsy tillbuden, efter faktoranalyser, etc. Se också tidigare rekommendationer, speciellt om att prioritera läs- och skrivefärdigheter högre än vad folk själva uppger.

8.3. Hvilke samiskspråklige virkemidler bør det satses mest på i tiden fremover?

A. Jag kan se goda orsaker till varför man har begränsat alternativen till endast två, men detta ger också möjliga felkällor. Det är otroligt svårt att välja enbart två. De olika alternativen skiljer sig från varandra oändligt mycket i fråga om hur stora livsområden de täcker - t.ex. grundskola eller samiska bokstäver på email. Olika människor kan ha tänkt på olika kriterier för sina val: sig själva, arbete, fritid, barnen, samiskans framtid, vad man själv precis då anser att man skulle kunna delta i, osv. Jag tror inte att man skall vid planering av tilltag lägga för mycket vikt vid svaren till detta spørsmål. Man kunde ha önskat sig att folk I TILLÄGG TILL spørsmålet också hade ombetts att ordna tillbuden hierarkiskt, från det viktigaste till det minst viktiga. Jag skulle tro, på grund av andra svar, att t.ex. bruk av samiska i offentliga institutioner blir grovt underskattat som ett satsningsområde om man enbart ser på dessa svar.

C49. Var försiktig med att inte övertolka folks önskemål på grund av denna fråga!

9. Interesse av å lære sig samisk blant ikke-samiskspråklige.

C50. Också här borde man statistiskt bygga upp en profil av dem som är mest intresserade i att lære sig samiska genom de olika tillbuden, för att sedan kunna skräddarsy tillbuden.

APPENDIXER

Appendix 1.

The only indigenous numerical¹ minority group in the world which has succeeded in getting its language accepted as a full official language is Maori in Aotearoa/New Zealand (Sámi has regional official status in Norway and Finland). It received official status in 1987, by the Maori Language Act (1987, No 176). The situation of the Maori was better than that of the Aboriginal peoples in Australia from the beginning of the colonisation - there were negotiations and treaties. When a 'Westminster-style government was established after 1852 its proceedings were recorded both in Māori and in English' (**Finding of the Waitangi Tribunal...** 1986: 12).

Still, the same type of demographic development can be seen initially in both contexts. When Europeans first went ashore in the 18th century in Aotearoa, there were 220-250.000 Māori (Macdonald 1985: 4). In 1840, when the Treaty of Waitangi was signed, the Europeans comprised less than 1% of the population. 20 years later, at the time of the Land Wars, the European and Māori populations were more or less equal. By 1896 'the Māori population of New Zealand had declined from well over 100.000 people to 42.100. It seemed that the Māori was dying out' (**Finding of the Waitangi Tribunal...** 1986: 12).

The Māori population started to increase rapidly from the beginning of this century, due, among other things, to better health control, and had increased to 385.000 in 1981 (*ibid.*, 13). In the early 1980s, the prediction was that within a generation, the Māori population (then around 10%) might account for over 30% of New Zealand's population (*ibid.*, 21), with the present definition of Māori (a person with Māori ancestry who feels himself/herself to be Māori). This has not happened - in the 1991 census 12.9% of the population identified as Māori (Benton 1996:64).

The Māori language continued to decline, though, and education played a decisive part in this, including the practice of corporally punishing the children when they spoke Māori, even in the playground (Benton 1979, 1981, **Finding of the Waitangi Tribunal...** 1986: 13). In 1913, 90% of Māori school children could speak Māori. In 1953 the figure had dropped to 26%, and in 1975 it was less than 5% (*ibid.*, 15). The survival of Māori depended on the existence of isolated rural communities and traditional villages. According to Dr. Richard Benton's testimony (*ibid.*, 16-17; see also Benton 1986, 1996) it was 'apparent that the expectation that the language would survive because of those villages is not realistic'.

Today there is a strong revitalisation movement for the Māori language and education plays a vital part in it. 1982 was a turning point. The first 50 'Kōhanga Reo' pre-schools, 'language nests', using the Māori language as the medium, and building on Māori culture, started in December 1982, and by March 1988 they had increased to 521, reaching 15% of Māori children under 5 and aiming to increase this to 75% within the next 10 years (Te Whakamataua ... 1988: CAPut!). Māori Māori elders are also teaching young parents the Māori language and culture in Kōhanga Reo. In 1993 there were 809 of these centres, with 14,514 students (Benton 1996: 79).

At the same time, Māori Language Commission, headed by Professor Timoti Karetu, 'prepared the whole New Zealand official society to function bilingually' (see the Commission's

first full-year report to the Government, Minister of Māori Affairs - Māori Language Commission 1989).

But when the first Kōhanga Reo children started elementary schools, the parents saw the earlier good work being undermined by the English-saturated linguistic and cultural school environment. 'They argue that they have put too much time and energy into their children to risk placing them in compromised options' (ibid., 44). Māori medium education thus started in elementary schools too. In 1993 there were totally 74 schools (none of these secondary), with 3,176 students, giving the education 100% in Māori, and an additional 64 schools (among them 6 secondary schools) where 81-99% was in Māori (Benton 1996: 81).

Today, the Ministry of Education sums up the education offered (1995: 2, quoted in Durie 1997: 18-19):

Kōhanga Reo are early childhood centres which offer programmes based on the total immersion in Māori language, culture and values of children from birth to school age. Māori language learning in schools is offered at three levels: Taha Māori programmes where students learn Māori songs, greetings and simple words; Māori language (Te Reo Māori) taught as a separate subject; and Māori medium education, where students are taught other curriculum subjects in both Māori and English (bilingual), or in Māori only (immersion) as well as learning Te Reo Māori.

In 1993, only 10.3% of primary Māori students and 20% of non- Māori students did not have any Māori in their education; for secondary school students the corresponding figures were much higher: 50.5% and 88.6%, respectively (Benton 1996: 80). The ' Māori agenda' **kura kaupapa Māori** schools have rejected the type of 'bilingual education' where Māori and English would have equal position as classroom languages, and they clearly want maintenance programmes (ibid., 79-80). See Benton 1996 and Durie 1997 for up-to-date overviews - see also Linda Smith 1993.

Appendix 2.

The article by Arohia Durie, 'Emancipatory Māori Education: Speaking from the Heart', continues where May leaves, and gives an insider's perspective. The colonisation process is described and gives the background for the language loss and educational and cultural assimilation. Some of the Māori were themselves willing participants in the assimilation, partly by believing in what has later been called the maximum exposure fallacy (the more English in schools, the better the results - this led 337 Māori to petition in 1877 that the Māori language not be allowed to be spoken in any school) and in the necessity of choosing between Māori and English (many Māori believed themselves that they had to give up Māori in order to be able to learn fluent English; the subtractive fallacy; still well and alive in most parts of the world; Durie does not use the fallacies conceptualisation, though). Schools were 'instruments of cultural invasion' (p. 71). The rest of the article describes the present situation, starting with definitions of Māoriness which have developed from more biologically oriented towards more cultural definitions. Language is not included in the definitions, even if language is seen as 'the core of our culture' (p. 73). According to a new study, the majority of today's adult Māori population 'speak some Māori (59,6%), but only 26,2% are able to carry out daily conversations in Māori with ease' (p. 77). The Māori Language Act (1987) which

made Māori an official language in Aotearoa/New Zealand, conferred people, among other rights, 'the right to speak Māori in any legal proceedings regardless of ability to speak English' (p. 73). Using an indigenous language thus does NOT signal inability to use the dominant language, something that is still a common interpretation almost everywhere else. Finally, an interesting example is given of community planning of education, where it is acknowledged that the links and affiliation of people with the traditional Māori institutions show considerable variation. Still, if a revitalisation is to succeed, without alienating anybody, an educational plan has to include everybody in a collective future. What the Māori are doing now, by 'taking back the initiative' implies 'redressing the disadvantages wrought on generations of Māori by a delinquent state. (p. 77).

Appendix 3.

The Hawaiian programmes are described by William H. Wilson, an active participant/initiator, in the article 'The Sociopolitical Context of Establishing Hawaiian-medium Education'. This is a fairly detailed account of the philosophies behind and the struggles involved in establishing these very successful programmes. They and the Māori language nests (which the Hawaiian programmes in their turn were initially inspired by) have been a great source of inspiration for many indigenous peoples all over the world (including some of the Sīmi programmes described by Jon Todal in the May book). The language loss in Hawai'i has been even more dramatic than in Aotearoa: of a population of 1,138,870, of which 220,747 were of Hawaiian ancestry in 1992, only about 500-1000, were native speakers of Hawaiian. Of these, all others were over 70, 'except for those from the island of Ni'ihau, a small community of some 300 individuals that maintains first-language fluency in the language at all ages' (p. 95). In addition to them, there are today more than 1500 'neo-native' speaker children 'aged between 3-16 years who have become quite conversant in Hawaiian through attending private community-based Pūnana Leo pre-schools and public Hawaiian-medium / immersion schools' (ibid.). The first graduates from the immersion schools (1999) can 'attend a Hawaiian language college and obtain a masters degree in Hawaiian language and literature' (ibid.). After a short historical summary, the Hawaiian Renaissance, starting in the 1970s, is described. One of the interesting issues was that many of the elder and parents generation were sceptical, partly because of cultural reasons (the defiance of authority etc involved in the land struggles went against their norms of how they wanted to be perceived), partly because 'the goals of returning to the land and ancient culture seemed unrealistic romanticism and idealism' to many of them (p. 98). However, they participated actively in the language teaching. There was surprisingly little opposition to declaring Hawaiian as an official language, as long as its use was not required by the state unless specified by other law. Educational policies, laws, and recent developments are described in some detail. This includes description of many of the struggles and considerable difficulties that the parents interested in Hawaiian-medium education have had. For people who have been waging similar struggles it is interesting to see that the opposition is similar in other parts of the world to what we have experienced (see, e.g., Honkala et al. 1988).

Appendix 4.

Teresa McCarty and Lucille Watahomigie discuss the language education of the 'nearly two million American Indians, Alaska Natives, and Native Hawaiians [who] reside in the USA, representing over 500 tribes and 175 distinct languages' (p. 79). The article starts with a

denouncement of subtractive education by an elder from the Rough Rock (Arizona): 'If a child learns only the non-Indian way of life, you have lost your child' (ibid.). The historical part describes boarding schools and other schools, and, just as in the articles about the Māori, they also describe the false promises of subtractive English that some of the indigenous people also believed in, thus participating in the killing of their own languages. Thus indigenous community-based language education which is described next is of necessity 'more than an academic enterprise; it is both an act of self-determination and of resistance - a contestation of oppression and language restrictionism' (p. 81). 6 case descriptions follow: Rough Rock and Rock Point schools, both Navajo; Hualapai literacy project with a very small community (about 1500 speakers); Native Alaskan teacher leaders project (mainly Yup'ik, with the school change group, Ciulistet); various California programmes, including the master-apprentice schemes; and the Hawaiian immersion programmes. The final part discusses problems and possibilities. One of the important conclusions is that 'language rights have not guaranteed language maintenance, which ultimately depends on the home language choices of Native speakers' (91). What this means is that bottom-up initiatives are urgent. There must be incentives for people to transmit their own languages to the next generation, and these incentives need to be both affective and instrumental. To me it seems that this reinforces the necessity of getting rid of another false opposition, namely the one where people, following Ruiz' three-partite division (language as a problem, a right, OR a resource) pose language rights as something that is OPPOSED to seeing language as a resource (see Kontra et al. for a discussion). What we should do instead is to work for both, and also base the educational initiatives on furthering both, the way many South African educational philosophers/practitioners are doing (e.g. Alexander, Desai, Heugh, all 2000).

Appendix 5

Magdalena Jaakkola's recent (1999) comparison of the attitudes of representative samples of Finns towards refugees and immigrants (and, for some questions, the domestic national minorities and the indigenous Sámi) shows that the attitudes were very positive in 1987 when unemployment was low, the economic trends positive, and when there were very few refugees and immigrants in Finland as compared to most Western countries. In 1993 when unemployment was extremely high, around 16% (one reason being the complete collapse of Soviet trade), and the number of refugees, asylum seekers and immigrants was rapidly growing, the attitudes were very negative, but in 1998, with a better economic situation, they were again more positive. On the other hand, the results show, just like in many other countries, that the characteristics connected with a likelihood of positive attitudes in all areas are

- more (vs less) formal education;
- being a woman (vs man);
- more (vs less or no) contacts with people from other countries and cultures;
- religion being important (vs less or not important) (ibid.).

High levels of formal education seems to be the most important factor in predicting attitudes. It combines explanations from both theories. Referring to several recent Nordic studies, Jaakkola (ibid.) sums up some of them: those who have had many years of formal education have the opportunity of getting more knowledge about other countries, cultures and peoples and being exposed to teaching about tolerance and respect for other people, and of developing cognitive models for analysing and resisting xenophobic and stereotyping

propaganda, for not generalising and for independent thinking. High levels of formal education often also lead to less objective economic insecurity and less need to compete with refugees and immigrants about goods and services. This may also lead to more secure control of one's life situation so that one is less amenable to feeling psychologically threatened. On the other hand, tendencies towards opportunist behaviour may also get strengthened in conflict situations - people with high formal education know that tolerance is expected and may conform to the expectations and know how to hide negative stereotypes, also in interview situations that the studies are based on. More complex models, combining several theories, are also being developed and applied (see, e.g. Berry's (1998: 85) figure with four components, describing official multiculturalism in Canada - see also Mackey's and McRae's 1998 articles in the same book, explaining the prerequisites for the Canadian policies).

Two recent representative empirical studies, Maria Wingstedt's doctoral dissertation from December 1998 (1998; Sweden) and Magdalena Jaakkola's comparative study (1999; Finland) show some of the latest Scandinavian results in attitudes towards minority mother tongues. Wingstedt's results can be compared to earlier studies in Sweden, mainly by Charles Westin and Anders Lange (Trankell 1974, Westin 1984, 1988, Lange & Westin 1981, 1991, 1993), and Jaakkola's with her own earlier studies (1989a, 1995). Some Danish (Körmendi 1986; Tøgeby 1997, also summarising earlier studies, including her own) and Norwegian studies (Punternvold Bø 1984, Hernes & Knudsen 1990, 1994) have also used partially the same questions. Only a couple of results from these very rich materials will be mentioned.

How many Nordic citizens require assimilation from 'foreigners'? 'If 'foreigners plan to stay in Sweden/Finland, they should in their own interest try to become as like Swedes/Finns as possible'. Percentages of full or partial agreement in Sweden were in 1969 74%, 1981 59%, 1987 63%, 1993 67%; in Finland 1987 36%, 1993 35%, 1998 37%.

Do Nordic citizens wish to grant 'foreigners' the right to maintain their mother tongues?

It is good that 'foreigners' who come to Sweden/Finland maintain their languages and cultures and teach them to their children'. Percentages of full or partial agreement in Sweden was in 1969 45%, 1981 53%, 1987 57%, 1993 63%; in Finland 1987 88%, 1993 84%, 1998 85%. In Norway there was full or partial agreement in 1988 by 23% and in 1993 by 16% with the statement 'We must increase the economic support to immigrants so that they can maintain their cultures'.

'Society must organise for those immigrants who want it, an opportunity to maintain their languages and cultural traditions' got in Sweden full or partial agreement as follows: 1969 71%, 1981 69%, 1987 60%, 1993 59%. In Finland the question was 'Finland should organise teaching through the medium of the languages of the 'foreigners' if they so wish'. Full or partial agreement was in 1987 67%, 1993 60%, 1998 60%. The Finnish question is obviously much more demanding - the Swedish one can be understood as involving only teaching the mother tongue as a subject.

Wingstedt discusses in an insightful way the ambivalence and contradictions in the attitudes of Swedes (see Info Box 8.8 on some other results from her study). While 71.3% agreed totally or hesitantly with the statement 'It is good if immigrants to Sweden keep their mother tongues and teach them to their children', 41.2% also agree with 'From the very first, immigrant children ought to learn that Swedish should be their mother tongue'. While 68.5% of them agreed to 'Immigrant parents should speak Swedish with their children as much as possible' (1998: 275), at the same time 91.1% agreed that 'Being able to speak two languages is better than being able to speak one' (ibid., 269), and 92.1%, 96.7% and 90% agreed with, respectively,

'Your mother tongue is the most important language for expressing your feelings', 'Knowing your mother tongue well is important for self-esteem and a sense of identity' and 'Knowing your mother tongue well is important for developing your thinking and intelligence' (ibid., 265).

According to a large new study (June-August 1997, reported by Neij 1998) a majority of Swedes think that Sweden has accepted too many immigrants, that this has been a burden, that immigrants are the main cause for criminality, and that many foreigners come to Sweden in order to exploit the social benefits. At the same time, 76% disagree with the statement that immigrants would be the main cause for unemployment, and close to 60 % would not mind if their son or daughter marries an immigrant. On the other hand, almost 70% think that immigrants who plan to stay should in their own interest become as much like the Swedes as possible, and almost 60% disagree with the statement that society should create possibilities for immigrants to maintain their language and cultural traditions. The Swedish Minister of Integration, Leif Blomberg, condemns the study and claims that he knows of other studies which show that Swedes are **very** tolerant.

ⁱ. Quechua och Aymara är inte minoritetsspråk i termer av antal men i termer av (brist på) makt. Quechua ja Aymara eai leat minoritehtagielat logu dáfus, muhto fámu (váilevašvuoda) dáfus.